

# **INTERNATIONAL CONGRESS OF ISLAMIC ECONOMY, FINANCE AND ETHICS**

**TAM METİN BİLDİRİLER KİTABI**

**7-8 NİSAN 2018**



**INTERNATIONAL CONGRESS OF  
ISLAMIC ECONOMY, FINANCE  
AND ETHICS**

**PROCEEDINGS BOOK**

**April, 7 - 8, 2018 / Istanbul-TURKEY**



**INTERNATIONAL CONGRESS OF ISLAMIC ECONOMY, FINANCE AND ETHICS  
PROCEEDINGS BOOK  
April, 7-8, 2018 / Istanbul | Turkey**

**Editors:**

Seyfettin ERDOĞAN  
Ayfer GEDİKLİ  
Durmuş Çağrı YILDIRIM  
**Assistant Editors:**  
Hande ÇALIŞKAN  
M. Uğur MİRASEDOĞLU  
Tuğba KANTARCI  
Fatma ERDOĞAN

**ULUSLARARASI İSLAM EKONOMİSİ, FİNANS VE ETİK KONGRESİ  
TAM METİN BİLDİRİLER KİTABI  
7-8 Nisan, 2018 / İstanbul | Türkiye**

**Editörler:**

Seyfettin ERDOĞAN  
Ayfer GEDİKLİ  
Durmuş Çağrı YILDIRIM  
**Editör Yardımcıları**  
Hande ÇALIŞKAN  
M. Uğur MİRASEDOĞLU  
Tuğba KANTARCI  
Fatma ERDOĞAN

**Basım Pazıl Reklam, Danışmanlık, Matbaa ve Organizasyon**

**Yayın Yılı: Nisan, 2018**

**Dili: Türkçe ve İngilizce**

**ISBN: 978-605-81728-3-8**

***Bu Kitabın Tüm Hakları Saklıdır.***

***Bildirilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.***

[www.isefe.org](http://www.isefe.org)



**BİLİM KURULU / SCIENTIFIC BOARD**

<b>Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan</b>	<b>İstanbul Medeniyet Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Süleyman Özdemir</b>	<b>Bandırma 17 Eylül Üniversitesi (Rektör)</b>
<b>Prof. Dr. Erdal Tanas Karagöl</b>	<b>Yıldırım Beyazıt Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Halis Yunus Ersöz</b>	<b>İstanbul Üniversitesi (Rektör Yrd)</b>
<b>Prof. Dr. Murat Çizakça</b>	<b>Konya Karatay Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar</b>	<b>Düzce Üniversitesi, Rektör</b>
<b>Prof. Dr. Yakup Bulut</b>	<b>Mustafa Kemal Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Ayhan Gençler</b>	<b>Trakya Üniversitesi İİBF Dekanı</b>
<b>Prof. Dr. Mustafa Paksoy</b>	<b>Kilis Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Hamza Ateş</b>	<b>İstanbul Medeniyet Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Doğan Uysal</b>	<b>Celal Bayar Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu</b>	<b>Marmara Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Ahmet Nohutçu</b>	<b>İstanbul Medeniyet Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Adem Esen</b>	<b>İstanbul Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Alpaslan Açıkgenç</b>	<b>İstanbul Teknik Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Adem Korkmaz</b>	<b>Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (Rektör)</b>
<b>Prof. Dr. Salih Öztürk</b>	<b>Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Mustafa Aykaç</b>	<b>Kırklareli Üniversitesi (Rektör)</b>
<b>Prof. Dr. Murat Yülek</b>	<b>İstanbul Ticaret Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Muhsin Kar</b>	<b>Yıldırım Beyazıt Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Muhittin Kaplan</b>	<b>İstanbul Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Mehmet Yüce</b>	<b>Uludağ Üniversitesi (Dekan)</b>
<b>Prof. Dr. Mehmet Duman</b>	<b>Artvin Çoruh Üniversitesi (Rektör)</b>
<b>Prof. Dr. Ekrem Erdem</b>	<b>Erciyes Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Kahraman Çatı</b>	<b>Düzce Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. İbrahim Güran Yumuşak</b>	<b>Sabahattin Zaim Üniversitesi (Dekan)</b>
<b>Prof. Dr. Hatice Neşe Erim</b>	<b>İstanbul Medeniyet Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Hasan Vergil</b>	<b>İstanbul Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Haluk Alkan</b>	<b>İstanbul Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Feridun Yılmaz</b>	<b>Uludağ Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Mahmoud Sabra</b>	<b>Al Azhar University, Filistin</b>
<b>Prof. Dr. Ensar Nişancı</b>	<b>Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi (İİBF Dekanı)</b>
<b>Prof. Dr. Jean-Pierre Allegret</b>	<b>Paris Ouest Nanterre, Fransa</b>
<b>Prof. Dr. Bülent Güloğlu</b>	<b>İstanbul Teknik Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Bülent Aybar</b>	<b>Southern New Hampshire University-ABD</b>
<b>Prof. Dr. Bogna Kazmierska Jozwiak</b>	<b>University of Lodz-Polonya</b>
<b>Prof. Dr. Ayşe Buğra</b>	<b>Boğaziçi Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Olexandr Pidchosa</b>	<b>Taras Shevchenko University, Ukrayna</b>
<b>Prof. Dr. Ali Kutan</b>	<b>Southern Illinois University</b>
<b>Prof. Dr. Nazıf Mohib Shahrani</b>	<b>Indiana University, ABD</b>
<b>Prof. Dr. Ali Çelikkaya</b>	<b>Eskişehir Osmangazi Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Ahmet İncekara</b>	<b>İstanbul Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Mahmut Bilen</b>	<b>Sakarya Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Ahmet Şatır</b>	<b>Condordia University</b>
<b>Prof. Dr. Abdülmecit Türüt</b>	<b>İstanbul Medeniyet Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. David Weir</b>	<b>Northumbria University / Cambridge Scholars</b>
<b>Prof. Dr. Farid Shuaib</b>	<b>International Islamic University of Malaysia</b>
<b>Prof. Dr. Andrzej Bistyga</b>	<b>Katowice School of Economics, Polonya</b>
<b>Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu</b>	<b>Ankara Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Abdulvahap Baydaş</b>	<b>Bingöl Üniversitesi</b>
<b>Prof. Dr. Vahit Göktaş</b>	<b>Ankara Üniversitesi</b>

<b>Prof. Dr. Abbas Mirakhor</b>	<b>The Global University of Islamic Finance, INCEIF</b>
<b>Prof. Dr. Obiyathulla Ismat Bacha</b>	<b>The Global University of Islamic Finance, INCEIF</b>
<b>Prof. Dr. A. Mansur M. Nasih</b>	<b>INCEIF</b>
<b>Doç. Dr. Bülend Aydın Ertekin</b>	<b>Anadolu Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Meriç Subaşı Ertekin</b>	<b>Anadolu Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Buerhan Saiti</b>	<b>İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Hüseyin Seyhanlıoğlu</b>	<b>Dicle Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Mohamed Eskandar Shah Mohd Rasid</b>	<b>The Global University of Islamic Finance (INCEIF – Dekan)</b>
<b>Doç. Dr. Rosmah Mat Isa</b>	<b>Kebangsaan University, Malezya</b>
<b>Doç. Dr. Hüseyin Altay</b>	<b>Mustafa Kemal Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Vedat Cengiz</b>	<b>Kocaeli Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Mehmet Akif Öncü</b>	<b>Düzce Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Selman Yılmaz</b>	<b>İstanbul Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Özlem Durgun</b>	<b>İstanbul Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. İdris Demir</b>	<b>İstanbul Medeniyet Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. İbrahim Turhan</b>	<b>İzmir Milletvekili</b>
<b>Doç. Dr. Emrah İsmail Çevik</b>	<b>Namık Kemal Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Emel İslamoğlu</b>	<b>Sakarya Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Elif Hobikoğlu</b>	<b>İstanbul Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Durmuş Çağrı Yıldırım</b>	<b>Namık Kemal Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Bahar Burtan Doğan</b>	<b>Dicle Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Ayfer Gedikli</b>	<b>İstanbul Medeniyet Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. İshak Torun</b>	<b>Bolu İzzet Baysal Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. İlhan Eroğlu</b>	<b>Gaziosmanpaşa Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Başak Tanınmış Yücememiş</b>	<b>Marmara Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Hatice Karahan</b>	<b>Medipol Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Burcu Özcan</b>	<b>Fırat Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Ahmet Faruk Aysan</b>	<b>Boğaziçi Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Yücel Ayriçay</b>	<b>Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Levent Çinko</b>	<b>Marmara Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Selami Özcan</b>	<b>Yalova Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Osman Şimşek</b>	<b>Gazi Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Rosham Mat Isa</b>	<b>University of Kebangsaan, Malezya</b>
<b>Doç. Dr. Khairul Akmaliah Adam</b>	<b>University of Kebangsaan, Malaysia</b>
<b>Doç. Dr. Hakan Sarıbaş</b>	<b>Bülent Ecevit Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Muzaffer Koç</b>	<b>Marmara Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Atilla Doğan</b>	<b>Karadeniz Teknik Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Seyfettin Arslan</b>	<b>Dicle Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Ruzita Abdul-Rahim</b>	<b>Kebangsaan University Malezya</b>
<b>Doç. Dr. Peter Miculas</b>	<b>University of Constantinus – Nitra, Slovakia</b>
<b>Doç. Dr. Yener Coşkun</b>	<b>Sermaye Piyasası Kurumu Başuzman</b>
<b>Doç. Dr. Ayhan Orhan</b>	<b>Kocaeli Üniversitesi</b>
<b>Doç. Dr. Sema Yılmaz Genç</b>	<b>Kocaeli Üniversitesi</b>
<b>Dr. Maria Ochwat</b>	<b>WSB University, Poznan – Polonya</b>
<b>Dr. Ruslan Nagarev</b>	<b>Sabahattin Zaim Universtisesi – İstanbul</b>
<b>Dr. Laura Koba</b>	<b>Jagiellonian University, Krakow – Polonya</b>
<b>Dr. Ziyaad Mohamad</b>	<b>INCEIF – Malezya</b>
<b>Dr. Levent Coşkun Erkekoğlu</b>	<b>Marmara Üniversitesi</b>
<b>Dr. İbrahim Murat Bozkurt</b>	<b>Marmara Üniversitesi</b>
<b>Dr. Mohd Iqbal bin Abdul Wahab</b>	<b>International Islamic University, Malezya</b>
<b>Dr. Berna Ak Bingül</b>	<b>Kırklareli Üniversitesi</b>
<b>Dr. Kaushik Chattopadhyay</b>	<b>Prof. S.N.H. College, University of Kalyani</b>

<b>Dr. Yıldız Aksoy</b>	<b>İstanbul Medeniyet Üniversitesi</b>
<b>Dr. Murat Tümay</b>	<b>İstanbul Medeniyet Üniversitesi</b>
<b>Dr. İsmail Cem Ay</b>	<b>Gelişim Üniversitesi</b>
<b>Dr. İbrahim Özgül</b>	<b>Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi</b>
<b>Dr. Veli Sırım</b>	<b>Namık Kemal Üniversitesi</b>
<b>Dr. Niyazi Gümüş</b>	<b>Kastamonu Üniversitesi</b>
<b>Dr. Cengiz Ceylan</b>	<b>Kırklareli Üniversitesi</b>
<b>Dr. Abdilahi Ali</b>	<b>Aberystwyth University / İngiltere</b>
<b>Dr. Malik Babar Hussain</b>	<b>University of Sargodha / Pakistan</b>
<b>Dr. Zeeshan Atiq</b>	<b>University of Karachi / Pakistan</b>
<b>Dr. Büşra Karataşer</b>	<b>Namık Kemal Üniversitesi</b>

## İÇİNDEKİLER

<b>KATILIM BANKALARINDA ÜRÜN GELİŞTİRME SÜREÇLERİ VE SORUNLARI: KUVEYT TÜRK ÖRNEĞİ ... I</b>	
MUSTAFA DEREÇİ.....	1
<b>ON THE HISTORICAL PRACTICE OF WOMEN AND BUSINESS OWNERSHIP .....</b>	<b>20</b>
DR. ÖĞR. ÜYESİ KÜBRA SARI LECOQ.....	20
DR. ÖĞR. ÜYESİ ARIADNE DE VILLA .....	20
<b>ENDONEZYA'DA İSLAMİ BANKACILIK .....</b>	<b>27</b>
DOÇ. DR. AYFER GEDİKLİ.....	27
PROF. DR. SEYFETTİN ERDOĞAN.....	27
<b>İSLAM TOPLUMUNDA REFAHIN SAĞLANMASINDA AİLENİN ROLÜ .....</b>	<b>37</b>
PROF. DR. MUSTAFA AYKAÇ.....	37
DR. İSKENDER GÜMÜŞ.....	37
<b>BANKA DIŞI FAİZSİZ KONUT FİNANSMANINDA ELBİRLİĞİ SİSTEMİ .....</b>	<b>47</b>
MURAT ERGÜVEN .....	47
<b>KATILIM BANKACILIĞI SİSTEMİNİN İLAHİYAT FAKÜLTESİ AKADEMİSYENLERİ TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ .....</b>	<b>52</b>
DOÇ. DR. RAMAZAN YANIK.....	52
ARŞ. GÖR. SERPİL SUMER .....	52
<b>FAYDA-DEĞER MERKEZLİ HOMOECONOMICUS'TAN BİLİŞSEL GELİŞİM VE AHLAKIN TEMSİLCİSİ HOMOISLAMICUS'A .....</b>	<b>62</b>
DOÇ. DR. AYHAN ORHAN .....	62
<b>ORTAÇAĞDA TEK TANRILI DİNLERİN İKTİSADİ UYGULAMALARI .....</b>	<b>68</b>
DOÇ. DR. HÜSEYİN AĞIR .....	68
DR. ÖĞR. ÜYESİ ENVER GÜNAY .....	68
ARŞ. GÖR. SEFA ÖZBEK .....	68
<b>KUVEYT'TE İSLAMİ BANKACILIK .....</b>	<b>86</b>
PROF. DR. SEYFETTİN ERDOĞAN.....	86
ASSOC. PROF. DR. AYFER GEDİKLİ .....	86
<b>ORTAÇAĞ İSLAM VE BATI TOPLUMLARININ SOSYAL STATÜLERİNİN EKONOMİK BELİRLEYİCİLİĞİ VE ORTAÇAĞIN EKONOMİK UYGULAMALARINI ETKİLEYEN KURUMLARIN MUKAYESESİ .....</b>	<b>93</b>
ASSIST. PROF. ENVER GÜNAY .....	93
ASSOC. PROF. HÜSEYİN AĞIR.....	93
ARŞ. GÖR. SENA TÜRKMEN .....	93
<b>BAHREYN'DE İSLAM EKONOMİSİ VE İSLAMİ BANKACILIK .....</b>	<b>115</b>
DOÇ. DR. DURMUŞ ÇAĞRI YILDIRIM.....	115
DOÇ.DR. SEDA YILDIRIM.....	115
<b>İKTİSADİ VE SOSYAL BOYUTUYLA İSLAMDA ÇALIŞMA .....</b>	<b>124</b>
DOÇ. DR. İLHAN EROĞLU.....	124
ÖĞRT. GÖR. FATMA ÇELİK.....	124



# KATILIM BANKALARINDA ÜRÜN GELİŞTİRME SÜREÇLERİ VE SORUNLARI: KUVEYT TÜRK ÖRNEĞİ

**Mustafa DERECİ**

Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş., Ürün Geliştirme Grup Müdürü  
Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,  
İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans Bölümü, Doktora Öğrencisi  
*mustafa.dereci@kuveytturk.com.tr*

## ÖZET

Ürün geliştirme süreci, yeni bir ürün veya hizmetin düşünce aşamasından karar ve yatırım aşamasına, buradan da tüketiciye sunulana kadar geçirdiği tüm safhaları içeren çok yönlü bir firma stratejisi ve faaliyetidir. Günümüzün pazar dinamiği içerisinde yeni ürün geliştirmenin firmalar ve elbette bankalar açısından önemi büyüktür.

Bankacılık sektöründe artan rekabet şartları yeni ürün ve hizmet geliştirme sürecini bankaların esas faaliyetlerinden biri haline getirmiştir. Bu önemli iş kolunu daha etkin hale getirmek üzere bankalar organizasyon yapılarını gözden geçirmişler ve yeniden düzenlemişlerdir. Bankalarda ürün denilen kavram, tüm hizmet sektörlerinde olduğu gibi somut bir kavram olmaktan ziyade finansal hizmetleri de içeren soyut bir kavramdır. Bu itibarla, bankacılık sektöründe ürün geliştirme denildiğinde ürün, hizmet ve süreç geliştirme anlaşılmalıdır.<sup>1</sup>

Bankalarda ürün geliştirme çok yönlü, çok değişkenli karmaşık bir faaliyetler zinciridir. Bu nedenle, başarılı ve etkin bir ürün geliştirme süreci tüm bu faaliyetlerin eşgüdüm içerisinde ve sistematik bir yaklaşımla yönetilmesini zorunlu kılmaktadır.<sup>2</sup> Bu makalede sözkonusu sürecin Türkiye’de faaliyette bulunan Katılım Bankalarında nasıl yürütüldüğü incelenecektir.

Türkiye’de faizsiz bankacılık kural ve prensipleriyle faaliyetlerini yürütmekte olan Katılım Bankaları diğer birçok finansal işlemlerde olduğu gibi ürün geliştirme noktasında da faizli esasa göre çalışan konvansiyonel bankalardan ayrılmaktadır. Örneğin, Katılım Bankaları’nda daimi bir denetim, gözetim ve onay organı olarak görev yapan Danışma Kurulları ürün geliştirme sürecinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Ürün tasarımının başlangıcından, ürünün pazara arz edilmesine kadar izlenen bütün safhalar Danışma Kurulu üyeleri ve denetçilerinin onay ve gözetimine tabidir.

Türk Bankacılık Sektörü’nde yabancı sermaye payı 2017 sonu itibariyle %44.5 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran Katılım Bankalarında %58 seviyesindedir.<sup>3</sup> Bu durum Türk Bankacılık Sistemi’nin dünya bankacılık sistemine entegrasyonu açısından önemli bir gösterge olmasının yanı sıra yurtdışı bankacılık ürün hizmet ve uygulamalarının da artan bir ivmeyle Türk Bankacılık Sistemine girdiğinin ve bankalar arası ürün ve hizmet geliştirme yarışını artırdığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Bu çalışmamızda, Türkiye’de faaliyet gösteren Katılım Bankaları’nda yeni ürün ve hizmet geliştirme süreci incelenecektir. Katılım Bankaları, kar/zarar katılma akdi çerçevesinde toplamış olduğu fonları dünyada kabul görmüş faizsiz bankacılık prensip ve uygulamaları ile reel sektöre kaynak olarak aktaran faizsiz finans kurumlarıdır. Bu bankalar fon kullandırım faaliyetlerinden elde ettikleri kar veya zararı fon sağlayan müşterileriyle başta mutabık kalınan oranlar üzerinden paylaşır. Katılım Bankaları’nın gerek prensiplerde gerekse uygulamalarda birçok yönden Konvansiyonel Bankalardan ayrılıyor olmaları, sözkonusu sürecin genel Bankacılık Sektörü üst başlığı yerine Katılım Bankaları özelinde incelenmesini gerekli kılmıştır. Türkiye’de bugün itibariyle faaliyet gösteren beş Katılım Bankası’nın tüm bankacılık uygulamaları gibi ürün ve hizmet geliştirme süreçleri de benzerlik göstermektedir. Bu noktadan hareketle, çalışmanın daha bütüncül olmasını temin etmeye yönelik olarak Kuveyt Türk Katılım Bankası Anonim Şirketi’nin (KTKB) ürün ve hizmet geliştirme süreci referans alınacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Katılım Bankacılığı, Ürün Geliştirme, İnovasyon

<sup>1</sup> Altuğ, Nevin. İşletmelerde Yeni Ürün Geliştirme Çalışmaları ve Başarı Faktörleri, Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 2017:03 (02)

<sup>2</sup> Kulaklı, Atik. Yeni Ürün Geliştirme Sürecinde Bilgi Paylaşımının Önemi ve Bir Uygulama. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Yıl: 4 Sayı: 8 Güz 2005/2 s.99-114

<sup>3</sup> <http://www.tkbb.org.tr/denetim-raporlari>, 28.02.2018



## **ABSTRACT**

The product development process is a multidisciplinary set of gradual activities in line with the strategies of a company that starts from the initial idea and conceptual design to the launch and marketing phases. It is one of the most crucial competitive edges and key to success in today's business ecosystem and hence in the banking industry.

Increasing competition in the banking sector have made new product and service development processes one of the main activities of the banks. Product development in the banking sector, in Turkey and in the world, is rather an abstract concept which does not comprise only tangible financial products but also abstract banking services. In this regard, product and service development has become quite a dynamic and competitive process in the fast growing banking market.

The success of a bank in terms of growth, profitability, customer base, the level of customer and service quality are directly related to the speed and efficiency of new product and service development processes. Therefore, today's banks should revisit their organizational structures in order to encourage and facilitate new product developments and innovation.

As of the end of the year 2017, the share of foreign capital in the Turkish Banking Sector and Participation Banking Sector were 44.5% and 58% respectively. This figure can be regarded as an important indicator that the Turkish banking system has well integrated into the global banking system and international banking product and services are to be adopted to highly competitive and dynamic Turkish Banking Market.

This study will focus on product and service development processes of the Participation Banks in Turkey which have been operating on the basis of profit and loss sharing principles in a way that they share the generated profit or loss out of the fund utilization activities between the bank and deposit holding customers according to a predetermined, agreed-upon ratio. Since, Participation Banks differ from the Conventional Banks in a number of parameters including fund collection, fund utilization and process and implementations of banking products and services, this study is limited to Participation Banking sector in Turkey. Since developing new products and services has very similar steps and procedures among the Participation Banks, it is intended to take Kuveyt Turk Participation Bank's process as the benchmark for to ensure a more focused analysis.

## 1. GİRİŞ

Son on yıllık dilim içerisinde Türkiye’de Katılım Bankacılığı sektörü ortalama olarak konvansiyonel bankacılık sektöründen daha hızlı büyümüş, gerek fiziki şube ağlarıyla, gerekse dijital kanallarla ülke genelindeki penetrasyonunu ve bilinirliğini arttırmıştır. 2017 yılının Aralık sonu verilerine göre Katılım Bankacılığı Sektörü 160 milyar TL toplam aktif büyüklüğü ile Bankacılık Sektörünün %4.8’ini elinde bulundurmaktadır. Katılım Bankaları Birliğinin Strateji Belgesine göre 2025 yılına kadar bu payın %15’e çıkarılması hedeflenmektedir.<sup>4</sup>

Gerek dünyada gerekse Türkiye’de finansal sektörün önemli aktörleri arasına giren Katılım Bankalarının her yönüyle bilimsel bir gözle incelenmesinin sektörün gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Diğer yandan, Katılım Bankalarının ayırt edici özelliği olan Fıkhi Danışma Kurullarının varlığı bu analizin kapsamını genişletmekte ve karşılaştırmalı bir analize imkân sağlamaktadır. Katılım Bankalarının müşterilerine sundukları ana çıktılar faizsiz (sharia compliant) ürün ve hizmetlerdir. Bu noktadan hareketle ürün ve hizmet geliştirme süreçleri üzerinde yapılacak detaylı bir analiz aynı zamanda konvansiyonel bankalarla Katılım Bankaları arasındaki farkların daha net bir şekilde ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır.

Türkiye’de Faizsiz Bankacılık ve uygulaması üzerine çok sayıda bilimsel makale, yüksek lisans ve doktora tezi mevcuttur. Bu yayınlar çoğunlukla faizsiz bankacılık sistemini fıkhi, iktisadi, mali ve risk yönetimi açısından ele almaktadırlar. Bu bankalarda ürün geliştirme yapılanmasının nispeten son dönemde ortaya çıkmış olmasının bu akademik tercihte etkili olduğu düşünülmektedir. Netice itibariyle, Katılım Bankalarının mevcut ürün ve hizmet geliştirme süreçlerinin ayrı bir çalışmada ele alınması gerekli görülmüştür.

Çalışmamızda nitel bir araştırma yöntemi takvik edilerek Türkiye’de faaliyet gösteren beş Katılım Bankasında çalışan üst düzey ürün geliştirme yöneticilerinin bilgi ve görüşlerine başvurulmuştur. Çalışmamız, giriş ve sonuç bölümleri ile birlikte beş ana bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde ürün ve ürün geliştirme kavramlarına teorik ve tarihsel bir yaklaşımda bulunulduktan sonra bankacılık sektöründe ürün geliştirmenin ne anlama geldiği ve hangi ihtiyaçları adreslediği konusu tartışılacaktır. İkinci bölümde ise Katılım Bankacılığı sahasına giriş yapılacak ve 1985 yılından itibaren Türk Bankacılık sisteminin önemli bir parçası olan bu sektör hakkında en güncel bilgiler sunulacaktır. Çalışmamızın ana omurgasını oluşturan Katılım Bankalarında ürün ve hizmet geliştirme süreçleri, adımları, süreçler içerisindeki stratejik karar noktaları ve karşılaşılan sorunlar dördüncü bölümde tartışılacaktır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, incelememizi daha net ve odaklı hale getirmek üzere ve Katılım Bankalarının ürün geliştirme süreçlerinin çok benzer olduğu varsayımından hareketle ağırlıklı olarak Kuveyt Türk Katılım Bankası’nın ürün geliştirme süreci referans alınacaktır.

## 2. ÜRÜN VE HİZMET KAVRAMI

Ürün ve hizmet kavramları özellikle hizmet sektörü sözkonusu olduğunda çoğunlukla birbirine karıştırılır. İktisadi terimler olarak ele alındığında ürün, belli ihtiyaçları karşılamaya yönelik olarak tasarlanan ve üretilen, maddi olan varlıkları, hizmet ise maddi olmayan (soyut) unsurları ifade eder. Tasarım ve geliştirme süreçlerinin de farklılaşması sonucunu doğuran ürün ile hizmet arasındaki farklılıklar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

<sup>4</sup> <http://www.tkbb.org.tr/vizyon-ve-misyon>, 28.02.2018.

Ürün somut (Tangible), Hizmet ise soyuttur (Intangible). Espirili bir ifade ile ürün, elimizden kayıp düştüğünde ayağımızı inciten nesnedir diye ifade edilir.

- Ürünün aksine, hizmetler üretildiği anda tüketilir ve depolanamazlar.
- Hizmetin müşteriye görünürlüğü yüksektir
- Hizmet sektörüne rakiplerin girmesi nispeten kolaydır
- Hizmetin verildiği yer daha önemlidir, ürünün üretildiği yer önemli değildir.
- Servis sistemleri müşteri temas derecesi açısından çok çeşitlidir.
- Ürün ve hizmetlerin talep değişkenliği farklıdır.

Bankacılık sektörü sözkonusu olduğunda ürün ile hizmet arasındaki çizginin belirginliğini yitirdiği görülür. Şöyle ki, bankaların ürettiği ürünler, ne şekilde adlandırılırsa adlandırılınsa aslında birer hizmettir. Havale, EFT, akreditif, teminat mektubu, çek, senet, ATM gibi bankacılık enstrümanları ürün olarak adlandırılmakla birlikte yukarıda sıralanan ürün-hizmet fark listesine göre birer soyut hizmettir. Bu açıdan bakıldığında, bankalarda ürün ve hizmet geliştirme yerine yalnızca ürün geliştirme teriminin kullanılması yeterli olacaktır.

## 2.1. ÜRÜN GELİŞTİRMENİN TARİHİ

Ürün geliştirme ve ürün yönetimi kavramının tarihi A.M.A. (American Management Association)'ya göre 1928 yılında Procter & Gamble'ın Lava marka sabunu geliştirilmesiyle başlar. Ardından geçen 73 yıl süresince bu kavram, çoğu tüketici ürünü üreten firma tarafından benimsenmiştir. Ancak yine A.M.A.'ya göre bu yönetim anlayışı 1960'lardan önce genel kabul görmemiştir.<sup>5</sup> Aslında ürün geliştirme tarihinin insanlık kadar eski olduğu düşüncesindeyiz. İlk insanın dünyaya ayak bastıktan sonra yaşamını sürdürebilmesi ve beslenebilmesi için geliştirdiği giyecek, mızrak, balta gibi aletler kanaatimizce geliştirilen ilk ürünlerdir.

Son yıllarda, özellikle sosyo-ekonomik hayatımızda meydana gelen hızlı değişimler birçok şirketi farklılaşan müşteri ihtiyaçlarına ve teknolojik yeniliklere cevap verebilmek için farklı arayışlara sevk etmiştir. Bankaların da dahil olduğu bu şirketler, müşteri beklentilerinin ancak yeni ürün ve hizmet geliştirmekle tatmin edilebileceğini farketmişlerdir. Günümüz iş dünyasının yaşamakta olduğu engellenemez rekabet baskısı ürün ve süreç geliştirme ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerini sürekli iş kolları haline getirmiş, bunun neticesinde şirketlerin organizasyon yapıları da güncellenmiştir. Söz konusu zorunluluğun getirdiği bir diğer değişim de şirket bütçeleri üzerinde olmuştur. Şöyle ki yeni ürün geliştirme, ar-ge ve bunları destekleyecek teknoloji harcamaları şirket bütçelerinin önemli bir kısmını oluşturan sürekli bir kalem haline gelmiştir. Hâlbuki 2000'li yıllara kadar bu yatırımlar birkaç yıl arayla ve çok daha küçük boyutlarda şirketlerin yıllık bütçelerinde yer alırdı.

Ürün geliştirme ve ürün yönetimi sistemleri yavaşça gelişirken sistemin ana mantığı tüm sektörler için de gittikçe önem kazandı. Firmaların kazançlarının ürünler ve hizmetler tarafından oluşturulduğunun fark edilmesi ürün geliştirmeyi firma fonksiyonlarının odağına yerleştirmiştir. Firma yönetimleri, bu yüzden her bir ürünün izlenmesinde ve pazarlamasında uzman bir kişi bulunmasına ihtiyaç olduğunu görmüştür ki bunun neticesinde ürün yöneticisi denilen yeni bir kavram doğmuştur.

<sup>5</sup> Ekmekçi İsmail. Bilim ve Teknolojide Yeni Ürün Geliştirme Süreçleri ve Triz Metodu ile Ürün Geliştirme Yöntemi, [www.yeniturkiye.com/Conference2016/Present/1\\_3\\_4\\_4\\_Ismail\\_Ekmekci.pdf](http://www.yeniturkiye.com/Conference2016/Present/1_3_4_4_Ismail_Ekmekci.pdf), 06.02.2018.

Ürün geliştirme, ürün yönetimi ve ürün yöneticisi kavramları ilk olarak endüstri ve imalat sektörlerinde doğmuş olmakla birlikte kısa süre içerisinde hizmet sektörleri tarafından kabul görmüş hizmet firmalarının organizasyon şemalarında yerini almıştır.

## 2.2. BANKALARDA ÜRÜN GELİŞTİRME İHTİYACI

Türk Bankacılık Sistemi'nde rekabetin artması ve müşteri beklentilerinin yükselmesi nedeniyle standart bankacılık ürünleri ile ayakta kalabilme imkânı kalmamıştır. Hatta yeni geliştirilen ürünlerin başarılı olmaları her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. Pazara daha sık ürün sunulması ve sunulan ürünlerin hedef pazarlardaki hedef müşteri beklentilerini karşılamaını sağlamalıdır. Buna ilave olarak da müşteri beklentilerinin ve pazar koşullarının iyi anlaşılması, doğru stratejilere, hedeflere ve etkin ürün geliştirme süreçlerine sahip olunması büyük önem arz etmektedir.<sup>6</sup>

Ürün geliştirme dış dünyadan bağımsız kendi çerçevesi içerisinde yürüyen bir süreç değildir. Bir ürünün geliştirilmesini tetikleyen ana unsurlar dış çevrede gelişir. Diğer yandan dış çevre şartlarını, müşteri beklenti ve ihtiyaçlarını, demografik yapıyı ve diğer sosyo kültürel gerçekleri dikkate almadan geliştirilen ürünlerin rağbet görmesi son derece güçtür.

Ürün geliştirmeyi anlamlı gerekli hale getiren dış dünya verileri SET şartları olarak formüle edilebilir. SET, sosyal, ekonomik ve teknolojik (social, economic and technological) kelimelerinin baş harflerinden oluşturulmuş bir terimdir. Buna göre, yeni bir ürünün geliştirilebilmesi için o ürünle ilgili SET şartlarının tamamının sağlanması gerekir. Öncelikle tasarlanacak ürüne karşı toplumda bir talep, ilgi ve istek oluşması gereklidir, çünkü ürünün müşterisi ve kullanıcısı yine yakın toplum içerisinde bulunacaktır. Üretilen ürünün maliyeti ve satış fiyatı ile sosyo-ekonomik düzey arasında pozitif bir korelasyon olmalıdır. Başka bir ifadeyle, toplumun gelir düzeyi sözkonusu ürünü satın almaya kafi gelmelidir. Aksi halde, üretim öncesi ürüne olan talep yüksek olsa dahi toplumun satın alma gücünü aşan bir piyasa fiyatı talebi düşürecektir. Nihayet ürünü geliştirmek için belli bir teknolojik gelişim düzeyinde olmak gereklidir. Diğer şartlar sağlanıyor olsa dahi, ürünün geliştirilmesi için ihtiyaç duyulan teknolojik altyapıya ulaşamamışsa ürünün talep edenlerin biraz daha beklemeleri gerekecektir.<sup>7</sup>

Tüketici tercihlerinin sürekli değiştiği bir ortamda bir ürünün çok uzun süre satılabilmesi imkânsızdır. Ayrıca gelişen teknoloji ve yoğun rekabet koşulları altında, yeni ürün üretmemek işletme açısından son derece riskli bir tutumdur. Çünkü ürünler pazara sunulduktan sonra şu gibi sebeplerle önemlerini yitirebilirler:<sup>8</sup>

1. Mala olan ihtiyaç ortadan kalkabilir.

2. Aynı gereksinimi karşılayabilecek daha iyi veya ucuz ürünler üretilebilir.

3. Rakiplerden biri başarılı bir pazarlama kampanyası uygulamaya koyabilir.

Bir işletmenin yeni ürün üretimine yol açan nedenleri şu şekilde sıralayabiliriz:<sup>9</sup>

**a. Kaynakların Verimli Kullanımı:** Kaynakların daha verimli kullanılmak istenmesi en önemli nedendir. Bu yolla işletme maliyetten tasarruf edebileceği gibi kapasite kullanımını da yükseltecektir. Bundan işletmenin personelinin sermayesinin, dağıtım kanallarının ve üretim araçlarının tam kullanılması kastedilmiştir. Bu sayede ürün ve hizmetlerin marjinal maliyetleri düşürülüp yeni yatırımlara kaynak aktarılması ve karın artırılması sağlanabilir.

<sup>6</sup> Yetiz, Filiz. Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Nisan 2016; 9(2)

<sup>7</sup> The PDMA Handbook of New Product Development, Milton D. Rosenau Jr. Editor, PDMA, 1996

<sup>8</sup> Altan, Mert ve Diğerleri, <http://danismend.com/kategori/altkategori/urun-yonetimi-1/>, 02.03.2018

<sup>9</sup> A.g.e.

**b. Pazar stratejisi:** İşletmeler çoğunlukla stratejik nedenlerle yeni ürün ve hizmet üretirler. Müşterilerin beklentisi de birbiriyle ilgili ürün ve hizmetlerin farklı üreticiler yerine aynı satıcıdan sağlanması yönündedir. Örneğin, bir banka müşterisi tüm bankacılık ürün ve hizmetlerini kendi bankasından ve tek elden almayı tercih eder. Aksi durumda bankasının üretmediği ürün ve hizmetleri başka bankalardan alması gerekecektir. Bu dürtü, bankaları yenilikçi ürünlerin yanı sıra rakip bankaların kendilerinden önce ürettikleri ürün ve hizmetleri de taklit etme zorunda bırakmaktadır. Üründeki çeşitlilik ve zenginlik satışın verimini de arttıracaktır, çünkü bir ürün için yapılan satış artırma çabaları diğer ürün gruplarının satışını da olumlu yönde etkileyecektir.

**c. Büyüme Dürtüsü:** Şirketlerin büyüme oranlarıyla rakiplerine nispeten sahip oldukları ürün sayıları arasında doğrusal bir ilişki vardır. Tek bir ürünle faaliyetini devam ettiren şirketler olabilir fakat bankacılık sektörü için bu geçerli değildir. Başka bir ifade ile, klasik bankacılık ürün ve hizmetlerine dayanarak bir bankanın sürdürülebilir bir büyüme çizgisi gösterebilmesi günümüz şartlarında mümkün görülmemektedir. Çünkü her ürün ve hizmete olan talep ve yaşam süresi sınırlıdır. Bu yüzden, büyümek isteyen işletmelerin yeni ürün ve hizmet üretimi yoluyla bunu gerçekleştirmeleri en sürdürülebilir yöntem olarak görülmelidir.

**d. Yeni Ürün Talebi:** İşletmenin büyüebilmesinin yanında hayatını devam ettirebilmesi ve pazardaki yerini koruyabilmesi için müşteri beklentilerini, tercihlerini ve yönelimlerini izleyerek yeni ürünler üretmesi gerekmektedir. Örneğin, İpad ve Iphone iletişim platformlarının toplumda yaygınlaşması ile birlikte, bankalar bu cihazları kullanan müşteriler için özel web tabanlı ürün ve hizmetler geliştirmek zorunda kalmışlardır.

**e. Rekabet:** Diğer işletmelerin pazara yeni ürün sürmeleri ve başarılı olmaları durumunda, işletmenin rekabet edebilmesi için onları izlemesi gerekebilir. Ayrıca rekabetten bir ölçüde kurtulmak ya da rakip işletmelere üstünlük sağlamak amacı ile de yeni ürün üretilebilir.<sup>10</sup>

**f. Teknolojik gelişmeler:** İşletmelerin ürünlerini geliştirmelerine ya da yepyeni bir ürün üretmelerine neden olabilir. Örneğin, bilişim teknolojilerindeki olağanüstü gelişme bankalar tarafından hızla adapte edilerek ürün geliştirmenin odağına çekilmiş ve bu sayede birçok yeni ürün ve hizmet piyasaya sürülmüştür. Bundan yirmi yıl kadar önce tüketicilerin hayal bile etmedikleri sanal POS, cep telefonundan bankacılık işlemlerini gerçekleştirme, müşteriye sesinden tanıyan çağrı merkezleri vb. gibi birçok bankacılık ürün ve hizmeti bugün artık teknoloji sayesinde bankalar tarafından müşterilerine sunulmaktadır.

### 3. FAİZSİZ BANKACILIK VE TÜRKİYE UYGULAMASI

Bu çalışmamızın konusunun Türkiye’de faaliyet gösteren Katılım Bankalarında ürün ve hizmet geliştirme süreci ve bu sürecin Kuveyt Türk Katılım Bankası özelinde incelenmesi olduğundan, Faizsiz Bankacılık ve Türkiye’deki uygulama şekli olan Katılım Bankacılığından bir özet şeklinde bahsetmek yerinde olacaktır.

Uluslararası çevrelerde İslam Bankacılığı olarak da anılan Katılım Bankacılığı Türkiye’de 1980’lerdeki sosyal taleplerin ve dönemin ekonomik koşullarının sonucu olarak doğdu. Sektörün oyuncuları, 2005 yılında yürürlüğe giren 5411 sayılı Bankacılık Kanununda yer alana kadar “Özel Finans Kurumları” adıyla varlığını sürdürdüler. Bugün gelinen aşamada Katılım Bankacılığı’nın ihtiyaç duyduğu hukuki düzenlemelerin büyük oranda tamamladığı söylenebilir. Hatta ilgili yasa ve düzenlemelerin faizsiz bankacılık tekniği açısından dünyada oluşturulmuş en kullanışlı altyapılardan birisidir. Bu açıdan

<sup>10</sup> Bayhan, Deniz. TTGV, Esinkap Proje Sunumu, Eskişehir, 14 Ağustos 2008. [www.esinkap.org/egitim\\_sunumlari/YUG\\_eskisehir\\_1408.ppt](http://www.esinkap.org/egitim_sunumlari/YUG_eskisehir_1408.ppt), 02.03.2018.



değerlendirdiğimizde, Türk faizsiz bankacılık sektörü dünyaya örnek model olabilecek duruma gelmiştir denilebilir.<sup>11</sup>

2017 yılının üçüncü çeyreği itibarıyla 3.054 Türk Bankacılık Sistemi günümüz itibarıyla Mevduat Bankaları, Kalkınma ve Yatırım Bankaları ve Katılım Bankaları olmak üzere 3 temel ayak üzerine bina edilmiş durumdadır.<sup>12</sup> Türk Bankacılık Kanununda yer aldığı şekliyle faizsizlik prensibiyle çalışan beş Katılım Bankası geleneksel bankalarla aynı kanuna tabi olarak çalışmaktadır.

Katılım Bankaları esas itibarıyla faiz hassasiyeti sebebiyle banka sistemine dâhil olmayan âtil kaynakların ekonomiye kazandırılmasında bir çözüm olarak görülmüştür. Tasarrufların yastık altında tutulması veya yatırıma yönlendirilebilecek iktisadî kıymetlerin üretken olmayan alanlara, örneğin ziynet eşyasına veya âtil arazi yatırımlarına yönelmesi sağlıklı bir ekonominin işlemesine engel teşkil etmiştir. Ekonomi yöneticileri her zaman âtil kaynakların ekonomiye kazandırılmamasından şikâyetçi olmuş ve bu problemi çözmek için arayış içinde bulunmuşlardır. Faiz hassasiyetinin banka sisteminden uzak tuttuğu bu âtil kaynaklar Katılım Bankaları tarafından harekete geçirilmiştir. Süreç, 1985'te Albaraka Türk ve Faysal Finans ile başladı, 1989'da bir başka Körfez menşeli kuruluş olan Kuveyt Türk, sermayesine Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün de ortak olmasıyla sektörde yerini aldı. 1996'da Asya Finans sektöre girdi. Faysal Finans ise sonradan Family Finans'a dönüştü. Family Finans 1991'de sektöre giren Anadolu Finans ile 2005'te birleşti ve günümüzdeki Türkiye Finans oldu. Halen Türkiye'de anılan bu 4 Katılım Bankası faaliyet göstermektedir.<sup>13</sup>

Katılım bankaları son yıllarda büyük bir gelişme eğilimi göstermiş, finansal büyüklüklerinde, şube ve personel sayılarında büyük bir artış görülmüştür. 30 Eylül 2017 tarihi itibarıyla elde edilen verilere göre Türkiye'de faaliyet gösteren beş Katılım Bankasının toplam fon büyüklükleri 100 milyar TL, kullandıkları fonlar 102 milyar TL seviyesine ulaşmıştır. Bu rakamlar çerçevesinde Katılım Bankacılığı Sektörü'nün toplam bankacılık sektöründen aldığı pay %4.8 olarak gerçekleşmiştir.<sup>14</sup>

Katılım Bankalarının çalışma esasları ticari bankalarınkinden farklıdır. Katılım Bankaları'nda toplanan fonlar Mudarabe denilen Kar ve Zarara Katılım sözleşmesi kapsamındadır. Buradan anlaşılacağı gibi Katılma Hesabı sahipleri sermaye sahibi, Katılım Bankası ise bu sermayeyi kullanacak uzman sıfatıyla hareket etmekte ve dönem sonunda oluşacak karı veya zararı önceden anlaştıkları bir paylaşım oranı ile bölüşmektedirler. Teorik olarak yatırımcının hiç kar elde etmeme veya anaparasını dahi kaybetme riski vardır.

Toplanan fonların kullandırılması noktasında Katılım Bankaları kabul görmüş uluslararası faizsiz bankacılık prensipleri çerçevesinde çok sayıda enstrumana sahiptirler. Kredinin nakit olarak müşteriye teslim edilmemesi, mutlaka bir mal ve hizmet alımıyla veya reel bir yatırım ile ilgili olması, faizsiz bankacılık prensiplerinin izin verdiği faaliyetlerin dışına çıkılmaması ve kara ortak olan tarafın mutlaka riske de ortak olması Katılım Bankalarını fon kullandırma alanında diğer ticari bankalardan farklılaştırmaktadır.

Herbir Katılım Bankasının doğrudan Yönetim Kurulu'na bağlı olarak çalışan Danışma Kurulları bulunmaktadır. Bu kurullar, tüm banka faaliyetlerin faizsiz bankacılık ilke ve prensiplerine uygun olup olmadığını denetler ayrıca yeni ürün ve hizmetleri üretim aşamasından önce prensipler açısından onaylar veya reddeder.

<sup>11</sup> Prof. Dr. İsmail Özsoy ve Aydın Yabancı, Yeni Gelişmeler Işığında Türkiye'de Faizsiz Finans ve Katılım Bankacılığı, Turcomoney Dergisi, Şubat 2011 Sayısı

<sup>12</sup> KPMG, Bankacılık, Sektöre Genel Bakış, 2018.

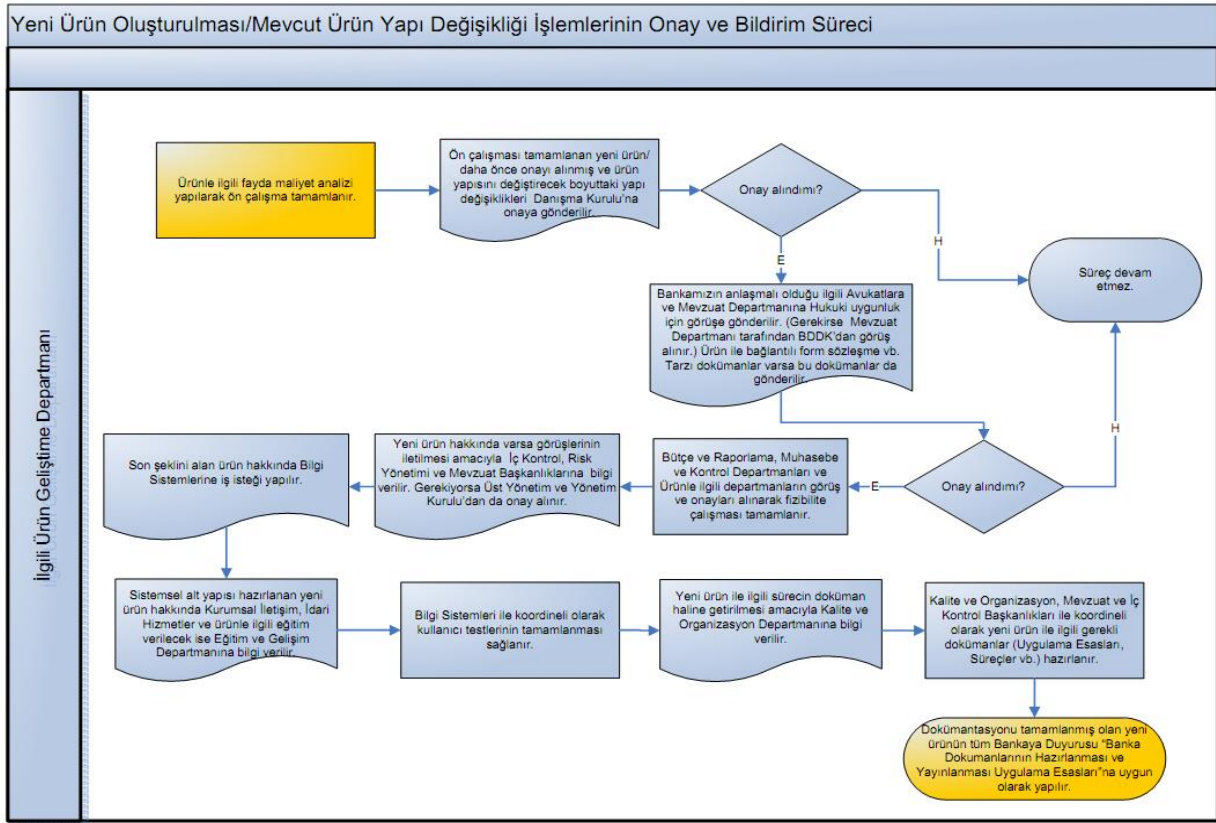
<sup>13</sup> A.g.e.

<sup>14</sup> <http://www.tkbb.org.tr/mukayeseli-tablolar>. 02.02.2018.

#### 4. KATILIM BANKALARINDA ÜRÜN GELİŞTİRME SÜRECİ

Tüm sektörlerde olduğu gibi, Katılım Bankalarında Ürün Geliştirme faaliyeti birimler ve disiplinler arası kolektif bir faaliyettir. Bu süreç, bir ağacın toprağa kök salması gibi çok sayıda bileşenden elde edilecek girdi, veri, geliştirme ve katkıların ortak bir platformda yoğrularak şekillenmesi ile hayat bulur. Bu açıdan, ürün geliştirme birimlerinin en önemli görevi bu karmaşık ve çelişkiler barındıran süreci başarılı bir şekilde yönetmek olacaktır.

Kuveyt Türk Katılım Bankası özelinde incelediğimiz ürün geliştirme süreci şekil 1'deki süreç adımları listesi ve Şekil 4'teki iş akış şeması ile gösterilmiştir. Şimdi bu sürecin alt bileşenlerini incelenecektir.



Şekil 1: Ürün Geliştirme Süreci İş Akış Şeması

#### 4.1. Ürün Geliştirmenin Banka Organizasyonundaki Yeri

Ürün geliştirmenin birimlerarası koordinasyonla yürüyen karmaşık bir faaliyetler zinciri olması nedeniyle, Ürün Geliştirme Biriminin organizasyondaki yeri işletmeden işletmeye farklılık gösterebilmektedir. Kuveyt Türk Katılım Bankası'nda Ürün ve Süreç Geliştirme bölümleri Ürün Geliştirme Grup Müdürlüğü altında faaliyet göstermektedir. Sözkonusu Grup Müdürlüğü de Bankacılık Servislerinden sorumlu Genel Müdür Yardımcısı'na raporlama yapmaktadır. Ürün Geliştirme Grup Müdürlüğü altında ikisi ürün geliştirme ile ilgili olmak üzere dört adet müdürlük bulunmaktadır:

- Ana Bankacılık Ürün Geliştirme Müdürlüğü
- Alternatif Dağıtım Kanalları (ADK) Ürün Geliştirme Müdürlüğü
- Süreç Geliştirme Müdürlüğü
- Analitik Bankacılık Müdürlüğü

Ana Bankacılık Ürün Geliştirme Müdürlüğü bünyesinde tüm pazarlama sektörlerinin ihtiyaç duyduğu fon toplama, fon kullandırma, yatırım ve hazine ürünleriyle özel bankacılık ürünlerinin geliştirilmesi, izlenmesi ve bakımı yapılmaktadır. ADK Ürün Geliştirme Müdürlüğü ise kart ve ödeme sistemleri ürünleriyle birlikte var olan tüm ürün ve hizmetlerin dijital kanallara taşınması, mobil ve internet tabanlı ürünlerin geliştirilmesinden sorumludur. Bir ürünün başarısının etkin bir sürece sahip olmasına bağlı olduğu gerçeğinden hareketle Süreç Geliştirme Müdürlüğü ürün geliştirmenin tüm aşamalarında rol almaktadır. Benzer bir şekilde, Analitik Bankacılık Müdürlüğü'nde ürün sürecinin şekillendiği aşamada devreye girerek süreç verimliliğini arttırmak ve ürünün operasyonel maliyetini düşürmeye yönelik olarak en uygun yapay zeka algoritmalarını ve modellemelerini geliştirerek sürecin karar alma noktalarına yerleştirmektedir. Böylece, birbirlerinin destekleyen dört ayaklı bir ürün geliştirme yapılanması ile ürün Geliştirme faaliyetleri yürütülmektedir.

## 4.2. Ürün Geliştirme Sürecinin Alt Bileşenleri

Katılım Bankalarında ve incelediğimiz Kuveyt Türk özelinde ürün geliştirme çok bileşenli uzun bir süreçtir. Bu bölümde şekil 2'de özetlenen ürün geliştirme sürecinin adımları paydaşları sırasıyla incelenecektir.

			ÜRÜN GELİŞTİRME SÜREÇ TAKİP TABLOSU																					
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
			ÜRÜN GELİŞTİRME FAZI																					
			Konsept Geliştirme	Proje Ekibinin Oluşturulması	Fizibilite Çalışması/Pazar Araştırması	Proje Bütçeleme	Danışma Kurulu Ön Onayı	Hukuk Birimi Onayı	İç Kontrol Birimi Onayı	Risk Kontrol Birimi Onayı	Mali Kontrol Birimi Onayı	Üst Yönetim Onayı	BDDK Onayı	Ürün Katalogunun Hazırlanması	Proje Bütçesinin Onayı	Yazılım ve Donanım Geliştirme	Dokümantasyon	Ürün Kabul Testleri	Danışma Kurulu Son Onayı	Reklam ve Pazarlama Çalışmaları	Ürün Eğitimleri	Pilot Uygulama	Reklam ve Halkla İlişkiler Kampanyası	Ürün Lansmanı
Fon Kullandırma Ürünleri	1	1	Ürün 1																					
	2	2	Ürün 2																					
	3	3	Ürün 3																					
	4	4	Ürün 4																					
	5	5	Ürün 5																					
Kart Ürünleri	6	1	Ürün 1																					
	7	2	Ürün 2																					
	8	3	Ürün 3																					
	9	4	Ürün 4																					
	10	5	Ürün 5																					
ADK	11	1	Ürün 1																					
	12	2	Ürün 2																					
	13	3	Ürün 3																					
	14	4	Ürün 4																					
	15	5	Ürün 5																					
Fon Toplama Ürünleri	16	1	Ürün 1																					
	17	2	Ürün 2																					
	18	3	Ürün 3																					
	19	4	Ürün 4																					
	20	5	Ürün 5																					

	Tamamlandı
	Devam Ediyor
	Beklemede
	Gerekmeyen Adım

Şekil 2: Ürün Geliştirme Süreç Takip Tablosu

### 4.2.1. Konsept Geliştirme

Yeni ürün ve hizmetler yaratıcı bir fikirle başlar. O halde ürün geliştirmede ilk adım yeni fikirleri toplamak, incelemek, elemek ve neticede işe yarar, uygulanabilir ve değer üretebilecek olanları seçerek projelendirmektir. Yeni ürün fikri organizasyonunun herhangi bir noktasından veya çalışanından gelebilir, başka bir ifadeyle fikrin sahibi değil bizzat kendisi önemli ve değerlidir. Dünya çapında tanınmış birçok işletmenin en tanınmış ürün ve hizmetleri bazıları organizasyon şemasının en altında bulunan çalışanlar fikirlerinde yola çıkılarak geliştirildiği unutulmamalıdır.

Yeni ürün ve hizmet fikirleri büyük oranda Ürün Geliştirme Müdürlüğü çalışanları tarafından oluşturulur. Bununla beraber KTKB, çalışanların sürekli yenilikçi ve inovatif fikir üretmelerini sağlamak üzere web tabanlı Sağlam Fikir Platformu kurmuştur. Bu platform üzerinden ünvanına bakılmaksızın

herkes her konuda fikir, görüş ve önerilerini Kalite ve Organizasyon Müdürlüğü'ne iletmektedir. Burada toplanan fikirler, yeni ürün, inovasyon, ürün iyileştirme gibi kategorilerde sınıflanarak ürün geliştirme müdürlükleri tarafında geliştirme kapsamına alınır. Ürün Geliştirme Müdürlükleri, sözkonusu fikirleri inceleyerek, Banka stratejisi, eldeki finansal ve insan kaynağı, beklenen katma değer, geliştirme süresi ve maliyet gibi kıstasları gözönüne alarak elemeye tabi tutarak ve iş planlarına alırlar. Bu sürece fikirleriyle destek veren personel için bir de ödül mekanizması bulunmaktadır.

#### **4.2.2. Proje Ekibinin Oluşturulması**

Ürün Geliştirme çok bileşenli bir süreç olduğundan, bir ürünün geliştirilmesi Bankada değişik birimlerin katılımıyla oluşturulan bir proje ekibinin eşgüdüm içerisinde gerçekleştirecekleri çalışmaların bir sonucu olacaktır. Bu itibarla seçilen ürün fikrinin hayata geçirilmesi için öncelikle ürünün konusu da dikkate alınarak ilgili birimlerden gelen uzmanların Ürün Geliştirme Müdürlüğü'nün atadığı bir proje yöneticisinin koordinasyonunda bir araya gelmesi ve proje takımını oluşturması gerekmektedir.

Projeye katılacak birim temsilcileri ürünün o birimle olan ilişkisine göre farklılık gösterir. Örneğin, İşletme Kredisi kategorisinde geliştirilecek bir ürün için mutlaka İşletme Krediler Müdürlüğü uzmanlarının proje takımında yer alması gerekir. Yeni geliştirilecek ürün bireysel bir kredi kartı ürünü ise Ödeme Sistemleri Müdürlüğü'nün projeye destek vermesi gereklidir.

Geçici satış kampanyaları dışında geliştirilecek bütün ürünler için Muhasebe ve Mali Kontrol Müdürlüğü'nün projeye katılımı sağlanır. Çünkü her ürüne ait işlemler muhasebe veri tabanında kayıt oluşturduğundan, ürün tasarımı aşamasında oluşacak kayıt formatının ilgili mevzuat ve hesap planı çerçevesinde belirlenmesi bu müdürlüğün katkısıyla gerçekleştirilir. Ayrıca Muhasebe ve Mali Kontrol Müdürlüğü, ürünün tasarımını Vergi, Borçlar ve Ticaret kanunu açısından değerlendirerek şekillendirir.

Bilişim Teknolojileri (BT) Grubu, Ürün geliştirme projelerinin yazılım ve donanım ayaklarını oluşturduğundan proje ekiplerinde sürekli olarak üye bulundurmaya zorundadır. Ürün Geliştirmenin en uzun ve zorlu süreci olan yazılım geliştirme aşaması için BT Grubu da bir kişiyi proje yöneticisi olarak görevlendirir. BT grubu temsilcileri, Ürün Geliştirme Müdürlüğünden aldıkları ürün tasarım ve iş akış dökümanları çerçevesinde iş geliştirme, yazılım geliştirme, donanım kurma ve teknik testleri tamamladıktan sonra, ürün yazılımını kullanıcı testleri ve kabul testlerini yapmak üzere Ürün Geliştirme Müdürlüğü'ne teslim eder. Kabul testleri sonlanana kadar ürün yazılımını BT Grubunun sorumluluğu altında bulunmaktadır.

#### **4.2.3. Fizibilite Çalışması ve Pazar Araştırması**

Bu aşama ürün geliştirmenin en önemli adımıdır. Çünkü yapılan fizibilite ve Pazar araştırmalarının nihayetinde seçilen bir fikrin ürün olarak hayata geçirilmesinin maliyeti, Bankaya sağlayacağı katma değer, pazarda talep görüp görmeyeceği, fiyatı, ihtiyaç duyulacak kaynaklar, yatırımın geri dönüş süresi ve pazarlama kanalları gibi birçok parametre detaylı olarak incelenerek ürünün geliştirilebilir olup olmadığına karar verilecektir. Fizibilite çalışması ve pazar araştırması Ürün Geliştirme Müdürlüğü uzmanları tarafından yapılır. Bu süreçte diğer birimlere mensup proje grubu üyelerinden de destek alınır; proje ekibinin fizibilite çalışmasından önce teşkil edilmesinin altında yatan sebep budur.

Ürün geliştirme yeni ya da mevcut ürünlerin pazarlarını belirlemekle başlar. Tüketici ihtiyaçlarının tanımlanması beraberinde, söz konusu ürünle devam edip etmeme kararına kadar uzanan pek çok soruyu getirir. Piyasa toplam hacmin, uzun ve kısa vadedeki satış artışlarının, mevcut ve olası rakip firmaların

belirlenmesi amacıyla incelenir. Bunlar da sektör analizleri, müşteri ihtiyaçlarının ölçülmesi, rakiplerin ve Bankanın analiz edilmesi ürün hayat devrelerinin incelenmesi aracılığı ile yapılır.<sup>15</sup>

#### 4.2.4. Sektör Analizleri

Bir ürünün geliştirilip geliştirilmeme kararı kararı verilirken ilk olarak, içinde bulunulan çevre şartlarının eğilimlerini inceleyen analizlere bakılarak, gelecek tahmin edilmelidir. Bu eğilimlere örnek olarak satışlar, teknolojik gelişmeler ve ilgili sektörün hizmet verdiği demografideki değişimler verilebilir. Konumuz olan bankacılık sektöründe ürün ve hizmet geliştirilmeden önce ürünün yenilikçi veya taklit olup olmasına göre farklı analizler yapılmaktadır. Hali-i hazırda rakip bankalar tarafından geliştirilmiş ve pazara sunulmuş bir ürün geliştirilecekse bu ürüne karşı pazarda oluşan talebin ne derece karşılandığı ve tatmin olmamış talebin büyüklüğü tespit edilir. Bunun yolu da piyasa anketleri yoluyla tüketici tüketim eğilimlerinin belirlenmesidir. Eğer bir ürüne karşı oluşan talep rakipler tarafından karşılanmışsa, aynı ürünle piyasaya girmek ve tutunmak çok maliyetli ve zaman alıcı olacaktır. Bu tür bir yatırımın geri dönüşü genellikle çok uzun zaman alacağı gibi piyasada tutunamama riski de oldukça yüksektir. Örneğin, tüketicilere yönelik taksitli bir kredi kartı ürünü geliştirilecekse Türkiye'deki kart pazarındaki doyum seviyesi incelenmelidir. Örnek verilecek olursa, 2017 yılı Ocak ayı sonu itibariyle Türkiye'de yaklaşık 63 milyon adet kredi kartı ve 132 milyon adet ATM kartı (debit kart) bulunduğu, her bir tüketicinin cüzdanında ortalama 2,1 adet kredi kartı olduğu, kart ile yapılan harcamaların aşırı artması nedeniyle kamu otoritesinin kredi kartı ihracını, limitini ve kartla yapılan taksitli işlemlerini kısıtlamaya çalıştığı gerçekleri tespit edildikten sonra, bu pazarda taklitçi bir kart ürünü geliştirmenin fizibil olmayacağı görülecektir.<sup>16</sup>

Geliştirilecek ürünün rakipler tarafından bilinmeyen yeni bir ürün olması durumunda, muhtemel ürüne karşı oluşan veya oluşacak talebin boyutu nitel veya nicel araştırma yöntemleri ile tahmin edilir. Ürünün muhtemel maliyeti, satış fiyatı, talebin boyutu gibi parametreler göz önüne alınarak yatırımın geri dönüşüm analizi (ROI) yapılır.

Ürün geliştirmenin tüm safhalarında gizlilik esas olup, projeden haberdar olan tüm personel bu konuda ciddiyetle uyarılarak dış ortama bilgi sızması sağlanır. Bu süreç içerisinde yenilikçi ürün tasarımını marka ve varsa patent başvuruları da süratle yapılmak durumundadır.

#### 4.2.5. Tüketici Analizleri

Pazar araştırması çalışmalarının odak noktası müşteriler olmalıdır. Bu çalışmaların ilk adımında ihtiyaçlar, amaçlar, problemler ve ürün kategorisiyle ilgili olan araçlar ve nihai alıcıların isteklerinin önem dereceleri belirlenmelidir. Ayrıca, farklı faydaların önemi ve her rakibin arzuladığı pazar hacminin büyüklüğü tespit edilmelidir.

İlk olarak, hedef kitlenin belirlenmesi büyük önem taşır. Daha sonra, bu hedef kitlenin demografik, sosyo ekonomik ve sosyo-kültürel özellikleri dikkate alınarak satın alma kararlarının arkasındaki dürtü ve etkenler anlaşılmalı çalışılır. Bu verilerin tespitinde nitel ve nicel metotlar birlikte kullanılmalıdır.<sup>17</sup>

Ürün geliştirme planlamasında müşteri bölümlenmesinin (segmentasyon) göz önünde bulundurulması önemlidir, çünkü her ürün tüm müşterilere hitap etmeyebilir. Müşteri segmentasyonu konusunda değişik iki temel yaklaşım vardır. İlkinde, potansiyel müşteriler nispeten daha değişmeyen

<sup>15</sup> Ekmekçi İsmail. Bilim ve Teknolojide Yeni Ürün Geliştirme Süreçleri ve Triz Metodu ile Ürün Geliştirme Yöntemi, [www.yeniturkiye.com/Conference2016/Present/1\\_3\\_4\\_4\\_Ismail\\_Ekmekci.pdf](http://www.yeniturkiye.com/Conference2016/Present/1_3_4_4_Ismail_Ekmekci.pdf), 06.02.2018.

<sup>16</sup> Bankalararası Kart Merkezi Verileri, <https://bkm.com.tr/pos-atm-kart-sayilari/>, 02.03.2018.

<sup>17</sup> Karabulut, Fatih. Ürün Yönetimi ve Ürün Hayat Dönemlerinde İzlenecek Pazarlama Stratejileri ve Ayakkabı Sektöründe bir Örnek Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, 2006, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.



karakterleri temel alan gruplara ayrılırlar. Daha sonra bu grupların pazarlama değişkenlerine verdikleri tepkiler açısından farklılık gösterip göstermedikleri incelenir. Bankalar genelde segmentasyon işlemini demografik ve sosyo-ekonomik faktörleri (yaş, gelir, cinsiyet, yaşanılan bölge v.b.) göz önüne alarak yapmayı tercih etmektedir.

Bu şekilde sınıflandırma demografik grupların kullandıkları ürünler ve hizmetler arasında, fiyat duyarlılığında, tüketim seviyelerinde veya ürün sınıfından aranan faydada önemli farkların olması durumunda yararlıdır. Buna örnek olarak gençlerin ailelerinden farklı ürünleri tercih etmesini gösterebiliriz. Demografik sınıflandırmanın diğer bir faydası da, kurulu düzen hakkında önemli derecede ek bilgiler sağlamasıdır. Nüfus bilgilerini de bulunduran bu bilgiler, bölümlerin ölçülmesi ve tasarlanması işini daha kolay hale getirmektedir.<sup>18</sup>

#### **4.2.6. Rekabet Analizi**

Tüm ürün ve hizmetler çok yoğun bir rekabetin hüküm sürdüğü piyasalarda alıcı bulmak üzere tasarlanır ve geliştirilir. Farklı rakiplerin karlılıklarından pay alınmak istendiğinde, bu karlılığın ana kaynağı olan müşterilerin değer üretim kapasitesi bilinmelidir. İşte rekabet analizi tam da bunun için yapılmaktadır. Rakip analizlerinin en önemli noktası ise fiyatların, kabiliyetlerin, metodların ve stratejilerin karşılaştırılmasıdır. Birçok durumda bu, satış gücünün büyüklüğü, bankanın kapasitesi, fiyat ve performans gibi nicel büyüklükleri temel alır. Genel olarak bu analizler bankanın gelişebileceği alanlar hakkında fikir verir. Bununla beraber müşteriler için önem taşıyan faktörler üzerinde yoğunlaşmak çok önemlidir.

Rekabet analizlerinin sonuçları her rakibin profilini cevaplayacak nitelikte olmalıdır. Bu, diğer rakiplerin gelecekteki stratejik hareketlerinin ve beklenen tepkilerinin tahminini içerir. Rakiplerin profilini yorumlamak için, rakibin geçerli stratejisinin hedeflediği değerlerin belirlenmesi gerekir. Bu değerler; müşteri hedefi, büyük sınıflardaki pazar payı, güçlü ve zayıf yönleri ile harcama modeli ve seviyelerini temel alır. İkinci adım olarak, rakiplerin güçlerini ve zayıflıklarını içine alan kabiliyetlerinin analizleriyle ilgilenilir. Ürün geliştirme, ürün aşamaları ve teknolojileri fiyat yapısı, pazarlama ve satış çabalarının etkisi analiz gerektiren konulardandır.<sup>19</sup>

Üçüncü olarak, rakiplerin gelecek amaçları belirlenmelidir. Burada, bir bankanın büyümeye mi, mevcut durumunu korumaya mı odaklandığı, bulunduğu büyüklük seviyesi veya karlılık açısından yetinip yetinmediği, hangi ürünlerde yoğunlaşmayı planladığı, kısaca stratejik ürün geliştirme planları mutlaka dikkate alınmalıdır.

#### **4.2.7. SWOT Analizi**

Kurumsal yapının bir takım kriterlere tabi tutularak incelenmesi teknikleri, modern iş yönetiminin elinden düşmeyen araçlarıdır. Bu sayede o kurumun şu anki durumu, doğru işleyip işlemediği kolaylıkla belirlenmiş olur. Bu tekniklerden biri olan SWOT Analizi, ürün geliştirme hazırlığı safhasında, bankanın ya da hayata geçirilecek ürünün işlerliği, rekabet gücü, sektördeki konumu, piyasadaki dış tehditlerin varlığı vs. gibi iç ve dış değerlendirmelerin yapılabildiği en etkili değerlendirme yöntemlerinden biri olarak kullanılmaktadır.

---

<sup>18</sup> A.g.e.

<sup>19</sup> Ekmekçi İsmail. Bilim ve Teknolojide Yeni Ürün Geliştirme Süreçleri ve Triz Metodu ile Ürün Geliştirme Yöntemi, [www.yeniturkiye.com/Conference2016/Present/1\\_3\\_4\\_4\\_Ismail\\_Ekmekci.pdf](http://www.yeniturkiye.com/Conference2016/Present/1_3_4_4_Ismail_Ekmekci.pdf), 06.02.2018.

Kurumsal strateji ve konumlanma açısından sıkça başvurulan bir yöntem olan SWOT analizi, ilk başta ifade edildiği gibi, firma, kurum, örgüt vs. gibi bir organizasyonun iç-dış durumunun etraflıca incelenip değerlendirildiği bir analiz uygulamasıdır. SWOT kelimesinin açılımı ise İngilizce olarak,

**S- Strength** (Kurumun olumlu ve güçlü olan özelliklerinin belirlenmesi)

**W- Weakness** (Kurumun olumsuz veya zayıf olan özelliklerinin belirlenmesi)

**O- Opportunity** (Kurumun içte ve dışta sahip olduğu fırsatları belirtmektedir)

**T- Threat** (Kurumun etrafındaki olası tehlike, risk ve piyasa tehditlerini belirtmektedir)

4 kapsamlı bir analiz alanını ifade etmektedir. Kısaca SWOT analizi, iç ve dış durum değerlendirmesini içeren ve yönetim açısından şu an ki konumu ve önünü görebilme açılarından büyük kolaylık sağlayan stratejik bir yönetim uygulamasıdır.

Ürün ve hizmet geliştirme aşamasında SWOT analizinin iki önemli faydası vardır: Birinci fayda, Bankanın şu anki mevcut konumunun ne olduğunu net şekilde ortaya dökmesidir. S ve W harfleri olarak ifade edilen analizin ilk kısmı, bu durumun yani Bankanın güçlü ve zayıf yönlerinin, olumlu-olumsuz iş akışı ya da performansının belirlenmesi ve Bankayakendini daha yakından tanıması gibi önemli bir bilgi sağlar. O ve T harfleri ile belirtilen analizin ikinci bölümü ise daha çok dışsal etkileri, piyasadaki oluşumu, Bankanın burada olası fırsat ve tehditlere karşı "ne yapabileceğinin" bir analizidir. Yani ikinci kısım, şu anı değil, gelecekteki olası gelişmelere yönelik bir durum değerlendirmesini içerir, bu açıdan biraz daha tahmine ve öznel verilere dayanır. Bu anlamda SWOT Analizi, 4 kapsamlı içeren 2 yönlü (hem iç hem dış) bir analiz tekniği olup ürün geliştirme fizibilite ve pazar araştırmalarının vazgeçilmez bir analiz yöntemidir.<sup>20</sup>

#### 4.2.8. Maliyetlendirme ve Fiyatlama

Bir firmanın ticari başarısı, pazardaki müşteri ihtiyaçlarını kapsamlı şekilde saptaması, bu ihtiyaçlara karşılık gelecek yenilikçi ürünleri geliştirme yetenekleri ve bütün bunların maliyetlendirilmesiyle yakından ilgilidir. Maliyetlendirme ve fiyatlama, yeni ürün geliştirme yeteneklerinin ana unsurlarıdır.<sup>21</sup>

Ürün fiyatının maliyetlendirmenin bir fonksiyonu olması nedeniyle bu iki kavram birlikte incelenir ve çalışılır. Bankacılık sektöründe geliştirilen ürün ve hizmetler endüstride geliştirilen ürünler gibi somut hammadde maliyeti içermezler, bu açıdan fiyatlandırma süreçleri biraz daha karmaşıktır. Fakat fiyatlandırmanın temel mantığı olan "satış fiyatı = maliyet + planlanan kar" denklemi burada da geçerlidir. Kuveyt Türk Katılım Bankası'nda, ürün geliştirme sırasında yapılan harcamalar bir yatırım harcaması olarak değerlendirildiğinden ürün maliyetine dahil edilmemektedir. Ürünün maliyeti satış aşamasında kullandığı finansal ve finansal olmayan kaynakların toplam maliyeti olarak ortaya çıkar. Aşağıdaki tabloda bireysel konut kredisi ürününün maliyeti gösterilmiştir. Burada maliyetler yıllık yüzdeler olarak hesaplanmış olup dolaylı giderlerin hesaplanmasında faaliyet tabanlı maliyetlendirme yöntemi, dağıtım anahtarı olarak ise operasyonel süre kullanılmaktadır. Aşağıda örnek bir fiyatlandırma tablosu verilmiştir.

<sup>20</sup> Patan, Günseli Nilhan. İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Stratejisinin Önemi, Yüksek Lisans Tezi, 2009, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

<sup>21</sup> Eğrican, Nilüfer, Ürün Geliştirme, Tesisat Dergisi Sayı 97, Ocak 2004

<b>Bireysel Konut Kredisi Maliyet ve Fiyat Tablosu</b>	
<b>Maliyet Türleri (Yıllıklandırılmış)</b>	
Kullanılan Fonun Maliyeti	8.50%
Operasyonel Maliyetler	1.00%
Risk Primi	1.50%
Hedeflenen Kar	2.00%
<b>Fon Kullandırım Oranı (Yıllık)</b>	<b>13.00%</b>

*Tablo 1: Örnek Fiyatlandırma Tablosu*

#### **4.2.9. Ürün Hayat Devre Analizi**

Ürünlerin genel ekonomik konjonktür ve işletme açısından ele alınabilen hayat dönemleri vardır. Ürünün hayat devresi, onun üretimi, satışı ve satış potansiyelinin ölçülmesi bakımından önemlidir.

Ürünün hayat döneminin belli başlı altı dönemi vardır. Bunlar; ürünün geliştirilmesi, ürünün pazara sunulması, satışların büyümesi, satışların maksimum olduğu olgunluk aşaması, ürünün satışlarının düşme aşaması, ürünün satış olanaklarını kaybetmesi ve ölüm aşaması şeklinde sıralanabilir.<sup>22</sup>

Kuveyt Türk Katılım Bankası'nda ürün geliştirme hazırlık aşamasında ürün hayat devre analiz çalışması yapılır. Bu analiz fizibilite çalışmasının bir parçası olup ürünün hayat boyu oluşturacağı katma değer (life time value) belirlenmesinde önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir.

#### **4.2.10. Danışma Kurulu Onayı**

Katılım Bankaları dünyada İslami Bankacılık adıyla bilinen faizsiz bankacılık ilke ve prensipleri dahilinde faaliyetlerini sürdürdüklerinden her Katılım Bankası'nın sözkonusu prensiplerin uygulanmasını denetleyen ve yeni ürün, hizmet, kampanya ve faaliyetleri hazırlık aşamasında bu çerçevede değerlendiren Danışma Kurulları bulunmaktadır. Danışma Kurulu İslam Hukuku ve Fıkıh konusunda uzman yerli ve yabancı kişilerden oluşmakta olup Kuveyt Türk özelinde tam zamanlı olarak çalışmaktadır.

Tasarlanan ürünün kavram ve fizibilite çalışmaları tamamlandıktan sonra Danışma Kurulu'na sunulur. Danışma Kurulu, faizsiz bankacılık prensiplerine uyum konusunda ürünü ve iş süreçlerini inceler. Neticede ürün taslağı onaylanır veya reddedilir. Bununla birlikte, Danışma Kurulu ürünün prensiplere uymayan noktalarının revize edilerek onaylanabilir hale getirilmesine yönelik önerilerde de bulunabilmektedir.

Yukarıda ifade edilen ürünün hazırlık aşamasındaki ilk onayı olup ürün tamamlanıp piyasaya sürülmeden önce bir son onaydan da bahsetmek gerekir. Danışma Kurulu, piyasaya sürülmek üzere olan ürünün verilen ilk onaya uygun geliştirilip geliştirilmediğini denetler, bir sorun görülmez ise ürün lansmanı yapılabilir. Eğer Danışma Kurulu'nun verdiği onayın çerçevesi ile geliştirilen ürün arasında önemli bir sapma tespit edilirse, ürün onay kapsamına uygun hale getirilmek üzere yeniden ele alınır.

#### **4.2.11. Hukuk Birimi Onayı**

Bankadaki tüm ürün ve hizmetlerin yürürlükteki kanun ve düzenlemelerle doğrudan veya dolaylı olarak münasebetleri vardır. Bu açıdan ürünlerin hayata geçirilmeden önce hukuk biriminin süzgeçinden geçirilmesi ilerde Bankayı cezai yaptırım doğurabilecek muhtemel durumlara düşmekten koruyacaktır.

<sup>22</sup> Ekmekçi İsmail. Bilim ve Teknolojide Yeni Ürün Geliştirme Süreçleri ve Triz Metodu ile Ürün Geliştirme Yöntemi, [www.yeniturkiye.com/Conference2016/Present/1\\_3\\_4\\_4\\_Ismail\\_Ekmekci.pdf](http://www.yeniturkiye.com/Conference2016/Present/1_3_4_4_Ismail_Ekmekci.pdf), 06.02.2018.

Ürün geliştirme uzmanları, ürün geliştirme hazırlık aşamasında tasarlanan ürünün hukuki etkileşimlerini inceleyip fizibilite çalışmasına dahil etmektedirler. Bununla birlikte sürecin daha detaylı ve derinlemesine incelenmesi için nihai aşamada hukukçuların görüşlerine başvurulur ve yazılı onay alınır.

#### **4.2.12. Risk Kontrol Grubu Onayı**

Bankalarda Risk Kontrol Grubu, İç Kontrol, Teftiş Kurulu ve Risk Kontrol Birimi Başkanlıklarından oluşur. Bu grubun görevi, iç çevre ve dış çevrede oluşabilecek riskleri öngörmek, tespit etmek, önlemek üzere operasyonel birimleri uyarmak ve gerektiğinde yaptırım uygulamaktır. Yeni Ürün geliştirme aşamasında, Risk Kontrol Grubu özellikle iş akış süreçlerini, iç ve dış ataklara karşı önlem noktalarını, kontrol ve onay yetkilerini, operasyonel riskleri, fiziki güvenliği ve finansal riskleri dikkate alarak kapsamlı bir inceleme yapmaktadır. Burada amaç, ürün hayata geçirildikten sonra, satış ve operasyon aşamalarında oluşabilecek ve yukarıda ifade edilen riskleri en aza indirmeye yönelik önerileri ortaya koymak ve ürün tasarımını bu yönde şekillendirmektir. Ürünün içeriğinde önlenmesi zor ve yüksek finansal kayıp içeren risklerin bulunması durumunda Risk Grubu ürün tasarımına onay vermeyebilmektedir.

#### **4.2.13. Mali Kontrol Birimi Onayı**

Bankacılık sektöründe geliştirilen tüm ürünler bankanın veritabanında ve muhasebe planında kayıt oluştururlar. Bu kayıtlar, Bankanın mizanını, vergi matrahını, gelir ve giderlerini ve nihayet bilançosunu oluşturacak veriler olup doğru, tekdüze muhasebe planına uygun olarak ve kolaylıkla geri çağrılıp raporlanabilir bir şekilde yapılmalıdır. Diğer yandan, ürünün kullanılması durumunda oluşacak muhasebe hesap skontlarında vergi, resim ve harç hesaplamalarının doğru yapılması ve oranlardaki değişimlerin eşzamanlı olarak muhasebe kayıtlarına yansması kanuni bir zorunluluktur. Muhasebe ve Mali Kontrol Birimi, ürünün tasarım, iş analizi, yazılım geliştirme ve kabul testleri aşamalarında aktif olarak rol alarak yukarıda sayılan hususların hatasız ve cari mevzuata uygun bir şekilde işleyip işlemediğini gözetler. Ürün hayata geçirildikten sonra oluşan muhasebe kayıtlarının izlenmesi ve hesap planında oluşacak değişikliklere göre ürün kayıt sisteminin revizesi Muhasebe ve Mali Kontrol Birimi'nin sorumluluğundadır.

#### **4.2.14. Üst Yönetim Onayı**

Yeni ürün tasarımı hazırlık aşamasından geliştirme aşamasına geldiğinde üst yönetime sunum yapılarak onayları alınmalıdır. Yönetim Kuruluna ve kamu otoritesine karşı tüm sorumluluğun Genel Müdürde olması nedeniyle ürünün hayata geçirilip geçirilmemesi konusundaki nihai kararın Genel Müdür tarafından verilmesi son derece doğaldır.

Ürün Geliştirme hazırlık aşamasındaki gerekli tüm onayların alınmış olması ürün taslağının Genel Müdür tarafından da onaylanacağı anlamına gelmez. Genel Müdür, ürünün piyasadaki duruşu, Banka vizyonuna, misyonuna ve stratejisine uyumluluğu ile Banka karlılığına katkısı gibi hususları dikkate alarak idari bir karar verecektir. Genel Müdürün onayının alınmadığı durumda ürün konsepti revize edilir veya süreç sonlandırılır.

Üst Yönetim onayı aynı zamanda proje için gerekli harcama bütçesinin de onayı olarak kabul edilir.

#### **4.2.15. BDDK Onayı**

BDDK bankaların geliştirecekleri ürünler için bir onay makamı olmamakla birlikte ürünün tasarımında Bankacılık Kanunu ve ilgili mevzuat ile ilgili çözümlenemeyen hususlar için BDDK'dan görüş

alınması gerekebilir. Bunula birlikte, uygulamada çok az sayıda ürün için böyle bir sürece ihtiyaç duyulmaktadır.

#### **4.2.16. Ürün Kataloğunun Hazırlanması**

İhtiyaç olduğunda bir yandan personel tarafından kullanılmak üzere diğer yandan zorunlu bir kalite dökümanı olarak her yeni çıkacak ürün için kullanım klavuzu niteliğinde bir ürün kataloğu hazırlanarak yayınlanır.

Ürün katalogları, ürünün tanımı, türü, içeriği, amacı, hedef müşteri kitlesi, pazarlama ve satış kanalları, beklentiler ile birlikte fiyatlama politikası ve operasyonel iş akış süreçlerini içerir. Ürün kataloglarının mümkün olduğunca kolay anlaşılır ve görsel materyallerle desteklenmiş olması etkinliğini arttıracaktır.

Ürün katalogları broşürler halinde iç kullanım için basılabileceği gibi yaygın uygulamada Banka'nın bilgi sisteminde bir kalite dökümanı olarak saklanır. Dökümanın bilgisayar ortamında saklanması gelecekte yapılması muhtemel ürün güncellemeleri için kolaylık sağlamaktadır.

Ürün katalogları eğitim dökümanı olarak ta Banka bünyesinde kullanılmaktadır.

#### **4.2.17. Yazılım ve Donanım Geliştirme Süreci**

Bilişim Teknolojileri (BT) birimleri ürün geliştirme süreçlerinde çok önemli rol alırlar. Ayrıca yazılım aşamasının ürün geliştirmenin en uzun ve hassas safhasını oluşturduğu gerçeği birçok ürün için geçerlidir. BT uzmanları yalnızca yazılım aşamasında değil ürün tasarımının şekillenmeye başladığı aşamadan itibaren proje grubunda yer almalıdırlar. Çünkü ürünün satış aşamasındaki performansı o ürünün satışı sırasında kullanılacak yazılımın performansı, sadeliği ve kullanıcı dostu olmasıyla ilgilidir.

Ürün Geliştirme Müdürlüğü ve proje ekibi tarafından şekillendirilen ve gerekli onayları alınan ürün tasarımı yazılım ve donanım geliştirmek üzere BT Grubu'na yönlendirilir. Kuveyt Türk Katılım Bankası'nın BT organizasyonuna uygun olarak yazılım talebi önce İş Geliştirme birimi tarafından analize tabi tutulur. Analiz safhası tamamlanan yazılım talebi Yazılım Geliştirme Müdürlüğü tarafından sonuçlandırılır. BT safhası çok önemli ve karmaşık bir süreç olduğundan tüm proje ekibi bu safha içerisinde aktif yer alarak yazılımdaki olası hataları başlangıç aşamasında engellemeye çalışır.

Tamamlanan ürün yazılımı teknik testler için yeniden BT bünyesinde bulunan İş Geliştirme birimine teslim edilir. Teknik testlerin başarıyla sonuçlanması durumunda BT sürecinin en son aşaması olan kullanıcı kabul testleri için yazılım Ürün Geliştirme Müdürlüğü'ne verilir. ÜG uzmanları tarafından yapılan detaylı testler neticesinde yazılımın kullanılabilir durumda olup olmadığı raporlanır, varsa tespit edilen hata ve eksiklikler BT Grubuna bildirilerek tamamlanması sağlanır.

Ürünün piyasada satılmaya başlanmasıyla birlikte ürün yazılımı, tüm şube ve ilgili genel müdürlük birimleri tarafından aktif olarak kullanılmaktadır. Bu aşamadan sonra yazılımda oluşabilecek hatalar, eksiklikler veya küçük çapta düzeltici faaliyetler yine Ürün Geliştirme Müdürlüğü vasıtasıyla BT Grubuna yaptırılacaktır.

#### **4.2.18. Reklam, Pazarlama ve Halkla İlişkiler Süreci**

Reklam ve halkla ilişkiler süreci ve pazarlama kanalları geliştirilen ürünün türüne, hedef kitlesine ve hedef coğrafyasına göre farklılıklar gösterir. Örneğin ülke düzeyinde geliştirilen bir ürünün tanıtımı için daha geniş medyalar kullanmak gerekirken, yerel düzeyde geliştirilen bir ürün için daha dar çerçevede yerel



medya kanalları kullanılır. Bu süreç, Ürün Geliştirme Müdürlüğü ile Reklam ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü'nün ortak çalışmalarıyla ve reklam bütçesi sınırları dahilinde şekillendirilerek gerçekleştirilir.

Günümüzde reklam ve halkla ilişkiler kanalları çok çeşitlenmiştir. Klasik anlamda var olan televizyon, radyo, gazete ve diğer yazılı basın, duvar afişleri gibi kanalların yanı sıra internet, cep telefonu kısa mesaj servisleri, elektronik posta ve sosyal ağlar da çok etkili kanallar haline gelmişlerdir.

Bir banka ürünü için reklam ve halkla ilişkiler kavramı tek seferlik değil sürekli ve dinamik bir süreç olarak düşünülmelidir. Bu süreç ürünün ilk lansmanından sonra daha düşük yoğunlukta devam edebileceği gibi dönemsel olarak kampanyalar şeklinde de tekrarlanabilmektedir.

#### **5.2.19. Ürün Eğitimleri**

Ürün, tasarımı, yazılımı, donanımı, satış kanalları ve dökümantasyonu ile satışa hazır hale getirildiği aşamada sözkonusu ürünün organizasyonun satış ekibine sunulması ve benimsetilmesi gerekecektir. Ürün eğitim safhası olarak adlandırılabilir bu süreçte ürün geliştirme uzmanları Eğitim Müdürlüğü'nün destek ve gözetiminde ilgili satış ekiplerine gerekli teorik ve gerekirse işbaşı eğitimini vermek durumundadır. Bu eğitimlerin mümkün olduğunca doküman ve el kitabı türünde araçlarla desteklenmesine, kolay, anlaşılır, kapsamlı ve pratikte karşılaşılabilecek soru ve sorunlara çözümler içerir tarzda hazırlanmasına dikkat edilmektedir.

Ürünün türü, hedef kitlesi ve karmaşıklık derecesine göre eğitim yöntemi belirlenir. Daha kolay anlaşılabilir ürünlerin eğitimleri kısa süreli olup, yerel ağ bağlantısı üzerinden bilgisayar ortamında sesli ve görüntülü olarak verilmektedir. Uzun süreli, karmaşık eğitimler ise Eğitim Müdürlüğü'nün belirleyeceği sınıf ortamında ürün geliştirme ve pazarlama uzmanları tarafından gerçekleştirilir.

Eğitim için kullanılan kanal ne olursa olsun mutlaka dökümanlarla desteklenir ve eğitim sonunda personelin performans notuna da etki edecek olan sınavlar yapılır.

#### **4.2.20. Pilot Uygulama**

Yeni geliştirilen bir ürün ne kadar itina ile geliştirilirse geliştirilsin, uygulama aşamasında öngörülemeyen durumlarla ve hatalarla karşılaşılması her zaman mümkündür. Bu tür muhtemel hataların daha az sayıda kullanıcıyı ve müşteriyi etkilemesini teminen, ürün sınırlı sayıda şubede ve belli bir süre dahilinde gerçek ortamda satışa sunulur. Pilot uygulama olarak adlandırılan bu sınırlı çevrede karşılaşılan hatalar ve eksiklikler derhal giderilerek sistem hatasız kullanıma hazır hale getirilir. Pilot uygulamanın başarıyla tamamlanması durumunda ürün satışı tüm şubelere yaygınlaştırılır.

Pilot uygulama için seçilecek şubelerin değişik türde müşteri sınıfını içeren, farklı bölgelerde faaliyet gösteren heterojen şubeler olması uygulamanın başarısı açısından önemlidir.

#### **4.2.21. Ürün Lansmanı**

Hazırlanan ürünün piyasaya takdim edilmesi ve satışa başlanması safhasına ürün lansmanı denilmektedir. Ürün lansmanı pilot uygulamanın başarıyla tamamlanmasının ardından olabileceği gibi pilot uygulamayla beraber de yapılabilir. Bu tercihte belirleyici unsur, pilot uygulama sırasında ürünün rakipler tarafından öğrenilip geliştirilme ve piyasaya daha erken sürülme riskinin olup olmadığıdır. Pilot uygulamanın uzun süreceği durumlarda rakiplerin ürünü hızlı bir şekilde taklit edebilme imkânı doğar. Bu durumda ürün lansmanı pilot uygulama ile birlikte gerçekleştirilir.

Ürün lansmanı bir halkla ilişkiler faaliyetidir. Bu safha, ürünün ölçeğine bağlı olarak farklı kanallarla ve yöntemlerle gerçekleştirilebilir. Genel uygulamada medya temsilcilerinin hazır bulunduğu bir

basın toplantısı eşliğinde ürün tanıtımı yapılmakta ve bu şekilde tüm medya kanalları çok daha ekonomik bir şekilde kullanılmış olmaktadır.

## 5. SONUÇ

Günümüzün artan rekabet şartlarında tüm sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektöründe de yeni ürün ve hizmet geliştirmenin stratejik önemi inkâr edilemez bir seviyeye gelmiştir. Bankaların büyüebilmesi için standart düzeyde ürün ve hizmet sunumu artık yeterli olmamakta, piyasadan sürekli olarak gelen yeni ürün ve hizmet talepleri, bankaları ürün ve hizmet geliştirme yönünde zorlamaktadır. Geline bu aşamada bankalar, ürün geliştirme sürecini düzenlemek, hızlandırmak ve daha etkin hale getirmek üzere organizasyon yapılarını da güncellemek durumunda kalmışlardır. Şöyle ki, 2000 yılına kadar banka organizasyon şemalarında pek karşılaşılmayan Ürün Geliştirme Müdürlükleri tüm bankaların bünyesinde yerini almıştır.

Dünya’da Faizsiz Bankacılık veya İslam Bankacılığı gibi isimlerle anılan ve Türkiye’de Katılım Bankacılığı adıyla faaliyette bulunan finansal kuruluşların ürün ve hizmet geliştirme süreçleri bu çalışmamızda incelenmiştir. Katılım Bankaları’nda ürün geliştirme sürecinin diğer ticari bankalardan en önemli farkı, Katılım Bankalarında faizsiz bankacılık ilke ve prensiplerini kontrol eden ve onaylayan Danışma Kurulu organının bulunmasıdır. Bu organ, ürün geliştirme sürecinde aktif rol oynayarak geliştirilecek ürünün ve satış sürecinin prensiplere uygun olarak tasarlandığına dair onay vermektedir. Katılım Bankalarında Ürün Geliştirme süreci, uzun soluklu ve sabırla yürütülen bir takım çalışmasını içerir. Ürün geliştirme, birimler ve doktrinler arası bir ortak çalışma gerektirdiğinden, oluşturulacak proje ekipleri de bankanın değişik birimlerinde çalışan uzmanlardan oluşacaktır. Netice olarak, ortaya çıkacak ve bankaya katma değer sağlayacak bir ürün, sadece Ürün Geliştirme Departmanının değil tüm Bankanın bir ürünü olacaktır.

## KAYNAKÇA

- Altuğ, Nevin. İşletmelerde Yeni Ürün Geliştirme Çalışmaları ve Başarı Faktörleri, Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 2017:03 (02)
- Bayhan, Deniz. TTGV, Esinkap Proje Sunumu, Eskişehir, 14 Ağustos 2008.
- Bankalararası Kart Merkezi Verileri, <https://bkm.com.tr/pos-atm-kart-sayilari/>, 02.03.2018.
- Eğrican, Nilüfer, Ürün Geliştirme, Tesisat Dergisi Sayı 97, Ocak 2004
- Ekmekçi İsmail. Bilim ve Teknolojide Yeni Ürün Geliştirme Süreçleri ve Triz Metodu ile Ürün Geliştirme Yöntemi, [www.yeniturkiye.com/Conference2016/Present/1\\_3\\_4\\_4\\_Ismail\\_Ekmekci.pdf](http://www.yeniturkiye.com/Conference2016/Present/1_3_4_4_Ismail_Ekmekci.pdf), 06.02.2018.
- Habib Ahmed, Product Development in Islamic Banks, Edingburg Univ. Press, (2011).
- Karabulut, Fatih. Ürün Yönetimi ve Ürün Hayat Dönemlerinde İzlenecek Pazarlama Stratejileri ve Ayakkabi Sektöründe bir Örnek Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, 2006, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KPMG, Bankacılık, Sektöre Genel Bakış, 2018.
- Kulaklı, Atik. Yeni Ürün Geliştirme Sürecinde Bilgi Paylaşımının Önemi ve Bir Uygulama. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Yıl: 4 Sayı: 8 Güz 2005/2 s.99-114
- Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş. Ürün Geliştirme Süreç Dökümanı, Dahili Sirküler.
- Milton D. Rosenau Jr. Editor, The PDMA Handbook of New Product Development, PDMA, 1996

Muda Muhamad and Jalil Abdullaah (2007), Islamic Financial Product Development: Sharia Analysis, IIUM International Conference on Islamic Banking and Finance.

Patan, Günseli Nilhan. İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Stratejisinin Önemi, Yüksek Lisans Tezi, 2009, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

<http://www.tkbb.org.tr/>, 28.02.2018

Yetiz, Filiz. Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Nisan 2016; 9(2).



## ON THE HISTORICAL PRACTICE OF WOMEN AND BUSINESS OWNERSHIP

**Dr. Öğr. Üyesi Kübra Sarı Lecoq**

Istanbul Medeniyet Üniversitesi / Edebiyat Fakültesi İspanyol dili ve Edebiyatı.

*kubrasari@gmail.com*

**Dr. Öğr. Üyesi Ariadne de Villa**

Texas Lutheran University / Department of World Languages and Cultures

*adevilla@tlu.edu*

### ABSTRACT

In the fifth century, the history of women across the world underwent a drastic change with the coming of education and the Qur'an. Women throughout history have not often had a voice to be heard and were neither allowed to work nor able to own a personal business: "Whatever the husband possesses is his property, and whatever the wife possesses becomes property of her husband" (Thompson, 1974: 142). Her husband could invalidate any sale or take back any present she would receive. Hence, no contract would be valid if it were signed or initiated by a woman. It was not until the eighteenth century that women in the West started attaining some rights, with the ideas of Mary Wollstonecraft (1759-1797) in *Vindication of the Rights of Woman* (1792), and Sargent Judith Murray (1751-1820) in *On the Equality of the Sexes*. These same rights were given to women in France in 1790 and were incorporated later in Europe. However, with the coming of the Qur'an in 622B.C., and a strong emphasis on education, women in the Africa, the Middle East, and Asia, experienced drastic changes by the procurement of theological rights. As a result, women in the Modern Age are pursuing their careers, are employed and have their own businesses.

**Key Words:** Business Ownership, Women in Islamic Economy, Qur'an, Women's Rights.

### ÖZET

15. yy. da Kur'anla birlikte kadınlar için köklü bir değişim başladı. Geçmişte kadınların kendilerini ifade etmelerine, çalışıp bir iş sahibi olmalarına izin verilmiyordu. "Erkeğin sahip olduğu her şey erkeğe ait olduğu gibi, kadının sahip oldukları da yine erkeğe aittir" (Thompson, 1974: 142). Koca, karısının yaptığı her hangi bir alışverişi iptal etme veya ona verilen bir hediyeyi geri iade etme özgürlüğüne sahipti. Bu nedenle, bir kadın tarafından imzalanan hiçbir belgenin her hangi bir hükmü yoktu. Batı'da kadınların bir takım haklar kazanabilmeleri 18. yy'dan önce mümkün olmamıştır. Buna zemin hazırlayan Mary Wollstonecraft'in (1759-1797) yazdığı Kadın Hakları Savunması (1792) ve Judith Murray'in (1751-1820) "Cinsiyet Esitliği" isimli kitaplarıdır. Aynı haklar Fransa'da kadınlara 1790 yılında ancak verilmiş ve daha sonra Avrupa'ya yayılmıştır. Diğer yandan, 622 yılında İslam'ın doğuşuyla ortaya çıkan değişiklikler sayesinde kadınlar birçok hakkı o dönem'de kazanmışlardır.

**Anahtar Kelimeler:** İşletmecilik, İslam Ekonomisinde Kadın, Kuran, Kadın Hakları.

## INTRODUCTION

Religion, and Islam in particular, have become one of the most difficult topics to address in recent years. Contemporary culture, whether treated from an anthropological perspective or through theology, psychology or psychoanalysis, evaluates religion with empirical methods. On the one hand, religion is a phenomenon experienced and felt inwardly, most of the time related to the indelible aspects of life. People may consider their religion as a philosophy, a set of rational principles or mere mysticism. The difficulty increases in the case of Islam, since some Muslims and politicians consider it and present, more than a religion, a purely political, sociological and economic ideology.

This perception or interpretation of Islam transfers either consciously or unconsciously into the culture of each society and is therefore manifested in people. It is essential that women be given the freedom to have options, and go beyond the cultural barriers that were/are imposed on them. Women should be encouraged to take their own decisions and that their opinions should be respected without any prejudice. To give more concrete examples, women should have the option to work, to marry, to have children, or to refrain from doing so, to choose their own profession. Women should have the option to be active participants in the public sphere if they wish, but should not be forced to do so either, nor should be pressured to stay at home. Freedom to make their own choices as individuals is important for the wholeness of every human being. It is through this respect and the gradual education of society, that stereotypes or expectations not only that men have towards women, but also many women towards themselves, influenced by the male voice, is like will cease.

In the past in different geographical regions of the world, women have been to be largely prey to what men say or do. Beauvoir indicates in his book *The Second Sex*, the woman has been defined as “the other” (1998). This was the case in Ancient China, when women were referred by a number, as if they were animals or worse. Animals are usually given a name.

In India, women were thrown into the fire due to tradition. When her husband died, all the women threw themselves into the fire to die as well, so they would be with the corpse. When the man died, it was his wife or wives, in most cases, who threw themselves into the fire. In the following quote, there is an example of two of the many cases that emerged in India. The case of two princes of Marava who lived in the eighteenth century is usually referred to as an example. Each prince had more than ten wives. To be specific, one had thirteen and the second prince had seventeen. When the princes died, twenty-nine of the women threw themselves into the fire. One of them did not, for the simple reason that she was pregnant, but once the son was born, she followed the fate of the others. In this region" she was considered a more harmful creature than a cyclone, death, snakes or poison.

In Ancient Rome, the situation of women was not much better. Women were dependent on their father or their husband. Women that were single, were locked in their home to spin a large part of the day, so that society would not view them as committing anything ethically unacceptable. There were some women that were chaperoned by a slave even while they slept. A woman who was economically stable, when she would exit her house, she would have to be accompanied by servants. She could not be alone since she was frowned upon. Women in general, were considered a lower rank than men. Their purpose was to have children. Married women were dependent on their husband and were considered inferior and therefore had to obey him in every way. The best position for the Roman woman with economic resources, because of her father's inheritance, was to be a widow, since only then, she could dispose of her wealth and



be more independent in its decisions. Divorce was an option, however, most of the time it was the males who requested it.

In Ancient Greece, as in other geographic areas, women were viewed only as a means to have children. Aristotle indicated that "woman, in nature, is a half-finished man." Cicero emphasized that "women was created so that men would not have great successes: if she had not been created, men could be deified." In his writings indicated that women were not human beings completely. Consequently, women were by nature somewhat defective in that they could not be trusted, and consequently they were subject to being disgusted, despised or overpowered. The Greek writings indicate that the free woman in many aspects of Greek society did not have a better position than that of slaves and animals.

In what we know today as Mexico, Aztec women, at the time they were born, were marked for their lifetime. The midwives speak to them very differently since the time they were babies, compared to newborn males. To the girls, the midwife told them that the place where they belonged was their house and that their obligation was to prepare food and worship their gods. At the time when the female babies were born, the umbilical cords were buried below their house, as a symbolic act that would mark her physical space for a lifetime.

In order to understand what Islam brought in 622 AD, it is important to have a vision of the circumstances in the pre-Islamic era in the Arabian Peninsula. The society of Arabia was one in which there was no political order or laws in particular, it was a tribal society. Women had no value in society, but were seen as currencies of exchange or objects of pleasure. The men had countless women in their home. When the husband died, "the son inherited the wives and slaves from his father, the woman sold herself and had no rights to own property or even contemplate the idea of divorce. Culturally, it was such a shame to have a daughter buried alive.

With the coming of the Qur'an in 622B.C., and a strong emphasis on education, women in the Africa, the Middle East, and Asia, experienced drastic changes by the procurement of theological rights. Thus, the objective of this study is to present the theoretical framework of qualitative research that investigates the status of women among different societies before the coming of the Qur'an and contrasts it with rights of women that were integrated into society due to the Qur'an despite their patriarchal cultural traditions.

## **THE EMPOWERMENT OF WOMEN**

Since 662C.E, the Qur'an has offered women the right to be the only guardian of their own possessions without having any interference from their families, including her husband. (Ünal, 2007: 31) It assures that both, men and women, have the right to receive inheritance whether it is land, furniture, money or a property:

For the male heirs is a share out of what parents and near kindred leave behind, and for the female heirs is a share of what parents and near kindred leave behind, whether it (the inheritance) be little or much – a share ordained by God (Translation by Ali Ünal, 2006, Qur'an 4: 7).

The Qur'an states that a mother, a wife, a daughter or a sister has the right to inherit. The Constitution of Medina gave these rights to women in the year 622C.E. The Islamic Law (*Shariah*) allows women to hold, use and dispose of property, whether tangible or intangible, among other civil liberties such as the right of education and inheritance. Even though in Islamic cultures, the man has traditionally been responsible for providing for the family, the woman though lacking this responsibility has the right to work

and manage her own personal business. If she wishes, she can also contribute to the economic sustenance of the household or else is free to make use of her money and possessions however she pleases.

### **Theory and Practice: Business Ownership and Women since the time of the Prophet Muhammad.**

*Khadiya – The First Muslim and Wife of the Prophet Muhammad.* *Khadiya bint Khuwaylid*, daughter of Khuwaylid ibn Asad and Fatimah bint Za'idah, came from a prestigious family in Makah. She was one of the wealthiest women and a well-known entrepreneur in the region. There were men that worked for her in other regions of the world: Gassasin, Hira and Damascus. One of these men was Muhammad, who would later become her husband. Khadiya took independent decisions regarding her business, had freedom of thought and speech even after her marriage. By her own conviction, she donated large amounts of her economical resources for the cause of her *deen* or way of life. She organized dinners, gave to the poor and even passed away due to her delicate condition she had because of malnutrition and hunger. Her goal in life was to assist the needy and participate in the cause.

*Aysha*, daughter of Um Ruman and Abu Bakr of Mecca, is another example for both men and women of all times. Aisha's contribution to the religious sciences is vast and significant. He excelled in all fields, both in the field of Qur'anic sciences and Tradition of the Prophet, as in Islamic jurisprudence (*fiqh*) "(Lamrabet, 2008: 14). She would advise and correct both, men and women in the Islamic Sciences. She was a great teacher and educator. Half of what Muslims know today about Islam is due to her efforts of the memorization of *hadith* and its teachings.

**1.2 Business Ownership and Women in the Middle Ages.** The famous philosopher and judge (*qadi*) born in Islamic Spain, Ibn Rushd, known to the Latin West as *Averroes*, indicated that women were equal to men in all respects and possessed equal capacities to shine in peace and in war (Jamil, 1987). During the different transitions of the Islamic Caliphate in Muslim Spain and the splendor of the Omeyas, when science and theology were united as one source, also giving birth to the Renaissance, women were the primary caretakers of the sick in hospitals. The first female doctors also practiced in the medical field for the first time in Muslim Spain. Nurses were first hired by the Muslim West as well as doctors in the hospitals, where in other geographical areas in the West, this seemed a utopia. In the fifteenth century, female surgeons were illustrated for the first time in *Şerafeddin Sabuncuoğlu's Cerrahiyyetu'l Hanniyye* or Imperial Surgery (2006), the first and last mayor encyclopedia of the Islamic World. Women were also involved in commercial activities. They were investors, doctors, brokers, lenders, farmers and related positions in the textile industry.

**1.3 Business Ownership and Women in the Modern Era.** Business Ownership of Women has undergone various stages throughout history. This phenomenon is directly related to the status of women in different geographical areas such as Africa, the Middle East, Central and South East Asia. All of these societies were in still are influenced by cultural patriarchal ideas. As a result, culture often contradicting Islam itself, has played a greater and more influential role in the lack of business ownership among women in Africa, Central and South East Asia, as Maya Shatzmiller indicates in Labor in the Medieval Islamic West, women possessed many rights and were especially active in the public sphere (1997: 400-1).

Although the Qur'an supports the right of women to own a business, culture (not religion), in combination with a lack of education, has had an important impact in omitting the practice of the rights that the Qur'an entitles women in regards to business ownership throughout history. Professor and writer of sociology and women's Studies, Valentine M. Moghadam, in her UNESCO article of "The Feminization of Poverty and Women's Human Rights", indicates that the current situation of women in Muslim Countries are result of demographic trends, "cultural" patterns, and political economy" , (Moghadam 2005: 2) rather than Islam. The case of Nigeria is a direct result of this cause.

In Northern Nigeria, the right of women to inherit property is denied by certain judges, even though Islam confers them this right. Annelie Moors (1995), discusses that although women were aware of their rights of property ownership, some of them living in urban areas accepted their own share of the estate, but women residing in rural areas, mostly restrained from acquiring their own shares. In Southern Asia, women are suffering from ignorance and poverty and this has a direct impact in their ability and opportunity to own a business.

### **THE CASE OF TAJIKISTAN: IMPLEMENTATION OF EDUCATION AND CORE ISLAMIC VALUES**

With the help of EuropeAid, Mission East, "has been operating in Tajikistan for over 10 years and during this time has worked with women for the improvement of their socio-economic situation. "The lack of practical application of women's rights and the decline – and subsequent impact of falling literacy rates, non-legalized marriages and loss of property" has resulted in a lack of implementation of the Islamic law (*Shariah*) of entitling women the right of owning their own business. The article entitled "Policy into Practice: Ensuring Women's Property Ownership through Application of Civil Islamic Codes conveys the following:

Currently, Mission East in partnership with Tajik NGOs 'Munis' and 'Gender Education Center', and close cooperation with government counterparts and communities in Kulyab and Hissar Districts, are launching several activities to ensure 'Women's Property Ownership through application of Civil and Islamic Codes.'" ("Policy into Practice: Ensuring Women's Property Ownership through Application of Civil Islamic Codes, 2010: 1).

The application of the Civil and Islamic Codes in Tajikistan has as one its primary objectives, to ensure Women's Property Ownership. Furthermore, education and the application of religious laws are also important highlights in this project:

An increase of knowledge and application of women's property, inheritance and education rights as enshrined in the Tajik Civil Code and the Islamic Family Code; Build the capacity of local civil and religious authorities in matters relating to support of women property owner, local business and social development; Contribute to research in women's lack of property ownership and subsequent socio-economic impact in Tajikistan" ("Policy into Practice: Ensuring Women's Property Ownership Through Application of Civil Islamic Codes, 2010: 1).

Through an emphasis in education, and the implementation of the *Shariah* in Tajikistan, women in this geographical area will be entitled the right of owning their own business, a basic Islamic right, stated in the Qur'an.

Even though the Qur'an has helped implement women's rights in societies across the world, such as being treated as an individual and having the right to work and own her business, the struggle still continues until today due to the influence of patriarchal traditions within the society. The recent example

of Tajikistan was a clear proof of the lack of implementation of this basic women's right: business ownership. With the help of education, the proper interpretation and implementation of Quranic (and not traditional values), women will continue to empower themselves, and to continue to successfully pave the way to become independent.

To sum up, the status of women has undergone drastic changes across the centuries. Even though there is still much work to be done such as erasing stereotypes, educating people, and opening people's eyes to go beyond the traditional rules of society, the status of women throughout the world have undergone various changes. In general it has favored their position in various spheres in society. Women have attained the right to be respected as an individual, the right to vote and to work and have their own business in most countries. Women have also attained the right to marry or not and to have children.

In short, business ownership of women has undergone various changes throughout history. This phenomenon is directly related to the status of women in different geographical areas such as Africa, the Middle East, Central and South East Asia. All of these societies had been influenced by cultural patriarchal ideas. As a result culture, as opposed to Islam, played a greater and more influential role in the lack of business ownership among women in Africa, Central, and South East Asia. Despite their patriarchal cultural influences among various societies, with the help of a strong education, women in the modern age are being respected besides their previous cultural traditions, pursuing their careers, are employed and have their own business.

## **BIBLIOGRAPHY**

- Bademici, G. (2006). First Illustration of female “*Neurosurgeons*” in the 15th century by Şerafeddin Sabuncuğlu's *Cerrahiyyetu'l Hanniyye, Neurocirugía* 17: 162-165.
- Esposito, John (1995). *The Oxford Encyclopedia of Modern Islamic World*, OUP, 108-111.
- Fallaize Elizabeth. (1998) *Simone de Beauvoir: A Critical Reader*. London; New York, Routledge.
- Jamil, Ahmet (1987). *A Hundred Great Muslims*. Chicago: IL, Kazi Publications Inc.
- Lamrabet, Asma. (2008). *Aisha, esposa del Profeta. El islam en femenino*. Junta Islámica: Córdoba.
- Moghadam, Valentine M. (2005). “The Feminization of Poverty and Women's Human Rights”. Paris: UNESCO: Gender Equality and Development Section. Division of Human Rights.
- Moors, Annelies. (1995). *Women Property and Islam: Palestinian Experience 1920- 1990*. Cambridge: Cambridge Middle East Studies.
- Murray, Judith Sargent. (2015). *On the Equality of the Sexes*. National Women's History Museum. Retrieved from: <http://www.nwhm.org/education-resources/biography/biographies/judith-sargent-murray/>
- Policy Into Practice: Ensuring Women's Property Ownership Through Application of Civil and Islamic Codes*. (2010). Tajikistan: Europe Aid.
- Shamil, Jeppie, Mossa Ibrahim, & Roberts, Richard. (2009). *Muslim Family Law in Sub-Saharan Africa. Colonial Legacies and Post-Colonial Challenges*. Amsterdam University Press: Isim Series on Contemporary Muslim Societies.
- Shatzmiller, Maya. (1994). *Labour in the Medieval Islamic World*. Boston and Massachusetts: E.J. Brill, 6-7.
- Thompson, R. *Women in Stuart England and America*. (1974). Londres: Routledge & Kegan Paul.

- Tucker, Judith. (2008). *Women, Family, and gender in Islamic Law*. Cambridge: Cambridge University press.
- Unal, Ali. (2006). *The Qur'an with Annotated Interpretation in Modern English*, NJ: The Light, Inc.
- Wollstonecraft, Mary. (1792). *A Vindication of the Rights of Woman*. Retrieved from: [http://faculty.ycp.edu/~dweiss/phl380\\_feminist\\_thought/Wollstonecraft%20selections.pdf](http://faculty.ycp.edu/~dweiss/phl380_feminist_thought/Wollstonecraft%20selections.pdf)





## ENDONEZYA'DA İSLAMİ BANKACILIK

**Doç. Dr. Ayfer Gedikli**

Istanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü,  
*ayfergedikli@yahoo.com*

**Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan**

Istanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü,  
*erserdagm@hotmail.com*

### ÖZET

Güney Doğu Asya'nın sahiline yakın mesafede bulunan Endonezya, dünyanın en büyük ada ülkesidir. Endonezya, hızla gelişen dinamik ekonomik yapısına ve dünyanın en kalabalık müslüman nüfusu barındıran ülkesi olmasına karşın, küresel İslami finans ve katılım bankacılığı sistemi içinde oldukça küçük bir paya sahiptir. Yüksek müslüman nüfusa sahip diğer ülkelerden Malezya ve Suudi Arabistan ile mukayese edildiğinde İslami finans konusunda çok gerilerde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun nedeni sadece İslami finans ve katılım bankacılığında yeterli etkinliğe sahip olmaması değil, aynı zamanda konvansiyonel bankacılık sistemleri ve diğer finansal araçlar konusunda da yeterli derinliğe ve uzmanlaşmaya sahip olmamasıdır. Ekonomi yöneticileri, katılım bankacılığının finansal sistem içerisindeki payının ve etkinliğinin artırılması hususunda önemli girişimler yapmaktadırlar. 2015 yılında Finansal Hizmetler Kurulu tarafından geliştirilen planda, 2020 yılına kadar katılım bankacılığının payının %5'den %15'e yükseltilmesi hedeflenmektedir.

Bu çalışmada, Endonezya'da İslami finans ve İslami bankacılık açısından ortaya konan performansın genel görünümü değerlendirilecektir. Çalışma üç başlıktan meydana gelmektedir. Birinci başlık altında İslami bankacılığın tarihi gelişimi, ikinci başlık altında, İslami Finansa ilişkin performans, üçüncü başlık altında da, İslami finans ve İslami bankacılık konusunda gözlenen aksaklıklar konusu ele alınmaktadır.

**Anahtar kelimeler:** Endonezya, İslami Bankacılık, İslami Finans

### ABSTRACT

Indonesia, as the largest island country in the world, is located off the coast of South East Asia. Although Indonesia has a dynamic growing economy and the country has the world's largest Muslim population, it has a small share in the global Islamic banking industry. Comparing with the other Islamic countries such as Malaysia and Saudi Arabia, Indonesia's Islamic finance industry lag far behind in Islamic banking and Islamic finance. Actually not only Islamic banking structure, but also Indonesia's local conventional banking system is not deep and sophisticated enough. So, the government has been working on improving Islamic banking to make Indonesia one of the greatest global Islamic banking hub in order not just to be one of the pioneer countries in this sector but also to protect the local economy and banking sector from the negative effects of global financial problems. Accordingly, in 2015, Financial Services Authority of Indonesia launched a 5-year development plan for Participation banking to improve its proportion in whole banking sector from 5% to 15%.

In this study, Islamic finance and Islamic Performance of Indonesia was evaluated. The paper is composed of three parts: In the first part of the study, history of Islamic banking in Indonesia was explained. In the second part, Islamic finance performance of Indonesia was evaluated. And in the third part the problems of Islamic banking and Islamic finance will be handled.

**Key Words:** Indonesia, Islamic Banking, Islamic Finance

## GİRİŞ

Endonezya dünyada en kalabalık Müslüman nüfusa sahip ülkedir. Diğer Müslüman ülkeler ile karşılaştırıldığında bu ülkede İslami finans ve bankacılığın performansı çok güçlü değildir. Bu durum İslami finans açısından önde olan ülkeler ile karşılaştırma yapıldığından çok daha bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Endonezya’da İslami finans ve bankacılığın görece zayıf bir performans sergilemesinin çok sayıda sebebi vardır. Öncelikle, finansal sistemin iktisadi gelişme ile paralel bir seyir izlediğini vurgulamak gerekmektedir. Ülkelerin iktisadi gelişme düzeyleri artıkça finansal sistem de güçlenmekte ve derinleşmektedir. Finansal sistemin derinleşmesi ve alternatif finansal ürünlerin artması finansal sistemdeki kaynak miktarının genişlemesine katkı yapmaktadır.

Finansal sistemlerini güçlendirmek isteyen ülkeler, İslami finans ve bankacılığını teşvik ederek atıl fonların etkin bir hale getirilmesini temin ederler. Burada özellikle vurgulamak gerekir ki, İslami finansal sistem geleneksel finansal sisteme alternatif bir yapı değildir. İslami finansın gelişmesi, toplam finansal sistemin güçlenmesi ve büyümesi anlamına gelmektedir.

Diğer birçok İslam ülkesinde olduğu gibi Endonezya’da da İslami finansal sistemin geliştirilmesi yönünde adımlar atılmaya çalışılmaktadır. Geleneksel finansal sistem geliştikçe İslami finansal sisteme ilişkin teşvikler daha da artacaktır.

Bu çalışmada, Endonezya’da İslami finans ve İslami bankacılık açısından ortaya konan performansın genel görünümü değerlendirilecektir. Çalışma üç başlıktan meydana gelmektedir. Birinci başlık altında İslami bankacılığın tarihi gelişimi, ikinci başlık altında, İslami Finansa ilişkin performans, üçüncü başlık altında da, İslami finans ve İslami bankacılık konusunda gözlenen aksaklıklar konusu ele alınmaktadır.

## ENDONEZYADA İSLAMİ BANKACILIĞIN TARİHİ GELİŞİM

Endonezya’da İslami bankacılığın gelişimi üç evreye ayrılarak açıklanmaktadır. Söz konusu evrelere ilişkin özet açıklamalar aşağıdadır (Sari, Bahari and Hamat, 2016: 179 – 181):

- Birinci Evre (Düşünce Evresi): Birinci evre 1930’lu yıllarda başlamaktadır. Bu yıllarda İslami bankacılığın kurulması çabaları düşünsel ya da teorik düzeyde kalmıştır. Birinci evrede, Endonezya, Hollanda’nın kolonisi olduğundan doğal olarak İslami bankacılığın kuruluşu açısından oldukça sıkıntılı yıllar yaşanmıştır. Ancak yine de bu dönemde K.H.Mas Mansur tarafından tasarlanan İslami bankacılık fikri ulema ve sosyalist liderler nezdinde yankı bulmuştur. Konunun teorik düzeydeki tartışmalarına baktığımızda, İslami bankacılık 1960’lı yıllara kadar sadece ulema ve müslüman entellektüeller arasında tartışma konusu olmuştur. 1960’lı yıllara kadar İslami bankacılık sisteminin tesisi noktasında somut bir adımın atılmadığını söylemek gerekmektedir. Bu evrede İslam ekonomisi literatürüne katkı yapan ve faizsiz sistem üzerine kaleme alınan yayınlar ilgi çekici olmuştur. Birinci evrede, 1975 yılında, İslam Kalkınma Bankası’nın kurulması, Endonezya’da kendi İslami bankacılık sisteminin kuruluşu açısından motive edici bir gelişme olmuştur.

- İkinci Evre (Hazırlık ve Kuruluş Evresi): 1980’li yıllarda İslami bankacılık sisteminin kuruluşu için politik zemin iyileşme eğilimi göstermiştir. Ekim 1998 tarihinde, Endonezya Hükümeti, bankacılık sektörünün liberalizasyonunu sağlayan bir paket (PAKTO) yayınlamıştır. Paket kapsamında, %0 faizi esas alan bankacılığın tesis edilebileceği deklere edilmiştir. Bu politika, faizsiz bankacılık ilkelerine göre çalışan İslami bankaların kuruluşu için uygun zemin hazırlamıştır. İlk zamanlarda, İslami bankacılık sisteminin kuruluşu için gerekli olan kuruluş sermayesinin temini çok kolay olmamıştır.

Liderliği Prof. Dr. B. J. Habibie (Endonezya, Bilim ve Teknoloji Bakanı, 1978-1998, başkan yardımcısı 1998, başkan 1998-1999) tarafından yapılan Endonezyalı Müslüman Entellektüeller Birliği (ICMI), bu ülkede İslami bankacılığın kuruluşu için gerekli olan sermayenin temini noktasında ciddi katkılar yapmıştır. Başlangıç döneminde kurulan İslami bankalar küçük ölçekli ve lokal özellikleri ile ön plana çıkmışlardır. Bu ülkede, İslami bankaların yoğun bir şekilde kurulması 1990 yılında başlamıştır. İkinci evrede, dikkat çeken hususlardan birisi, İslam

kelimesinin İslami banka isimlendirmelerinde kullanımı konusunda gözlenen kaygılardır. Bu evrede, İslami banka konusundaki girişimler sonucu, 1991 yılında bir Yasa çıkarılmış ve 1992 yılında, günümüzde Bank Muamalat Indonesia (BMI) olarak bilinen İslam Bankası çalışmaya başlamıştır.

- Üçüncü Evre (Olgunlaşma Süreci): Bu evre – 1990 -2000 yılları arasını kapsamaktadır. Üçüncü döneme kadar kurulan tek İslami banka, BMI'dır. Endonezya'da İslami bankacılığın iktisadi anlamda canlanması açısından BMI'nin yadsınamaz bir rolü vardır. Bu ülkede İslami bankacılık sisteminin tarihsel serencamına ilişkin analizlerde BMI'nin ayrı bir yeri vardır. 1992-1998 döneminde BMI, İslami prensiplere dayalı olarak çalışan tek banka olmuştur.

1992 yılında, Endonezya bankalarına ilişkin 7 Sayılı Yasa yayınlanmıştır. Endonezya'da İslami bankaların çalışma esaslarının yasal dayanağını oluşturan 7 Sayılı Sayılı Yasa'da, İslami banka kavramı açıkça ifade edilmemiştir. Yasa'da, kar zarar paylaşımı ilkesine dayanan banka ifadesi yer almaktadır. 1998 yılında 1992 tarihli 7 Sayılı Yasa, değiştirilerek yerine, 1998 tarih ve 10 Sayılı Yasa getirilmiştir. 10 Sayılı Yasa'da "kar zarar ortaklığı ilkesine dayalı banka", ifadesi yerine, şeriat ilkelerine dayanan banka", ifadesi yer almaktadır. Şeriat ilkelerine dayalı banka ifadesinin, Şeriat Bankası anlamına geldiği açıktır. Bu yasal düzenleme İslami bankacılık açısından büyük öneme sahiptir. Çünkü, 10 Sayılı Yasa, İslami bankaların tesisi açısından sağlam bir yasal zemin hazırlamıştır. 10 Sayılı Yasa ile İslami banka kavramı resmiyet kazanmıştır. Bu Yasa ile birlikte, İslami bankacılık gelişim göstermiştir.

1992 yılında başlayan ve 1998 yılındaki değişiklik ile yeniden yayınlanan yasal değişiklikler sayesinde sistemde gerçekleştirilen regülasyonlar, 1999 yılındaki 23 Sayılı Yasa ile daha da geliştirilmiştir. Bu düzenleme ile, geleneksel bankalara şeriat ilkelerine dayalı faaliyetler gerçekleştirme yolu açılmıştır (Anwar, 2006:193).

2002 yılında hükümet tarafından başlatılan stratejiler ve 2008 yılı İslami Bankacılık Kanunu'ndan sonra, İslami bankacılık alanında kayda değer gelişmeler gözlenmiştir. Bu yasal düzenleme ile birlikte birçok geleneksel banka yapısal değişiklik yönünde düzenlemelere gitmişlerdir. Şöyle ki, geleneksel banka, İslami pencerelerini ayrı bir birim olarak ayırıp tamamen bir İslami banka haline getirmiş, kırsal bankalar İslami kırsal bankalara dönüştürülmüştür. Bu girişimlerde İslami hassasiyetler göz ardı edilmemiştir. Ayrıca, Müslüman tüketicilerden gelen taleplere finansal sistemdeki karar alıcılar tepkisiz kalmamış, İslami kurallara uygun bankacılık işlemlerinin hacmi artırılmıştır. Özetle, hem yasal düzenlemeler hem de Müslüman tüketicilerin talepleri İslami bankacılığın gelişimini teşvik eden faktörler olmuştur. Özellikle 2002 yılında başlatılan girişimler ve 2008 yılındaki yasal düzenlemenin İslami bankacılık faaliyetleri üzerindeki etkisi aşağıdaki Tablo 1'de görülmektedir. Tablo 1'de 2002 yılındaki girişimler ve 2008 yılındaki yasal düzenleme ile birlikte İslami bankacılık ağının genişlediği açıkça görülmektedir (Abduh ve Omar, 2012:38).

2008 tarih ve 10 Sayılı Yasa ile, 1992 tarih ve 7 Sayılı Yasa geliştirilmiştir. Bu Yasa'nın birinci ve altıncı maddelerinde, önemli düzenlemeler getirilmiştir. Bunlardan ilki, Şeriat bankası, bir ticari banka olarak bütün ticari aktiviteler konusunda Şeriat ilkelerine uygun faaliyet icra edebilir. İkincisi, Şeriat Bankaları, kırsal banka olarak şeriat ilkelerine uygun olarak bütün ticari aktiviteler konusunda faaliyette bulunabilir. Burada ifade edilen Şeriat ilkesi, finansal aktivitelerin yönetiminde İslami kanunlara dayalı sözleşme kurallarıdır. Söz konusu finansal aktiviteler, kar paylaşımına dayalı finansman (mudaraba), sermaye katılımına dayanan finansman ilkesi (muşaraka), ürün alışı satışı ilkesine dayanan (murabaha), kiralama ilkesine dayanan (icara) ve kiralanmış malların mülkiyetinin transferine dayanan (ijarah wa iqtina) alt başlıklarından oluşmaktadır (Tahir, 2017: 105)

Bu yasal düzenlemelerin dışında, İslami bankacılık açısından önem arz eden başka düzenlemeler de vardır. 2003 tarih ve 23 Sayılı Yasa bu düzenlemelerden birisidir. Söz konusu düzenlemede, Şeriat bankalarının faaliyetlerini desteklemeye yönelik kolaylıklar üzerinde durularak bir anlamda bu bankaların varlığının korunması hedeflenmiştir. 2008 tarih ve 21 Sayılı Kanun ile de, geleneksel bankalar ile Şeriat

bankaları arasındaki fark çok net bir şekilde ifade edilmiştir. Bu Kanun ile aynı zamanda Şeriat bankalarının faaliyetlerinin İslami kanunlara dayalı olması hususu izah edilmiştir (Tahir, 2017: 105).

Tablo 1’de görüldüğü gibi, İslami ticari banka sayısı, 2006 yılından itibaren artmış, 2010 yılı Temmuz ayına kadar 10’a yükselmiştir. İslami pencere sayısı 2002’de yılında artmaya başlamış, 2006 yılında, 20’ye, 2006 Temmuzuna kadar 23’e yükselmiştir. İslami kırsal banka sayısı, 1992 yılında sadece 9 iken, yıllar içerisinde artış göstermiş, 2006 yılında, 105’e; 2010 yılı Temmuz ayına kadar 146’ya yükselmiştir. Şube sayısı, en belirgin artış gösteren değişken olmuştur. Şube sayısı, 1992, 1999, 2002, 2006, 2010 (Temmuz), yıllarında sırasıyla, 1, 40, 127, 637 ve 1640 şeklindedir.

**Tablo 1:** Endonezya’da İslami Bankacılık Ağının Gelişimi

	1992	1999	2002	2006	2010 (Temmuz)
İslami Bankalar					
İslami Ticari Bankalar	1	2	2	3	10
İslami Pencere	0	1	6	20	23
İslami Kırsal Bankalar	9	78	83	105	146
Şube Sayısı	1	40	127	637	1640

**Kaynak:** Abduh ve Omar, 2012:38.

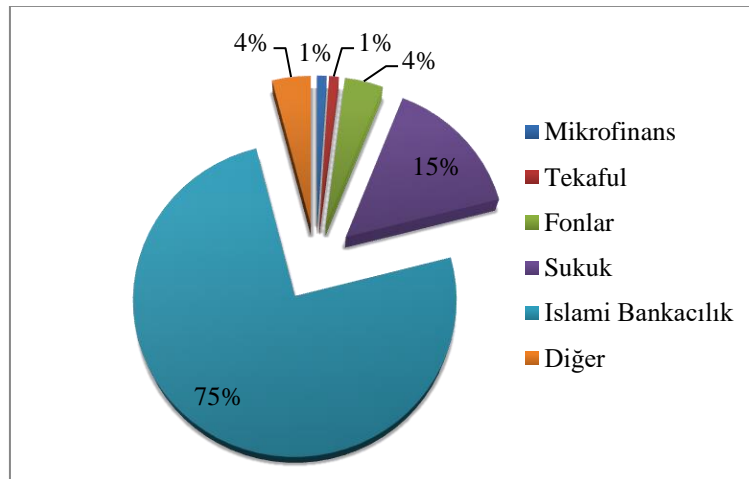
## İSLAMİ BANKACILIK VE FİNANSA İLİŞKİN PERFORMANS

Endonezya ile ilgili değerlendirmelerde bu ülkenin 2015 rakamları esas alındığında 257.5 milyonluk nüfusu ile dünya ölçeğinde dördüncü sırada yer aldığı ve toplam nüfusun %86’yı aşan kısmının Müslüman olduğu dile getirilmektedir. Bu oran, Endonezya’nın dünyanın en kalabalık Müslüman nüfusuna sahip olduğu anlamına gelmektedir. Ne var ki, dünyanın en büyük İslam ülkesi olmasına karşın, İslami bankacılık sisteminin hayata geçirilmesi açısından çok güçlü bir performans ortaya koyamadığı görülmektedir (Sobol, 2016:171).

Endonezya’da İslami bankacılık ve finans konusundaki performansa ilişkin görünüm aşağıdaki noktalarda ele alınabilir.

- İslami finansın gelişimi ve ulaştığı boyutlar dikkate alındığında, küresel düzeyde İslami bankacılığın oldukça belirgin bir paya,buna karşın, İslami finansal enstrümanların toplam varlıklar içerisinde görece daha düşük paya sahip olduğu Grafik 1’de görülmektedir. İslami finansal sistem aracılığı ile reel sektör ilişkilerinin güçlendirilmesi ve İslami finansal enstrümanların geliştirilmesi İslam ülkelerinin öncelikleri arasında olması gereken temel hedeflerden birisi olmalıdır.

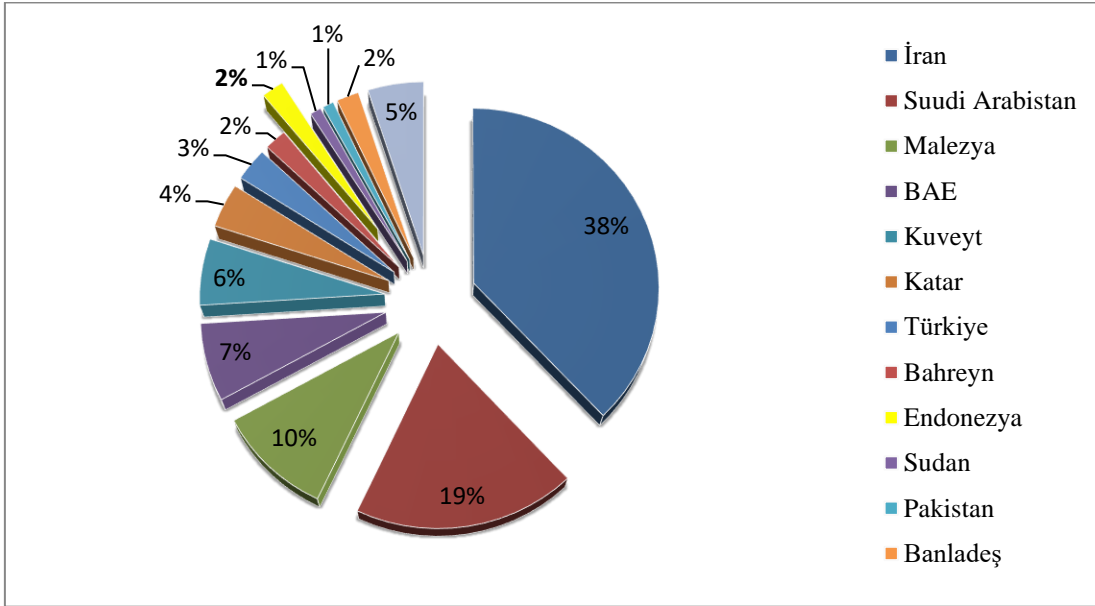
**Grafik 1:** Küresel İslami Finansal Varlıklar, 2020



**Kaynak:** OJK, IPIEF Islamic Finance Outlook, 2018:4

- Endonezya'nın İslami finansal varlıklar açısından durumu Grafik 2'de görülmektedir. Seçili ülkeler ile mukayese edildiğinde İslami finansal varlıklar açısından Endonezya'nın görece düşük bir paya sahip ülkeler arasında olduğu görülmektedir.

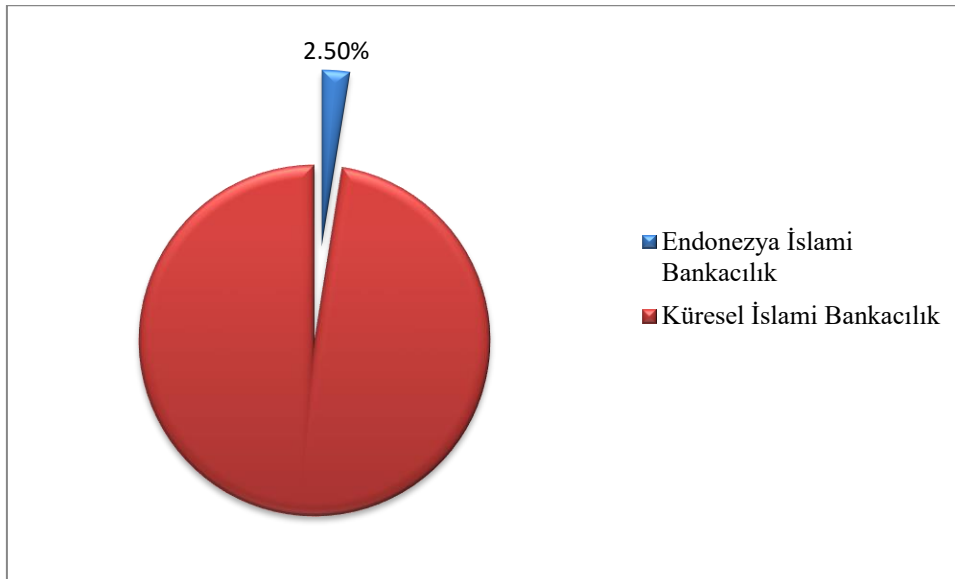
**Grafik 2: Seçili Ülkelerin İslami Finansal Varlıkları (Haziran, 2013)**



**Kaynak:** Hussain, Shahmoradi ve Turk (2015:13)

- Grafik 3'de küresel İslami bankacılıkta Endonezya'nın yeri görülmektedir. Bu ülkede İslami bankacılığın küresel İslami bankacılık içerisindeki yeri, 2016 yılı itibarıyla %2.5'dir.

**Grafik 3: Endonezya İslami Bankacılığının Küresel İslami Bankacılık İçindeki Yeri (2016)**

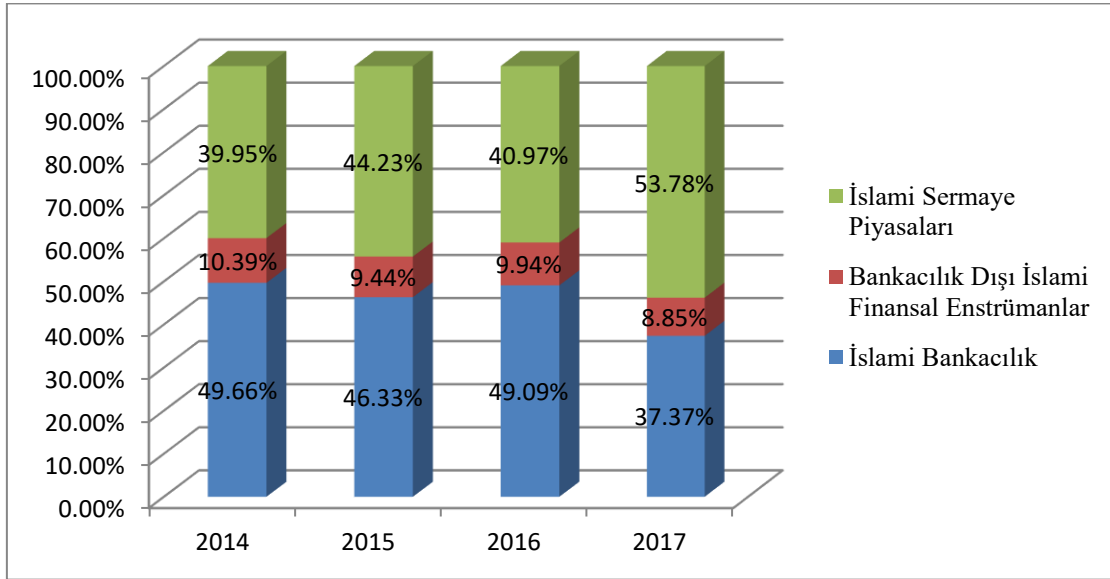


**Kaynak:** EY, 2016:12

- Endonezya'da İslami finansal varlıkların gelişimi ve toplam içerisindeki dağılımı, Grafik 4'de gösterilmiştir. Grafik 4'de bankacılık dışı İslami finansal enstrümanların toplam içerisinde daha az bir paya sahip olduğu ve gelişim göstermediği görülmektedir.



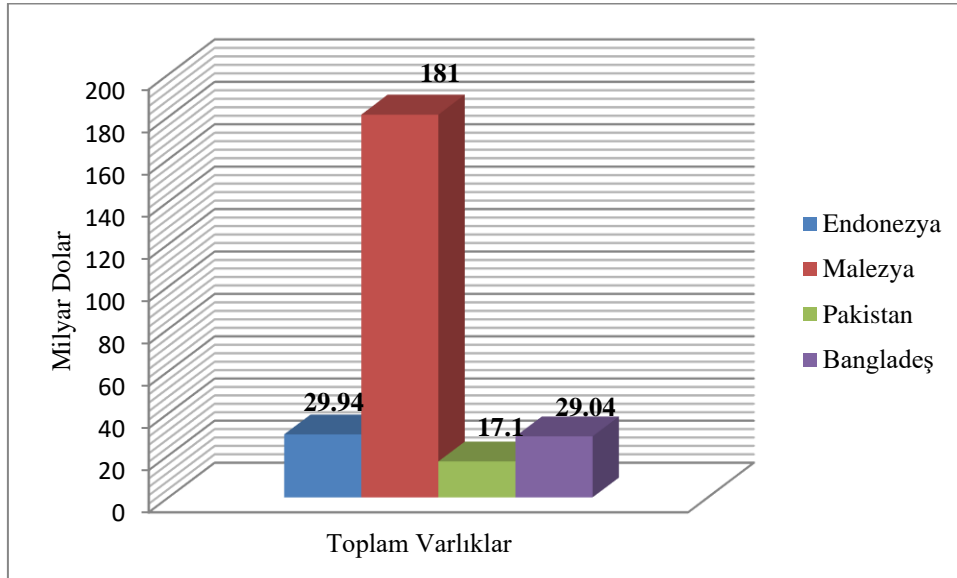
**Grafik 4: Endonezya 'da İslami Finansal Varlıkların Gelişimi (2014-2017, %)**



**Kaynak:** OJK, IPIEF İslamic Finance Outlook, 2018:4

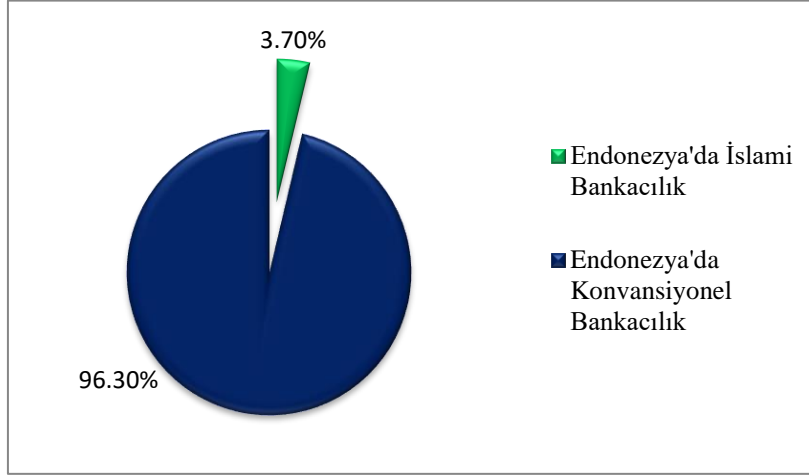
- Grafik 5'de Endonezya ile birlikte Asya'da seçili ülkelerde toplanan İslami Bankacılık varlıkları mukayeseli olarak gösterilmiştir. Endonezya, Malezya, Pakistan ve Bangladeş arasında yapılan karşılaştırmada, Malezya'nın İslami bankacılık varlıklarının Endonezya ve Pakistan'dan altı kattan daha büyük bir değer sahip olduğu görülmektedir.

**Grafik 5: Asya'da Seçili Ülkelerde Toplam İslami Bankacılık Varlıkları (Milyar Dolar)**



**Kaynak:** OJK, IPIEF İslamic Finance Outlook, 2018:7

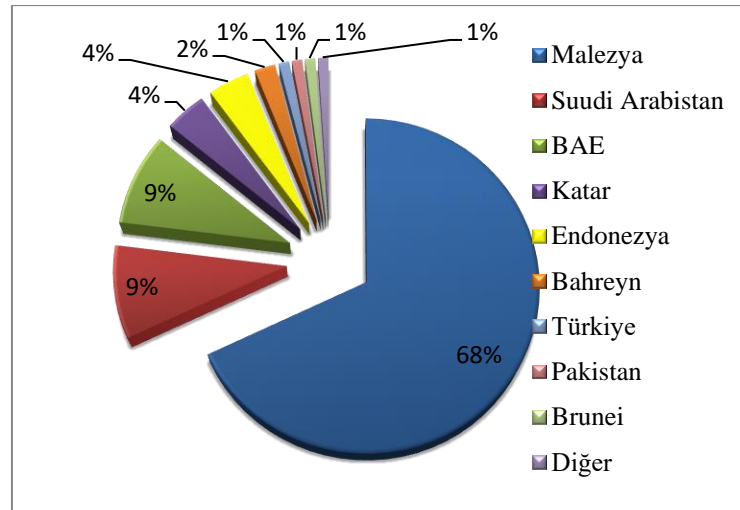
**Grafik 6: Endonezya 'da Bankacılık Sektörü İçinde Konvansiyonel Bankacılığın ve İslami Bankacılığın Payları (2016)**



**Kaynak:** EY, 2016:12

- Sukuk, İslami finansal sistemin gelişimi açısından göz önüne alınan önemli bir İslami finansal enstrümandır. Grafik 7'de Endonezya'nın sukuk ihraç eden ülkeler arasındaki payı, %4 düzeyindedir. Bu konuda güçlü bir şekilde öne çıkan ülke Malezya'dır.

**Grafik 7: Sukuk İhracında Ülkelerin Payları (2014)**



**Kaynak:** Hussain, Shahmoradi ve Turk (2015:15)

- Tablo 2'de Endonezya'da İslami bankaların durumuna ilişkin ayrıntılar görülmektedir. Tablo 2'de İslami ticari bankalar, İslami işletmeler ve İslami kırsal bankalara ilişkin ayrıntılı veriler yer almaktadır. İslami bankacılığın gelişimi açısından Tablo 2'deki ayrıntılı verilerin yanısıra İslami bankacılığın toplam bankacılık sistemi içerisindeki oransal ağırlığı da önemlidir. Grafik 6'da toplam bankacılık sistemi içerisinde İslami bankacılık ile konvansiyonel bankacılığın payı görülmektedir. Toplam içerisinde İslami bankacılığın payı, %3.70'dir.



## AŞILMASI GEREKEN TEMEL AKSAKLIKLAR

Diğer ülkelerde olduğu gibi, Endonezya’da da İslami bankacılığın gelişimini aksatan bir takım engeller söz konusudur. Bu engellerden öne çıkanlar üç başlık altında toplanabilir (Fitriasari, 2012:8 -9 ve Ismal, 2011:9-12):

- Pazar payının genişlemesini kısıtlayan engeller: Finansal sistem içerisinde İslami bankacılığın payının artmasını kısıtlayan engeller büyüme eşiğinin belirli bir sınırdan kalmasına yol açmaktadır. İslami bankacılık sistemi geleneksel sistem ile karşılaştırıldığında görece yeni kurumsallaşan bir yapıdır. Bu yapının piyasa rekabeti için kullanılacak bütün araçları salt kar güdüsü ile değerlendirme bakış açısına sahip geleneksel bankalar ile yarışması çok kolay değildir.

- İnsan kaynağının yetersizliğinden kaynaklanan engeller: İslami bankacılık sistemi sadece kar maksimizasyonu güdüsü ile çalışan bir yapıya sahip değildir. Kar zarar ortaklığı prensibi ile işleyen İslami bankalarda sistemin etkin bir şekilde çalışması için her kademedeki personelin modelin temel dayanaklarını oluşturan şeriat kuralları konusunda iyi bir eğitim almış olması gerekmektedir. Bu konuda yeterli personele ulaşmak çok kolay değildir. Şeriat kuralları konusunda iyi eğitilmiş personel eksikliği İslami bankaların karşılaştığı en önemli sorunlardan birisidir. İnsan kaynağının yetersiz olmasının çok sayıda nedeni vardır: İlki, İslami bankacılık ve finans alanında akademik derece veren resmi kurumların yanı sıra, İslami bankacılık ve finans konusunda eğitim veren kurumlar da azdır. İkincisi, İslami bankacılık ve finans konusundaki yayınlar sayıca düşüktür. Üçüncüsü, her ne kadar özel ve kamu üniversitelerinde yüksek lisans programları açılmış olsa da, her aşamadaki ulusal eğitim sisteminde İslami bankacılık ve finans eğitim müfredatı bulunmamaktadır. Öte yandan İslami bankacılık alanında lisans programları çok azdır.

- Yeni ürün geliştirilmesi ve ürün çeşitlendirilmesi konusunda karşılaşılan engeller: Malezya ve Orta Doğu Ülkeleri ile mukayese edildiğinde, Endonezya’da İslami bankalar sınırlı sayıda İslami bankacılık ürünlerine sahiptir. Yukarıda özetlenen engellerin yanı sıra Endonezya’da İslami bankacılığın finansal sistemdeki payının düşük seviyelerde kalmasına yol açan önemli problemler de vardır. İlki, İslami bankacılık sistemine kamusal fonların katkısı sınırlıdır. İkincisi, mudilerin, yatırımcıların ve halkın İslami bankacılık faaliyetleri ile şeriat ilkeleri hakkındaki bilgileri sınırlıdır. Üçüncüsü, geleneksel bankalar ile karşılaştırıldığında, İslami bankalar sayıca daha düşüktür (Fitriasari, 2012:8).

## SONUÇ

İslami bankacılık ve finans konusunda yaşanan en temel sıkıntıların başında, diğer ülkelerde olduğu gibi, sürdürülebilir pozitif bir gelişme performansının yakalanamaması sorunu gelmektedir. İslami finans konusunda belirli bir büyüme eşiğine ulaşıldıktan sonra gelişme hızında yavaşlama görülmektedir.

İslami finansal sistemin ve İslami bankacılığın güçlendirilmesi ve geliştirilmesi açısından Endonezya’da öne çıkan hususlar aşağıdadır:

- İslami finansal sistemin etkin bir şekilde çalışması ve hizmet standartlarının geliştirilmesi açısından nitelikli insan kaynağı güçlendirilmelidir.

- Toplam finansal sistem içerisindeki katkının artırılması için yeni ve alternatif İslami finansal ürünlerin geliştirilmesi ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesi gerekmektedir. Endonezya’da 5 İslami bankanın 2012 – 2016 dönemine ilişkin verilerini etkinlik analizi için test eden ve bu bankaların söz konusu dönemde etkinliğe sahip olmadığına ilişkin bulgular elde eden Puteh, Rasyidin ve Mawaddah (2018), politika önerileri konusunda yeni ürün inovasyonun önemine dikkat çekmişlerdir. Yazarlara göre, İslami bankalar, cazip yeni ürünler geliştirerek fon kaynaklarını güçlendirmeli ve rekabetçi stratejiler, teşvik ve ödüller ile potansiyel müşterilerin ilgisini çekmelidir. Sonuç olarak, İslami bankalar hizmet kalitelerini iyileştirdiklerinde daha rekabetçi bir yapıya sahip olacak ve finansal aracılık görevlerini de daha etkin bir şekilde yerine getireceklerdir.

## KAYNAKÇA

- Abduh, Muhamad ve Mohd Azmi Omar, (2012) "İslamic banking and economic growth: the Indonesian experience", International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 5 (1), 35-47.
- Anwar, Arfianti Novita (2006), "Analysis of Indonesian Islamic and Conventional Banking Before and After 2008", International Journal of Economics and Finance, 8, (11), 193 – 99.
- EY (2016) World Islamic Banking Competitiveness Report 2016, New Realities New Opportunities, <https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-world-Islamic-banking-competitiveness-report-2016/%24FILE/ey-world-Islamic-banking-competitiveness-report-2016.pdf>
- Fitriasari, Fika (2012), "The Growth of Islamic Banking in Indonesia", Ekonomika-Bisnis, 3 (1), 1-12.
- Hussain, M.; Shahmoradi, A; and Turk, R. (2015) "An Overview of Islamic Finance", IMF Working Paper, WP/15/120
- Ismal, Rifki (2011), "Islamic Banking in Indonesia: Lessons to be Learned", Multi-Year Expert Meeting on Services, Development and Trade: The Regulatory and Institutional Dimension, UNCTAD, Geneva, 6-8 April.
- OJK, IPIEF Islamic Finance Outlook, 2018.
- OJK (2018) Sharia Banking Statistics-August 2018, October 2018 <https://www.ojk.go.id/en/kanal/perbankan/data-dan-statistik/statistik-perbankan-syariah/Pages/Sharia-Banking-Statistic---August-2018.aspx>
- Puteh, Anwar, Muhammad Rasyidin, Nurul Mawaddah (2018), "Islamic Banks in Indonesia: Analysis of Efficiency" In Proceedings of MICoMS 2017. Published online: 11 Jul 2018; 331-336
- Sari, Mutiara Dwi, Zakaria Bahari and Zahri Hamat (2016), "History of Islamic Bank in Indonesia: Issues Behind Its Establishment", International Journal of Finance and Banking Research, 2 (5), 178-184.
- Sobol, Iwona (2016), "Development Islamic Banking in Indonesia", Asian Economies in the Context of Globalization Research Papers, Copy - editing: Agnieszka Flasińska, Nu:447, Publishing House of Wrocław University of Economics Wrocław.pp.168-78.
- Tahir, Palmawati (2017), "Development and Legal Basis of Sharia Banks in Indonesia", International Journal of Scientific and Research Publications, 7 (8), 100- 7.





# İSLAM TOPLUMUNDA REFAHIN SAĞLANMASINDA AİLENİN ROLÜ

**Prof. Dr. Mustafa AYKAÇ**  
Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi  
*maykac78@gmail.com*

**Dr. İskender GÜMÜŞ**  
Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

## ÖZET

Bu çalışmada, İslam toplumunda sosyal refahın sağlanmasında bir aktör olarak ailenin rolü ve önemine odaklanılmaktadır. Refah devleti ile ilgili tartışmalarda refah sağlayıcı kurumların rolü geleneksel dönemden modern döneme geçişle birlikte yeniden gündeme gelmiş ve tartışmaların ağırlık merkezini teşkil etmiştir. Özellikle, 1929 Büyük Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da meydana gelen büyük tahribat sonucunda yükselişe geçen refah devleti anlayışı, ekonomik açıdan birçok alanda başarılı olsa da refah sağlayıcı kurum olarak devlete üstesinden gelemeyeceği birçok görev ve sorumluluk yüklemiştir. Refah sağlayıcı aktör olarak devletin bu kadar öne çıkarılması ve işlevinin artırılması, bir taraftan refah sağlayıcı diğer kurumların önemini kaybetmesine ve sosyal yapıda bir dönüşüme neden olmuştur. Diğer taraftan da refah devletinin cömert destek ve uygulamaları, insanların piyasa faaliyetlerinden ve emeğini arz etmekten kaçınmalarında etkili olmuştur. Bu dönüşümden en çok etkilenen kurum da aile olmuştur. Geleneksel refah anlayışının önemli bir aktörü olan ailenin dönüşümü sonucunda refah devletinin sosyal risklerle mücadele etme maliyeti artmıştır. Bu çerçevede gelenekselleşen modern refah devleti uygulamaları neticesinde aile kurumunun önemi azalmış ve dolayısıyla sosyal politikanın geleneksel yöntemini ifade eden dayanışma ağları zayıflamıştır. Dolayısıyla refah sağlayıcı bir aktör olarak ailenin devre dışı kaldığı bir anlayış ve uygulama yükselişe geçmiş ve bu da refahın sürdürülebilirliğini tehlikeye düşürmüştür. Bu çalışmada, refahın sürdürülebilirliği açısından ailenin önemine dikkat çekilerek, İslam toplumunda ailenin refahın tesisinde ve dağıtımında sahip olduğu önemli rol ilgili literatür çerçevesinde incelenmektedir. İslam toplumunda sosyal refahın sağlanmasında ailenin rolünün hem neslin devamı ve hem de dinen günah sayılan kötülüklerden toplumu alıkoyan bir vasıta olmasıyla ilgili görüşler ele alınmaktadır. özellikle geleneksel toplum yapısında bir sosyal kontrol ve sosyal sigorta niteliği taşıdığı, nihai olarak devletin üstleneceği sorumluluktan önce toplumu birbirine kenetleyen ve bu yüzden modern dönemde de bir model olması gerektiği ileri sürülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** İslam, Refah, Aile, Aile Politikaları

## **ABSTRACT**

This study focuses on the role and importance of family as an actor in providing the social welfare in Islamic community. In the disputes on welfare state, role of the welfare-providing institutions were handled again and became the centre of gravity of the discussions during the transition from the traditional period to the modern period. Welfare state approach, which became popular in particular after the Great Depression of 1929 and the great destruction in Europe as a result of the Second World War, has been successful in many fields, in terms of economy, but it charged the state with too many duties and responsibilities considering it a welfare-providing institution. Putting the state forefront and increasing the functions of the state, as a welfare-providing actor rendered other welfare-providing institutions less important and caused a transformation in the social structure on one hand. On the other hand, welfare state generous supports and practices was influential in making people avoid market activities and supplying their labour to the market. Family has been the institution that was affected the most as a result of the transformation. Transformation of family, as a major actor of the traditional welfare approach, led to an increase in welfare state's cost of fighting against social risks. Modern welfare state practice, which were traditionalised for that purpose, rendered the institution of family less important and therefore weakened the solidarity networks, being an expression of traditional method of the social policy. So, an approach and practice that ignores family as a welfare-providing actor, became the rising trend and this endangered the sustainability of the welfare. This study, drawing attention to the importance of family for sustainability of welfare, examines important role of family in establishing and retributing the welfare in Islamic Community in consideration of the relevant literature. It is here argued that family's role in providing welfare in Islamic Community is beyond being an instrument for continuance of the generation and for avoiding people from doing wrongs that are banned by the religion; it also functions as a social control and social insurance in the traditional social structure, so it should be a model for the modern times, as well.

**Key Words:** Islam, Welfare, Family, Family Policies.

## GİRİŞ

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren din ve sosyal politika çok sıkı bir ilişki içinde olmuştur. İslam toplumunda sosyal politika uygulamalarının önemli bir aktörü de aile kurumudur. İslam'ın aile merkezli bir sosyal hayat tasarısını Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler'den görebilmek mümkündür. İslam'ın aileye karşı böyle bir bakış açısı geliştirmesi, aileyi sadece fizikî bir birliktelik olarak değil, fakat aynı zamanda sosyal bir unsur ve dinen kurulması gereken bir kurum olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. İslam dininin aileye önemli bir rol atfetmesi tarihsel süreçte zaman zaman meydan okumalarla karşılaşsa da halen varlığını sürdürmesinin bir göstergesidir.

Avrupa'da yaklaşık yarım asırdır yoğun bir şekilde uygulanan refah devleti politikaları sonucunda ailenin büyük ölçüde dönüşüme uğradığı ve sosyal sistem ve hayat tarzlarında değişiklikler meydana geldiği yaygın bir şekilde dile getirilmektedir. Bunlara nüfusun ve ailenin yapısında ve rollerinde görülen değişiklikleri de eklemek gerekir. Aile hayatında meydana gelen değişiklikler ve yeni eğilimler, kamusal alanda ciddi meydan okumaları ve tehditleri beraberinde getirmiştir. Bunlar hızla artan boşanmalar, aile çöküşleri, aile içi şiddet, tek ebeynli aile sayısının ve kimsesiz çocuk sayısının hızla artması yaygın olarak bilinenlerdir ve refah devleti için ciddi tehditler içermektedir. Bu tür gelişmeler Avrupa'da birçok ülkenin aile politikasını milli bir mesele olarak değerlendirmesine ve aileyle ilgili tüm unsurları içine alan kapsamlı bir aile politikası oluşturmaya yöneltmiştir (Wicks ve Chester, 1991: 54). Devletin müdahaleci iktisat politikaları uygulamasıyla birlikte, ailenin refah alanına girmesi ve özellikle sosyal dayanışmayı zayıflatacak bir biçimde sosyal yardım sağlayıcılığı rolüne bürünmesi Batı'da aile kurumunun gerekliliğini tartışılır hale getirmiştir. Özellikle Avrupa'da 1960 ve 1970'li yıllar kamu ve özel transferlerin aile konusunda yoğunlaştığı görülmüş ve aynı zamanda bu alanda yapılan çalışmalara ilaveten ev, çocuk ve diğer ev hizmetlerinin geliştirilmesi bu süreci takip etmiştir. Buna karşılık 1980'li yıllar ise aile politikalarında çeşitlenmenin arttığı dönem olarak dikkat çekmiştir. Bu yıllarda esas politika konusu, ev işleri ile ev dışında yapılan işin, çocukların kendi ana-babaları tarafından eğitilmesi yerine başkalarının bu görevi üstlenmesi düşüncesinin uzlaştırılması üzerinde ilk defa gündeme geldiği görülmüştür (Sells ve Dumon, 1991: 10). Bundan yaklaşık 70 yıl önce Beveridge doğum oranı, aile ve refah konusuyla ilgili olarak "Bu doğum oranı çok yakın gelecekte yükseltilmedikçe nüfusta hızlı ve sürekli bir azalma kaçınılmaz olacaktır." tespitini yapmış ve bunun sosyal harcamalardan çocuk bakımına ve anneliğin korunmasına ilk sıranın verilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Wicks ve Chester, 1991: 47). Bu bize nüfus politikasıyla aile, kadın ve çocuk konularının iç içe geçtiğini göstermekte ve karşılıklı etkileşimi gözler önüne sermektedir. Benzer bir uyarının da Alva Mrydal tarafından dile getirildiği ve özde aile değerlerinin zayıflamasını, doğrudan doğumu özendirici politikaların eksikliğine bağlayıp daha önemli olarak sosyal felsefeye hâkim olan bireyciliğin büyük rolünün etkili olduğuna dikkat çektiği müşahede edilmektedir (Wicks ve Chester, 1991: 48). 1980'lerden itibaren ekonomik ve sosyal politikaya hâkim olan liberal anlayış, bireyciliği ve bireysel çıkarı öncelemeyi daha da kuvvetlendirmiştir. Geleneksel toplum yapısında, fertlerin en kolaylıkla ulaşabileceği bir aktör olan ailenin yerini modern dönemde devletin alması, ailenin refah sağlayıcı rolünün ikinci plana itilmesine neden olmuştur.

Refah devletinin 1970'li yılların ortalarından itibaren yaşadığı krize, aile kurumunun da zayıflaması eklenince toplumsal maliyet artmaya başlamıştır. Kuşkusuz refah devleti eşitsizliği azaltmada önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Ancak, refah devletinin bu işlevi kamu harcamalarını artırmış, kamu harcamalarının finansmanını sağlamak için de vergi yükünün artmasına neden olmuştur. Yüksek vergi yükleri refah devletine yönelik baskıların artmasına neden olmuştur. Refah devletinin eşitliğe dayalı bir

toplum hayali artan yükler karşısında zorlanmaya başlamış ve aile kurumunun da dönüşmesi nedeniyle geleneksel refah aktörü önemli ölçüde işlevini yitirmiştir.

Bu çalışma, refah devletinin yaşamış olduğu kriz göz önünde bulundurularak ailenin yeniden refah aktörü olarak ön plana çıkarılması gerektiğini ve bunun da İslam toplumunda aile kurumunun örnek alınarak tasarlanabileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. İslam toplumunun yüzyıllardır süren bir gerilemeden sonra diğer toplumlara bir model sunabilecek durumda olup olmadığı tartışılabilir bir husus olmakla birlikte İslam esaslarının modern dünyanın sorunlarına bir çözüm sunabileceği düşünülmektedir. İslam dininin tevhid ilkesi gereği sosyal adaleti ve toplumun tamamına yönelik refah amacının gerçekleştirilebilmesi için, piyasa, devlet, aile ve sivil toplumu içeren bütüncül bir yaklaşımı benimsediği söylenebilir. Sosyal refahın sağlanmasında ise öncelikle ferdi özgürlük kistasıyla hareket edilmekte ve toplum içerisinde her bir ferdin kendi refahını sağlamakla yükümlü olacağı vurgulanmaktadır. Ferdin kendi refahını tesis edemediği durumda sosyal yardımlaşma ve dayanışma yoluyla toplum içerisinde refahın sağlanması gündeme gelmektedir. Tüm bu yollara başvurulduktan sonra devlet kaçınılmaz bir aktör olarak refahı sağlamakla yükümlü olacaktır. Bu çerçeveden bakıldığında hem ferdi refahın sağlanmasında ve hem de dayanışma yoluyla refahın sağlanmasında aile kurumu önemli bir refah aktörü olarak karşımıza çıkacaktır. İslam ahlakında ve refah hizmetlerinde ailenin önemi özellikle yoksullukla mücadelede ve sosyal bakım hizmetlerinde belirgin bir şekilde görülmektedir.

Bu çalışmada, öncelikle refah sağlayıcı bir aktör olarak ailenin önemi ele alınmış, ardından Batı'da ortaya çıkan refah devleti uygulamaları ve bu uygulamalar sonucunda aileye yönelik meydan okumalar incelenerek, refah devletinin yaşadığı kriz ve aile politikalarının başarısızlığı tartışılmıştır. Refah devletinin yaşadığı krizden yola çıkılarak, sosyal refahın yeniden tesisi için refah aktörlerinden aile kurumunun güçlendirilmesi gerektiği iddia edilmekte ve İslam toplumunda refahın sürdürülmesinde ailenin rolünün bir model olması gerektiği ileri sürülmektedir.

## **1. Refah Sağlayıcı Bir Aktör Olarak Aile**

Sosyal ilişkilerin başlangıcı olarak, sosyalleşmenin, sosyal kontrolün ve korumanın odağında yer alan aile kurumu, içeriği ve işlevleri değişime uğrasa da bütün toplumlarda var olan temel bir kurumdur. Aile kurulduğu andan itibaren, ihtiyaçların karşılanmasından sosyal değerlerin aktarılmasına kadar pek çok işlevi yerine getirmektedir. Özellikle, sanayileşme öncesi toplumlarda aile, bireylerin fizyolojik, toplumsal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılayan, toplum açısından üretim, üreme, ailenin ve toplumun yeniden üretilmesini sağlayan tek ve bağımsız bir kurum olmuştur (Özbay, 2015: 32).

Geleneksel dönemde aile, fertlere birlik ve beraberliği en yoğun olarak hissettiren yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayatın farklı aşamalarında ve özellikle zorlu süreçlerde fertlerin içinde güven duygusunu yaşadıkları bir kurum olmuştur (Zencirkıran, 2017: 159-161). Aile kurumunun üstlenmiş olduğu işlevler, meydana getirdiği etkileşimler, hayat yolunda içerdiği deneyimler, paylaşılan ortak zaman ve mekân, kan bağı, bakım ve korumayı kapsayan yoğun emek süreçleri, akrabalık ilişkilerini meydana getirmesi ve düzenlemesi, sosyal sermayenin ilk üretim yeri olması, zor zamanlara karşı karşılıksız finansman desteği vermesi gibi özellikleri nedeniyle yeni herhangi bir başka unsurla ikame edilemeyecek bir öneme sahiptir (Aksan, 2015: 70-71). Bundan dolayı aile, tarihi süreç içinde meydana gelen bütün değişimlere ve dönüşümlere ayak uydurabilmiş ve varlığını halen sürdüren bir kurumdur.

Aile kurumu, güven duygusundan kaynaklanan dayanışma ağı potansiyeli nedeniyle refah hizmetinin sağlanmasında önemli bir işlevi de uzun yıllar yerine getirmiştir (Field, 2008). Ataerkil düzen olarak ifade edilen hiyerarşik yapıda, fertler demografik özelliklerine göre belli rolleri yerine getirerek

farklı konumlarda bulunmaktadır. Sanayileşme sürecine kadar egemen olan bu sosyal yapıda, aileler önemli bir ekonomik birimdir ve aile fertlerinden birinin yoksulluğa düşmesini engellemek ailenin önemli bir refah politikasıdır. Bundan dolayı aile, sanayileşme sürecinin ortalarına kadar, refah sağlayıcılığı açısından merkezi bir aktör olmuştur.

Sanayileşme ile birlikte refah hizmetinin sağlanmasında önemli değişiklikler olmuştur. Devlet, bu dönemle birlikte refah sağlayıcı bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Öte yandan, sanayi kapitalizminin yükselişe geçmesinin ardından daha önce aile içinde bireye sağlanan hizmetler piyasaya geçmiştir. Otel, lokanta, çamaşırhane, temizlikçi, hazır giyim, terzi, berber, hastane, bakım evleri vb. hizmetlerin sadece emeğin değil, fertlerin kendisinin de aileden kopmasına yardım ettiğini ileri sürmek mümkündür (Özbay, 2015: 36). Sanayi sonrası oluşan sosyal yapı içerisinde ailenin dönüşümüne ilişkin ilk meydan okumada, her ne kadar bir ekonomik birim olarak ailenin hala önemini koruduğunu söylemek mümkün olsa da ücretli emeğin yükselişe geçmesiyle birlikte ailenin işlevleri sorgulanmaya başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren güçlenen refah devleti uygulamaları, ailenin refah hizmeti sağlama rolünün zayıflamasını beraberinde getirmiş ve bu rolü büyük oranda kendisi üstlenerek refahın temel sunucu birimi olmayı bir politika olarak sürdürmeyi hedeflemiştir. Bunun bir sonucu olarak refah hizmetlerinin sunumunda zaman zaman ailenin de yerini almaya başlayan devlet, ailenin ikinci bir meydan okuma ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bu yeni süreçte, ailenin geleneksel işlevlerini yerine getirmedeki kabiliyeti zayıflamış ve aile kurumunda ciddi dönüşüm meydana gelmiştir. Her ne kadar devlet, refahın tesisinde 20. yüzyıl boyunca önemli bir görevi yerine getirmiş olsa da devletin refah sağlamada tek başına yeterli olamayacağını söylemek mümkündür. Bundan dolayı, refah toplumunu yeniden inşa etmede, aile kurumunun korunmasına yönelik politikaların geliştirilmesi gerektiği ileri sürülebilir.

## **2. Refah Devletinde Aile Politikalarının Başarısızlığı**

Temel amacı aileyi desteklemek ve refahına katkıda bulunma olan aile politikaları Avrupa ülkelerinin çoğunda 1930'larda başlamış ve 1950'li yıllarda da aile bakanlıklarının kurulmasıyla bu süreç, yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır.

Batı Avrupa'da refah devleti uygulamaları, 1973'teki petrol kriziyle gelen ekonomik faaliyetlerdeki daralmadan dolayı ve işsizlik oranlarının bir anda yükselmesi sonucunda ise ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Ekonomide, demografik ve sosyal yapıda ortaya çıkan meydan okumalarla karşı karşıya kalan refah devletleri yeni sosyal risklere çare üretmede başarısız kalmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra yükselişe geçen ve refah devletinin altın çağını yaşamasını sağlayan Devletin ekonomideki müdahaleci rolü pek çok neo-liberal yazar tarafından eleştirilmeye başlanmış (Aysan, 2012: 113) ve devletin müdahalecilikten geri çekilerek asli görevi olan adaleti ve güvenliği sağlaması gerektiği görüşü yaygınlık kazanmaya başlamıştır. 1980'ler aynı zamanda nüfusun temel özelliklerinde meydana gelen değişikliklere bağlı olarak aile politikalarında değişikliklere sahne olmuştur. Bu değişikliğin üç temel özelliği dikkate değer olarak dile getirilmektedir. Birincisi, hedef olarak tüm aileleri ele alan ve destekleme anlayışından muhtaç olanlara ve seçilen ailelere önem veren anlayışa doğru bir değişim olmuştur. Bu eğilimin aynı zamanda refah devletine yönelik bazı tehditlerin baş göstermesiyle bağlantılı olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. İkincisi ise iki ebeveynli aile tipinden tek ebeveynli aile yapılarına geçiş emarelerinin görüldüğü süreçte bu tür ailelere yönelik desteklerin sağlanması yönünde eğilimlerin rağbet görmeye başlamasıdır. Üçüncü olarak bazı ülkelerde de aile yerine çocukların ve diğer aile fertlerinin desteklenmesine ağırlık verilmesidir (Dumon, 1991: 192).

Refah devletlerinin ekonomik alanda yaşadığı başarısızlık ve refah devleti politikalarının finansmanında yaşanan krize ilişkin yoğun bir eleştiri getirilmiş olsa da asıl yaşanan dönüşüm ve başarısızlık sosyal alanda meydana gelmiştir. Bu başarısızlığın ilkinin demografik kriz olduğunu söylemek mümkündür. Avrupa ülkeleri son 50 yılda büyük bir demografik değişim ve geçişle karşı karşıya kalmıştır. Doğurganlıkta uzun vadeli yaşanan düşüş eğilimleri demografik yaşlanmaya yol açmıştır. Hemen hemen tüm Avrupa ülkelerinde doğurganlık oranları, nüfusun yenilenmesi seviyesinin altına düşmüştür. Bunun doğal bir sonucu olarak, nüfus artış oranları ve nüfus büyüklükleri düşmeye başlamıştır. Öte yandan, yaşlı bağımlılığı oranı da artmaya devam ederken, çalışma çağındaki nüfus mutlak ve nispi olarak azalmaktadır (Kontula, 2008). İşgücü piyasalarında yer alan nüfusun oranının düşmesi, yaşlıların toplam nüfus içerisindeki payının artması, yaşlı nüfusun sağlık harcamalarını artırması, refah devletlerinin gelir ve gider dengesini önemli ölçüde etkilemiştir.

Refah devletlerinin sosyal alanda yaşadığı bir diğer başarısızlık ailenin dönüşümünden kaynaklanmaktadır. Esasında ailenin dönüşümünü geleneksel sosyal düzen ve sosyal ilişkilerde köklü bir dönüşüme yol açan Sanayi Devrimi'nde aramak mümkündür. 1870 ile 1950 arasında yaşanan ve sanayi devrimiyle ilişkilendirilebilecek bu uzun dönemli değişimdir üretimin ve tüketimin hane halkı içinde yapıldığı geleneksel büyük ailelerden modern çekirdek ailelere geçişi ifade etmektedir (Lesthaeghe, 1995; Stearns, 2012). Bu süreçte, erkeğin ailenin yegâne ekmek kazananı rolünü üstlenmesiyle kadın da ev işleri görevini yerine getirmiştir. Her ne kadar işçi kadınlar da gelir getiri faaliyetlerde bulunsalar da kadının evde üstlendiği rol ve ailenin ana gelir unsurunu erkeğin sağlaması cinsiyet odaklı bir görev dağılımı olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Kadının ev işleri ve çocuk bakımı nedeniyle iş arayamadığı durumlarda aile ekonomisine katkısının düşük olduğu söylenebilir. Ancak, kadınların ev içi sorumluluklarının bulunması, bakım görevini üstlenmesi önemli bir maliyetin önüne geçmiştir. Bu nedenle, sanayileşmenin ilk yıllarında güçlü bir sosyal güvenlik sisteminin yokluğunda, ailenin kendisi minyatür bir refah devleti özelliği sergilemiştir. Çok uzun bir süre geniş aile sanayi toplumlarında bir norm olmaya devam etmiştir (Kumar, 1988).

1960'lardan sonra aile yeni bir meydan okumayla karşı karşıya kalmıştır. Sanayi toplumuyla yükselişe geçen ve kadının ev hanımı olarak çocukların bakımını ve ev işlerini üstlendiği, erkeklerin ise piyasada çalışarak ailenin maddi ihtiyaçlarını karşıladığı cinsiyet odaklı iş bölümü yerini iki eşin de emek piyasasına katıldığı ve erkeğin görece daha fazla ev işi yapmaya başladığı bir yapıya dönüştürmüştür. Bu süreçte, erkek egemen ekmek kazanan aile modelinden (male breadwinner), aile ekmek kazanan modele (family breadwinner) bir dönüşüm yaşanmıştır. Kadınların istihdama katılması daha önce geleneksel aile modelinde, piyasaya veya devlete ihtiyaç kalmadan yapılan ev işlerinin, çocuk ve yaşlıların bakımının devlet için önemli bir mesele olarak gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur (Aysan, 2012, 119).

Yine, 1960'lardan itibaren evlenme oranlarının azalması, boşanma oranlarının artması, modern norm olan çekirdek aile yapısı dışında tek ebeveynli veya tek fertli hane grupları ortaya çıkması, sosyal risklere karşı savunmasız birey sayısını artırmıştır. Ailenin dönüşümünden kaynaklanan ve refah devleti politikalarının aileye yönelik politikalarda çaresiz kalması sonucunu doğuran bu olumsuz şartlara ilaveten artan gelir eşitsizliği, işsizlik ve azalan iş güvencesi, özellikle çocuklu ailelerin yaşamı idame ettirebilmek için gerekli olan düzenli geliri elde edememe riskini de arttırmıştır (Bonoli, 2006: 6). Tüm bu olumsuz gelişmelere refah devletinin çare üretmemesi, refah devletleri ile ilgili pek çok yeni senaryoyu gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda, refah devletleri yaşanan bu olumsuz gelişmelerle birlikte hem finansman ve hem de sosyal sorunlardan kaynaklanan maliyet krizini bir arada yaşamaktadır. Dolayısıyla, 1960'lardan itibaren refah hizmetlerinin ailenin varlığında ve işlevlerinde değişime gitmesinde etken olduğu, ailenin toplumsal



koşulları yönlendiren değil de uyum sağlayan bir kuruma dönüştüğü, bu nedenle bu politikaların hem değiştirilmesi güç yapısal değişimleri beraberinde getirdiği hem de aileyi destekler gibi görünse de tehdit eden durumları doğurduğu gözlemlenmektedir. Refah devletinin bazı uygulamalarının aile kurumunu ve geleneksel sosyal dayanışma ağlarını zayıflattığını da söylemek mümkündür. Aile politikalarının yeniden gözden geçirilmesi ve aile kurumunu koruyan ve güçlendiren politikalara başvurulması ise bir çözüm olarak ileri sürülebilir.

### **3. Refahın Sürdürülebilirliğinde Aile Kurumu ve Refah Sağlayıcı Bir Aktör Olarak İslam Toplumunda Aile**

İlki 19. yüzyılın ortalarında, ikincisi ise 20. yüzyılın ortalarında aileyi etkileyen iki büyük meydan okuma refah sağlayıcı aktör olarak aileyi önemli ölçüde tasfiye etmiştir. Devletin, refah odaklı politikaları 20. yüzyılın ortalarından itibaren hem ailenin hem de toplumun refahını artırmıştır. Zaman zaman ailenin de yerine geçerek refah politikalarını uygulayan devletler, ailenin refah hizmetlerindeki rolünü azaltmış ve zamanla özellikle geleneksel toplumlara özgü dayanışma ruhu azalmış ve modern toplumlar refah hizmetlerini devletten bekler hale gelmiştir. Eğitimden sağlığa, konuttan sosyal yardıma kadar refah hizmetlerinin sunumunda altın çağ boyunca önemli bir aktör haline gelen devlet, bir süre sonra refah sağlama hizmetlerinde sınırlandırmaya ve kısıtlamaya gitmek zorunda kalmıştır. Devletin refah hizmetlerinde geriye çekilmeye başlamasının ardından parçalanmış ailenin fertleri sosyal riskle karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla, ailenin refah sağlamadaki önemli işlevi bugün yeniden tartışma konularının başında gelmektedir.

İslam toplumu açısından iktisadi faaliyetlerin ve refah hizmetlerinin tarım toplumuyla ilişkilendirilmesi (Koç ve Gümüş, 2016; Aykaç vd., 2018), toprak mülkiyetinin ve tarımın iktisaden öneminin azaldığı günümüz şartlarında, refah uygulamalarının yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, sanayileşme sonrası yaygınlaşan ve egemen hale gelen kapitalist sistem açısından irrasyonelleştirilen aile kurumunun fertlere indirgenerek üretici hale getirilmesine (Aktaş, 2016: 25) karşın İslam toplumlarında ailenin bu süreçteki durumuna yeniden bakmak zaruridir.

Kuşkusuz İslam'ın aileye bakışı, insanlığın ilk ve asıl birimi ve medeniyeti kuran ve geliştiren en temel kuvvet şeklindedir. Aileler, toplumun gelecek kuşaklarının kendilerinden daha iyi eğitilip üstün vasıf ve hasletlerle donatılması için olduğu kadar insanlığın bilimsel ve kültürel mirasının muhafazası, gelişmesi ve zenginleşerek devam etmesi için daha iyi imkânlara kavuşmak ve sağlıklı toplumları var etmek isterler. İnsanları birleştirip sosyalleştiren ve karşılıklı görev ve sorumluluklarını yükleyen ve medeniyeti kuran ve yaşatan ailedir (AfzalurRahman, 1997: 28).

İslam'ın aileye verdiği önem ayet ve hadislerde de görülebilir. Kur'an'da aile kurumu, insan fitratına yerleştirilmiş genetik bir kodlamanın sonucudur ve Allah'ın bir ayeti olarak tezahür etmektedir (Can, 2012: 147). Kur'an'da yaklaşık 200 civarında aile ve aile kurumuna ilişkin ayet bulunmaktadır. Dolayısıyla, bir çok ayette aileyle ilgili hukuki sorunların detaylarına kadar yer verip çözüm yollarının aranması İslam'ın aileye verdiği önemin bir işareti olarak görülebilir (Arıkan, 2017: 29).

İslâm'da aile Hristiyanlıkta olduğu gibi tamamen dinî bir kurum olmasa da (Abd el-Ati, 2000: 75-76) evlilik birliğine büyük önem verilmiş<sup>23</sup> ve insanların aile kurmaları Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde teşvik edilmiştir. Kur'an'a göre aile kurumunun beş temel görevi bulunmaktadır. Bunlar; nesil yetiştirmek, biyolojik ihtiyaçları gidermek, psiko-duygusal istikrarı sağlamak, yardımlaşmayı tesis etmek ve savunmayı sağlamaktır (Arıkan, 2017: 30). Kuşkusuz insanoğlunun maddi ve manevi ihtiyaçlarını tek

<sup>23</sup> Nisa suresi 21'inci ayette evlilik "sağlam bir misak" olarak tanımlanmaktadır.

başına karşılayabilmesi her zaman mümkün olamaz. Aile fertlerinin paylaştığı hak ve yükümlülükler, sosyalleşmeye, ihtiyaçların teminat altına alınmasına ve ailenin süreklilik ve mutluluğunu temin çabalarının azami derecede artırılmasına ilişkin hususlardır (Abd el-Ati, 2000: 39).

İslam toplumunda aile kurumu, gerek neslin devamı ve gerekse dinen günah sayılan kötülüklerden alıkoyan bir vasıta olmanın yanında, geleneksel toplum yapısında bir sosyal kontrol ve sosyal sigorta niteliği taşımaktadır. Fertlerden biri sosyal riskle karşı karşıya kaldığında diğer aile fertleri dayanışma içerisinde o riskle karşı karşıya kalan ferde yardım yaparlar. İslam dini aileye sosyal refahın sağlanmasında önemli görevler yüklemektedir. Uzun asırlar boyunca bu koruma ve yardımlaşma, değişik ülkelerde ve bölgelerde somut olarak gerçekleşmiş ve örnek model olma özelliğine kavuşmuştur.

İslam toplumunda ailenin refah sağlayıcı iki özelliğinden söz etmek mümkündür. Bunların ilki yoksullukla mücadelede fertlerin ilk olarak başvurabilecekleri mekanizma olmasıdır. Aile fertlerinden biri ekonomik açıdan yoksulluğa düştüğünde diğer aile fertleri dayanışma yoluyla yardım yaparak ferdin muhtaçlığını azaltmaya çalışırlar. Bu durum aynı zamanda geleneksel aile yapısının önemli bir işlevidir.

Ailenin bir diğer refah sağlayıcı özelliği de bakım hizmetlerinde ortaya çıkmaktadır. İslam toplumunda aile kurumu toplumun temel kurumu olarak addedildiğinden dayanışma burada da önemli bir işlev olarak görülebilir. Hem çocuk bakımında hem de yaşlı bakımında aile ön plana çıkmakta ve bakım hizmetini bizzat üstlenerek aile refahına katkıda bulunmaktadır.

Dolayısıyla hem yoksullukla mücadelede önemli bir sigorta işlevi gören ve hem de bakım hizmetini bizzat üstlenerek neslin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini sağlayan aile kurumu önemli bir refah aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, refah devletinin artan görev ve sorumlulukları da göz önünde bulundurulduğunda, bu artan görev ve sorumlulukların oluşturmuş olduğu maliyeti azaltmak aile kurumunu yeniden inşa etmekle mümkün olacaktır.

## SONUÇ

Sanayi devrimi ekonomik, sosyal, siyasal ve felsefi anlamda köklü değişmelerin izlerini taşıyan büyük bir dönüşümü ifade ettiği kadar kendisi de hem gerçekleştiği dönemde ve hem de uzun yıllara yayılan bir şekilde sonrasında köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu noktada denilebilir ki bugün yaşanan dönüşümlerin temelinde de sanayi devriminin etkilerini görmek mümkündür.

Liberal iktisat anlayışının getirdiği birçok önemli değişiklikler arasında yer alan ve büyük rol oynayan ilkelerinden biri olan bireycilik ve bireysel çıkar, ferdi ve toplumsal hayatın yeni baştan tasarlanmasına yol açmıştır. İnsanların zaman, çalışma, üretme, tüketme, dinlenme ve toplumsal ilişkiler kurma konusundaki tutum ve davranışlarının yeniden oluşturulduğu bir döneme geçilmiştir. Bu doğrultudaki gelişmelerden doğal olarak yapısı, işleyişi ve rolleri bakımından aile kurumunun da nasibini alması kaçınılmaz olmuştur. Aslında dünyanın değişik ülke ve bölgelerinde olduğu kadar farklı sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel ve dini özelliklere sahip toplumlarda sanayi devriminin dönüştürücü etkilerinin aile üzerindeki etkileri derin farklılıklar göstermiştir. Bu derin farklılıklara rağmen sanayi devriminden itibaren kapitalist düzenin bütün dünyada, her alanda olduğu gibi, aile üzerinde de ortak etkilerinin olduğu söylenebilir.

Batı medeniyeti çevresinde başlayıp gelişen ve dünyaya yayılan modern hayat düzeni, ailenin eski yapı ve özelliklerinde dikkate değer değişikliklere zemin hazırlamıştır. Bundan önceki dönemlerde tüm aile fertlerinin her türlü faaliyetleri, imkânları zorlukları ve mücadele şekilleri aile ocağı ekseninde gerçekleşmiştir. Bu yönüyle aile toplumu ayakta tutan sağlam ve güçlü bir sütun ve dinamik bir birimdir. Bu yapı içinde aile fertlerinin eğitim-öğretim dâhil her türlü ihtiyacı karşılandığı gibi ülkenin ihtiyacına cevap verecek ve topluma katkıda bulunacak şekilde ve gerekli donanıma sahip olarak yetiştirilmesi söz

konusudur. Modern hayat şartlarına geçiş, en başta yakın ve koruyucu halka olan aileden kopuşu ve insanı birey olarak yalnızlaştırmayı sağlamıştır. Toplum içinde aile dâhil sosyal ve kültürel bütün aidiyetlerden ve destek imkânlarından soyutlanıp ekonomik olarak sadece kendi çıkarını gözeten ve tüm hareketlerini buna göre şekillendiren ferdin bir birey haline dönüşmesinin adı modernleşmedir. Bu süreç aynı zamanda bir kişinin kendini aşan bütün bilgi ve güç kaynaklarını reddetmesini, yeryüzünde hâkimiyeti ve gücü mutlak olan ve insanların nasıl yaşamaları gerektiğini kural ve kanunlarını öğreten ve emreden Allah ile bağını da kesme bile zayıflatmasını ifade etmektedir. Bu anlayışa uygun olarak modern insan için aile de insanlara yol gösteren, üyelerini sıkı sıkı birbirine bağlayan, kendi aralarında yardımlaşmayı ve dayanışmayı sağlam temellere dayandıran ve bütün bu kuralları ve sorumlulukları İslam'ın emirlerinin bir gereği olarak yapan aile yerine bazı kurumların, ortakların ve hizmetlerin ikame edilmesiyle sonuçlanan bir süreç yaşanmıştır. Ailenin işlevlerinin önemli ölçüde daralması, kayba uğraması ve bazılarının da dönüşmesi doğrultusundaki gelişmeler evli çiftlerin, çocukların, diğer aile fertlerinin, akrabaların ve hatta komşuların karşılıklı ilişkilerini zayıflatacağına dair endişe ve korkular 20. yüzyılın başlarında kuvvetli iddialar olarak dile getirilmiş ve büyük ölçüde haklı çıkmıştır. Buna benzer olarak modern hayatın getirdiği aile dışında gerçekleşmeye başlayan ekonomik ve sosyal faaliyetlerin yanı sıra ailenin sağladığı yardımlaşma ve dayanışmadan başka kontrol ve belirleyici rolün zayıflaması da güçlü ailenin temsil ettiği ahlaki normların ve kuralların kaybolacağı endişelerine yol açmıştır (Çağatay, 1969:90-91).

Dolayısıyla, sanayi devrimi öncesinde sosyal refahın sağlanmasında önemli bir role sahip olan ailenin sanayileşme sonrası ve devletin sosyal refahı sağlamada güçlü bir aktör olarak ortaya çıktığı dönemde zayıfladığı ve işlevlerini yitirdiği görülmektedir. Öte yandan, refah devletinin finansman ve maliyet krizi yaşamaya başlamasıyla devlet refah hizmetlerini sunmada yetersiz kalmış ve aile kurumunun zayıflamasıyla birlikte yeni sosyal riskler de artmıştır. Bu nedenle, refah devletinin sosyal refah hizmeti sunmada yetersiz kaldığı bu süreçte, aile kurumunun güçlendirilerek yeniden sosyal refah sağlayıcı görevi üstlenmesi için gerekli politikaların oluşturulması gerekmektedir.

## **KAYNAKÇA**

- Abd El-Ati, H. (2000). Nasıl Bir Aile: İslamî Bakışın İmkanları, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Afzalurrahman. (1997). Sîret Ansiklopedisi, C.2, İstanbul: İnkılab Yayınları.
- Aksan, G. (2015). Yoksulluk ve Dayanışma Ağları, Konya: Çizgi Yayınları.
- Aktaş, Ü. (2016). Toplumun Kuruluşu Etik, İktisat, Siyaset, İstanbul: Mana Yayınları.
- Arıkan, A. (2017). Kur'an'a Göre Mutlu Aile, İstanbul: SEKAM Yayınları.
- Aykaç, M. Gümüş, İ. ve Koç, M. (2018). "İslam Toplumunda Sosyal Refah: Aktörler ve Politikalar", İslami Düşünce Ekseninde İktisadi-Mali-Politik Meseleler, Ed. İ. Eroğlu, S. ve Y. Temûr, Bursa: Ekin Yayınları.
- Aysan, M. F. (2012). "Küreselleşme, Kriz ve Refah Devleti", Küyerel Dönüşümler Küreselleşme, Zihniyet, Siyaset, ed. N. Ardiç ve S. Alkan Özcan, İstanbul: Küre Yayınları.
- Bonoli, G. (2006). "New Social Risks and the Politics of Post-industrial Social Policies", The Politics of Post-Industrial Welfare States, Ed: K. Armingeon ve G. Bonoli, London: Routledge.
- Can, B. (2011). "Fıtrat Ekseninde Ailenin Yeniden İnşası", Savrulan Dünyada Aile Sempozyumu: Sorunlar-İmkânlar-Çözümler, İstanbul, 2012.
- Canatan, K. (1995). Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Çağatay, T. (1990). "İçtimai Nizam- Kadın- Cemiyet", Aile Yazıları: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç I (Der. B. Dikeçligil-A. Çiğdem), Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.

- Dumon, W. (1991). ‘‘Avrupa Ülkelerinde Aile Politikaları: Genel Değerlendirme’’, (Çev. M. R. Esengün), Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Aile Politikası, (Der. W. Dumon), Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Field, J. (2008). Sosyal Sermaye, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koç, M. ve Gümüş, İ. (2016), ‘‘İslam Toplumunda İktisadi Nizam ve Sosyal Güvenlik’’, İslam Ekonomisi ve Finansı, Ed: S. Erdoğan, A. Gedikli, D. Ç. Yıldırım, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Kontula, O. ve Söderling, I. (2008). "Demographic Change and Family Policy Regimes", People, Population Change and Policies, ed. C. Höhn, D. Avramov ve I. Kotowska
- Kumar, K. (1998). The Rise of Modern Society: Aspects of the Social and Political Development of the West, New York: Blackwell Publications.
- Lesthaeghe, R. (1995). ‘‘The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation’’, Gender and Family Changes in Industrialized Countries, Ed: K. O. Mason, A. M. Jensen, Oxford: Clarendon Press.
- Özbay, F. (2015). Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sells, C. ve Dumon, W. (1991). ‘‘Belçika’’, (Çev. M. R. Esengün), Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Aile Politikası, (Der. W. Dumon), Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Stearns, P. N. (2012). The Industrial Revolution in World History, Westview Press.
- Wicks, M. ve Chester, R. (1991). ‘‘Büyük Britanya-Birleşik Krallık’’, (Çev. A. Beşe), Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Aile Politikası, (Derleyen W. Dumon), Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Zencirkıran, M. (2017). Sosyoloji, Bursa: Dora Yayınları.



# BANKA DIŞI FAİZSİZ KONUT FİNANSMANINDA ELBİRLİĞİ SİSTEMİ

**Murat ERGÜVEN**

Emin Şirketler Grubu, İstanbul, Türkiye

*dr.muraterguven@gmail.com*

## ÖZET

Bu çalışmanın amacı, uzun vadeli ve banka dışı faizsiz bir konut finansman sistemi olan Elbirliği sistemini araŐtırmak, müşterilerin ve firmaların teminat altına alınması ve devletin yasal düzenlemeler getirilmesi hususunda önerilerde bulunmak. Bu çalışmada öncelikle Elbirliği sistemi tanıtılmıştır. Sistemin tanıtılmasını ön plana alan bu bildirinin bilimsel çalışmalara katkı sağlayacağı ve bu konuda yasal düzenlemelere zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Konut Finansmanı, Elbirliği Sistemi, Banka Dışı Faizsiz Konut Finansman Sistemi

## ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the system of co-ops, a long-term, non-interest-free housing financing system, to provide guarantees for customers and companies and to bring legal arrangements to the state. In this study, Cooperative system was introduced first. It is thought that this declaration, which gives priority to the introduction of the system, will contribute to scientific studies and lay the groundwork for legal regulation in this regard.

**Keywords:** Housing Financing, Cooperative System, Non-Bank Interest-Free Housing Finance System

## GİRİŞ

Türkiye’de yüksek enflasyon ve yüksek faiz baskısı konut maliyetlerini artırdığı gibi; piyasalarının uzun vadeli ödeme sistemlerine uygun olmaması da orta ve alt gelir grubundaki müşterilerin konut ihtiyaçlarını uzun yıllar ötelemesine sebep olmuştur. Bu nedenlerle Türkiye’de konut finansmanı sorununu çözmeye ilişkin farklı adımlar atılsa da kronik hale gelen bu soruna kalıcı çözümler geliştirilememiştir.

2002 yılından itibaren piyasalar ve ülke ekonomisi istikrarlı bir yapı sergilemektedir. Bu istikrarla birlikte 2007 yılında 5582 sayılı konut finansmanı sistemine ilişkin yasanın çıkması, yıllardır konut taleplerini öteleyen müşterilerin uzun vadeli ipotekli konut finansmanı sağlama imkânı sunmuştur. Bununla birlikte toplumda faizli ticari işlem yapmak istemeyen müşteriler faizsiz konut finansman sistemi arayışlarına gitmektedirler. Bugüne kadar konut finansmanına ilişkin çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak konut finansmanında banka kredilerine ve mortgage sistemine alternatif **Banka Dışı Faizsiz Finans Sistemi** olan Elbirliği sistemi konusunda fazla çalışma olmadığı görüldüğünden böyle bir çalışmanın faydalı olacağı düşünülmüştür.

Bu sistem anlatılıp faizsiz finansman yöntemlerine modellendiğinde ve bu sisteme ilişkin yasal düzenlemeler yapıp lisanslandığında hem Türkiye’de hem de dünyada İslâmi bankacılık ve finans sisteminde banka dışı faizsiz finansman modelinin geliştirilmesine katkı sağlayacak bir çalışma olacağı düşünülmektedir. Bu anlamda çalışmanın sonuç bölümünde konut finansmanında alternatif bir sistem olarak ortaya çıkan ve hızla gelişen, Elbirliği sisteminin hem Türkiye’de hem de dünyada İslâmi bankacılık ve finans sisteminde **banka dışı faizsiz finans sisteminin** geliştirilmesine katkı sağlayabilmesi ve geliştirilebilmesi için önerilerde bulunulmuştur.

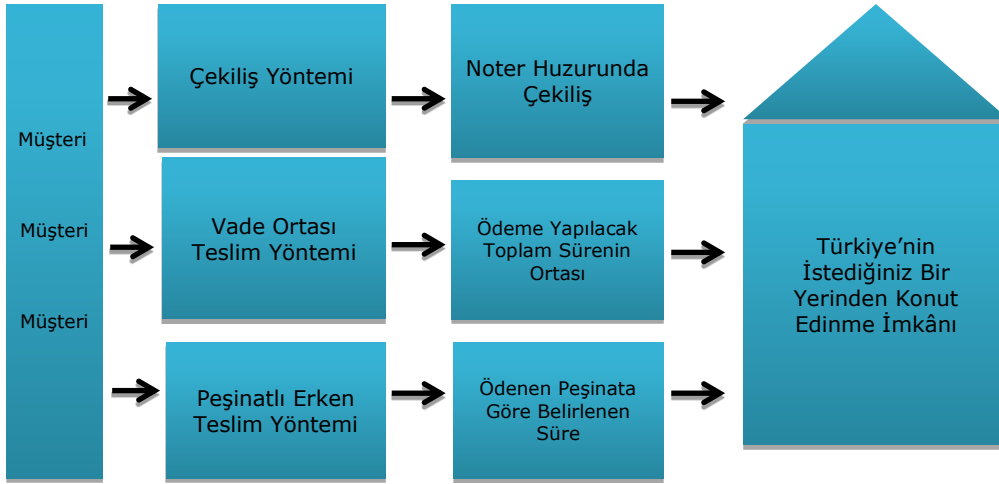
## ELBİRLİĞİ SİSTEMİ

Kooperatif, Türkiye’de imece usulü olarak bilinen topluca yardımlaşmanın resmî olarak belli kural kanun ve düzene göre yapılma işlemine verilen ismidir. Kooperatifler dayanışma ve ortak ihtiyaçların birlikte giderilmesi gibi sosyal faydaları yanında toplu üretimin sağladığı maliyeti düşürücü ekonomik faydaları da içinde barındırmaktadır. Bu anlamda banka dışı faizsiz bir finansman yöntemi olan Elbirliği sistemi de kooperatifçiliğin değişik bir şekli sayılabilir. Sistem bireylerin yardımlaşma (imece usulü) modeliyle konut sahibi olmasına imkân sağlamaktadır (Ergüven ve Kaya, 2016: 25).

Elbirliği sisteminde müşterilerin kendi düzenli tasarrufları ile finansman sağlanmaktadır. Yani konut almak isteyen müşterileri bir araya getirerek müşterilerin kendi birikimleriyle kendi konutlarını almalarına imkân sağlamaktadır. Bunun yanı sıra banka dışı faizsiz finansman yöntemi olan elbirliği sistemi ile ev, arsa ve iş yeri başta olmak üzere her türlü gayrimenkul satın alınabilmektedir.

Elbirliği sisteminde müşterilere konut satışı yapılmamaktadır. Müşterilere konut almaları için kendi öz kaynaklarından veya ikincil piyasalardan konut kredisi de temin edilmemektedir. Elbirliği sistemi, yardımlaşma ve dayanışma temelli sistemi organize etmektedir. Bu organizasyonu yaptığı için de firma, kendi iş ve kâr payı olarak organizasyon ücreti almaktadır. Elbirliği sistemi bankaların konut kredilerinden ve ipotekli konut finansman sisteminden farklı bir sistemdir. Elbirliği sistemi ile konut edinmek isteyen müşteriler bankalardan daha düşük maliyete konut sahibi olabilmektedirler. Müşterilerin Elbirliği sistemi ile konut sahibi olma süreci Şekil 1’de sunulmuştur.





**Şekil 1:** Elbirliği sisteminin işleyişi (Ergüven, 2014).

Elbirliği sistemi ile konut/gayrimenkul veya araç almak isteyen kişi ilk etapta ne kadarlık bir gayrimenkul almak istediğini belirler.

Elbirliği sistemi ile konut sahibi olmak isteyen müşteriler üç farklı yöntemle konut sahibi olabiliyorlar. Müşteri bu yöntemlerden çekilişli, vade ortası veya peşinatlı seçenekler arasında tercihini yapar. Girmiş olduğu konut veya gayrimenkulün değerine göre firmaya hizmet bedeli anlamına gelen organizasyon ücreti öder. Evin değeri 60 aydan 120 aya kadar kişinin ödeme durumuna göre taksitlendirilebilmektedir.

Seçilen taksit sayısı aynı zamanda o gruptaki kişi sayısıdır. Yani müşteriler Elbirliği sistemi ile konut almak istediğinde sisteme kaydolan yüz kişi için yüz kişilik bir grup oluşmaktadır. Sistemde yapılan ödemelerle her ay bir konut/gayrimenkul veya araç parası birikmektedir. Biriken bu para noter huzurunda yapılan çekilişlerle her ay bir kişiye konut/gayrimenkul veya araç almak üzere kullanılmaktadır. Evini teslim alan müşteriler, kendinden sonra teslim alacak olan gruptaki diğer müşterilerden bir miktar fazla ödeme yaparak yardımda bulunmaktadır. İlk aylarda evini alanların avantajlı, son aylarda evini alanların dezavantajlı olmaması için evini alan kişiler yüz kişilik grupta kendisinden sonra ev alacak kişilere bir miktar kira yardımı adı altında yardımda bulunmakta ve aldığı eve ödediği yardımlarla beraber gerçek değerinden biraz fazla ödeme yapmaktadır.

Müşterilerden evini sonlarda alanlar ise kendisinden önce ev alanlardan yardım aldığı için evini ucuza mâl edebilmektedir. Evi geç çıkan müşterilerin taksitleri her ay belirli oranda azalmaktadır. Dolayısıyla evini erken alan müşteriler ne kadar avantajlı ise geç alan müşteriler de bir o kadar avantajlı durumdadırlar. Yani konutunu ilk alanla son alan arasındaki denge böylelikle sağlanmış olmaktadır.

Müşterinin evi çekilişten ileri bir tarihe çıktığında evin gelecekteki değeri büyük ihtimalle bugünkü değerinden fazla olacaktır. Elbirliği sistemi, oluşan açığı kapatmak için iki farklı yöntem önermektedir. Birincisi müşteriye evini alana kadar kendisine yapılacak olan kira yardımlarını ayrı bir hesapta biriktirmesidir. Bu yöntemle o gün geldiğinde biriken kira yardımları müşteri ev almayı düşündüğü toplam rakamın üzerine ekleyip daha yüksek rakama düşündüğü evi alabilmesidir.

İkinci yöntem ise ilerleyen yıllarda müşterinin gelirinin de arttığını düşünülürse artan gelirinin bir kısmıyla taksitlerini yükseltmesi yani almayı düşündüğü evin değerini arttırmasıdır [[www.eminevim.com](http://www.eminevim.com),

Erişim: 31.03.2018]. Tablo 1’de Elbirliği sistemi yöntemlerinin maliyet karşılaştırması verilmiştir (Ergüven, 2014).

**Tablo1: Elbirliği Sistemi Yöntemlerinin Maliyet Analizi**

	<b>Çekilişli Sistem Peşinatsız</b>	<b>Çekilişli Sistem %10 Peşinat</b>	<b>Sabit Ödeme (Vade Ortası)</b>	<b>Sabit Ödeme (Peşinatl %10)</b>
<b>Konut Tutarı</b>	100.000 TL	100.000 TL	100.000 TL	100.000 TL
<b>Peşinat Tutarı</b>	0	10.000 TL	0	10.000 TL
<b>Taksit Sayısı</b>	120	120	120	120
<b>Organizasyon ve Diğer Ücretler</b>	8.500 TL	7.900 TL	7.900 TL	7.800 TL
<b>Taksit Tutarı (Teslimat Öncesi)</b>	833 TL ten başlar– 433 TL ye kadar almadıkça düşer	750 TL ten başlar– 427 TL ye kadar almadıkça düşer	833 TL	750 TL
<b>Taksit Tutarı (Teslimat Sonrası)</b>	1.223 TL	1.101 TL	833 TL	750 TL
<b>Teslimat Tarihi</b>	İlk 10 – Son 62 Arası Çekiliş	İlk 1 – Son 54 Arası Çekiliş	61. Ay	51. Ay
<b>Konut Maliyeti</b>	10. Ay: 151.075 TL 62. Ay: 118.621 TL	1. Ay: 149.228 TL 54. Ay: 120.130 TL	107.900 TL	

**Kaynak:** (Ergüven, 2014. Not: Rakamlar güncellenmiştir).

## YÖNTEM

Bu çalışmada, bilgi edinmeyi amaçlayan, tanımlayıcı ve durum belirleyici bir araştırma modeli kullanılmıştır. Bildiride, banka dışı bir faizsiz finansman yöntemi olan Elbirliği sistemi araştırılarak özellikleri metodolojik olarak sınıflandırılarak sistem açıklanmaya çalışılmış, çalışma sonunda ise sistemin iyileştirilmesine yönelik öneriler sunulmuştur.

## SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma ile Türkiye ve dünya konut finansmanında farklı bir model olan Elbirliği sistemi araştırılmıştır. Toplumumuzda faize duyarlı müşterilerin olduğu bir gerçektir. Bu hassasiyete sahip müşterilerin taleplerini dikkate alan, yüksek faiz ve yüksek enflasyon baskısından müşterileri korumak için 1990’lı yıllarda ilk defa bir firma otomobil satışında bu sistemi uygulamıştır. Faize duyarlı müşterilerin konut finansman ihtiyaçlarına çözüm üreten bu firma 2005 yılından bu yana Elbirliği sistemini konut finansmanında da uygulamaktadır (Ergüven, 2014: 107).

Banka Dışı Faizsiz Finans Sistemi olan Elbirliği Sisteminin daha da geliştirilebilmesi, Türkiye ve Dünya konut finansman sektörüne örnek olması için şu öneriler sunulmaktadır.

Türkiye’de ve Dünyada faiz kullanmak istemeyen önemli bir oranda müşteri kitlesi bulunmaktadır. Bu nedenle faizsiz bankacılık hizmetleri Müslüman ülkelerde ve diğer ülkelerde hızla artmaktadır. Bu potansiyel dikkate alınarak Türkiye’de de faizsiz finans ve faizsiz bankacılık ürünleri geliştirilmelidir. Konut finansmanı toplumun bütün kesimlerini ilgilendirmektedir. Bunun için faiz hassasiyetleri olan müşterilere ve diğer konut finansmanı müşterilerine tanıtımını yapabilmek ve ulaşabilmek için etkin bir pazarlama yöntemi izlemelidir. Piyasadaki rekabet ortamında Elbirliği sisteminin güçlenerek gelecek kuşaklara taşınabilmesi için sistemin kendine has özellikleri ve yeni nesil pazarlama yöntemleri iyi analiz edilmeli ve buna göre inovasyon çalışması yapılmalıdır (Ergüven, 2014: 111).

Ekonomik krizlerde sarsılan mortgage sistemi ve diğer ipotekli konut finansman sistemleri karşısında her hangi bir fon kullanmadan bireylerin kendi tasarruflarıyla yani dayanışma modeli ile işleyen banka dışı faizsiz finansman yöntemi olan elbirliği sistemi Türkiye ve Dünya'ya alternatif bir model olabilmesi için kamu idaresi tarafından hukukî düzenlemeler yapılmalıdır. Kanun ve yönetmeliklerde düzenlemeler yaparak ipotek koyma yetkisi hususunda bankalara ve finans kurumlarına verilen haklar **Banka Dışı Faizsiz Finans Sistemi** olan Elbirliği sistemine de verilmelidir. **Banka Dışı Faizsiz Finans Sistemi Elbirliği Sistemi** lisans altına alınmalıdır. Lisanslama ve İpotek koyma yetkisiyle birlikte hem müşteriler hem de Elbirliği sistemi güvence altına alınarak hakları korunmuş olacaktır. Bunlarla birlikte eko sistem oluşacak ve sistemin sürdürülebilirliği sağlanacaktır. Sürdürülebilir bir sistem Türkiye ekonomisine de olumlu katkı sağlayacaktır. Sistem lisanslandığında ve hukuki alt yapısı oluşturulduğunda müşteriler, firmalar ve devlet olumsuz etkilenmeyecektir. Bunlarla birlikte Türkiye'ye has yerli ve millî yasal alt zemini de güçlü banka dışı faizsiz bir finansal yöntem sağlanmış olacaktır. Böylece Uluslararası İslâmi finans sistemine de örnek teşkil edecektir.

### **KAYNAKÇA**

Eminevim, [www.eminevim.com](http://www.eminevim.com), [Erişim Tarihi: 31.03.2018].

Ergüven, M. (2014). Konut Finansmanında Elbirliği Sistemi: Müşterilerin Elbirliği Sistemi Tercihleri Üzerine Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Türk Hava Kurumu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ergüven, M. ve Kaya F. (2016, Temmuz). Konut Finansmanında Elbirliği Sistemi: Müşterilerin Elbirliği Sistemi Tercihleri Üzerine Bir Araştırma, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (13), 25.



# KATILIM BANKACILIĞI SİSTEMİNİN İLAHİYAT FAKÜLTESİ AKADEMİSYENLERİ TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

**Doç. Dr. Ramazan YANIK**

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü  
*ramazan.yanik@atauni.edu.tr*

**Arş. Gör. Serpil SUMER**

Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü  
*serpil.sumer@atauni.edu.tr*

## ÖZET

Katılım bankacılığı sistemi İslam iktisadı üzerine kurulmuş bir bankacılık sistemidir ve bankacılık faaliyetlerini yerine getirirken İslami prensipleri esas almaktadır. Bu çalışmada; İslami esaslara göre oluşturulan katılım bankacılığı sisteminin geleneksel bankalara benzerliğinin olup olmadığı ve kâr payı üzerinden yapılan işlemlerin İslami esaslara uygunluğunun İlahiyat Fakültesi öğretim üyeleri tarafından nasıl değerlendirildiğini ölçmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görev yapan öğretim üyelerine anket tekniği uygulanmıştır. Anket tekniği uygulanarak elde edilen veriler, SPSS programında frekans-yüzde bilgileri ve aritmetik ortalama-standart sapma değerleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Yapılan testlerle katılımcıların çalışma alanları, unvanları, katılım bankacılığını kullanma durumları ile ankette yöneltilen sorulara verdikleri cevaplar arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın diğer amacı; katılım bankacılığı sisteminin ilahiyat fakültesi öğretim üyelerince değerlendirilmesi bakımından literatüre katkıda bulunmaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Katılım Bankacılığı Sistemi, İslam İktisadı, Katılım Bankacılığı Değerlendirme

## ABSTRACT

Participation banking system is a banking system based on Islamic economy and based on Islamic principles when performing banking activities. In this study; It was aimed to measure whether the system of participation banking, established according to Islamic principles, has traditional bank resemblance and how the compliance with Islamic principles of the transactions made on the profit share is evaluated by the faculty members of the Faculty of Theology. For this purpose, a questionnaire was applied to the faculty members of Atatürk University Faculty of Theology. The data obtained by applying the questionnaire technique were analyzed by means and standard deviations in SPSS program. With the tests conducted, the relationship between the participants' working areas, their titles, the use of participation banking and the answers they gave to the questionnaire were examined. The other aim of the study is contribute to the literature about the evaluation of the participation banking system by the faculty members of the Faculty of Theology.

**Key Words:** Participation Banking System, Islamic Economy, Evaluation of Participation Banking

## GİRİŞ

Katılım bankacılığı faiz kullanmak istemeyen tasarruf sahiplerini hedef kitle olarak 1970'li yıllarda ortaya çıkan ve sürekli gelişim göstererek tüm dünyada ilgi duyulan bankacılık türü olmuştur. Dünyada 'İslam Bankacılığı', 'Faizsiz Bankacılık' isimleri ile yaygın olarak kullanılan bankacılık türünün Türkiye'deki ismi ise 'Katılım Bankacılığı' dır.

Katılım bankacılığı tasarruflarını faizli sistemlerde değerlendirmek istemeyen kesimi dikkate alarak, İslami prensipler çerçevesinde 20. yüzyılın ikinci yarısında oluşturulmuş bankacılık türüdür (Avcı & Aktaş, 2015:42). Katılım bankacılığı sisteminin ortaya çıkmasında önemli etkenlerden birisi faizin Kur'an-ı Kerim'de kesin bir şekilde yasaklanmış olmasıdır. İslam dini ekonomik ilişkilerde parayı bir değişim aracı olarak belirtmiştir. Paranın üzerinden haksız yere para kazanılması şiddetli bir biçimde yasaklanmıştır. Günlük yaşamdaki ekonomik ilişkilerde ticaret yapılması ve paranın bir değişim aracı olarak kullanılması emredilmiştir.

Katılım bankaları geleneksel bankaların yaptıkları işlemlerin hemen hemen hepsini yapmaktadırlar(Türkan & Arpacık, 2017: 234). Ancak katılım bankacılığı sisteminde yapılan işlemlerin temelinde banka ve müşteri arasındaki işleme bağlı olarak oluşan kâr ve zararın paylaşımı vardır.

Özet olarak ifade edilirse, katılım bankaları alternatif finansman hizmetleri sunan, finansal sektörde faaliyette bulunan, reel ekonomiyi finanse eden ve bankacılık hizmetleri sunan kuruluşlardır. Bu kuruluşlar temel bankacılık hizmetlerinin yanında, tasarruf sahiplerinden cari hesap ve kâr-zarar ortaklığı hesapları yoluyla topladıkları fonları, faizsizlik ilkelerine göre mevcut sektöre aktaran, oluşan kâr veya zararı tasarruf sahipleriyle paylaşarak kâr-zarar ortaklığı ile faaliyetlerini sürdürürler. (Pehlivan, 2016: 300)

1985 yılında Türkiye'de faaliyete başlayan katılım bankalarına ilgi artmış ve 2015 yılında kamu bankaları da katılım bankacılığı sektörüne giriş yapmıştır. 2018 yılı şubat ayı itibari ile Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının sayısı 5 ve faaliyette bulunduğu şube sayısı ise 1027 'dir ( <http://www.tkbb.org.tr/banka-genel-bilgileri> Erişim Tarihi: 12.03.2018).

## 1. LİTERATÜR TARAMASI

Katılım bankacılığı sektörüne son yıllarda ilgi yoğun bir şekilde arttığı için katılım bankaları ile ilgili yapılan akademik çalışmalar da artmıştır. Katılım bankaları ile ilgili yapılan çalışmalarda katılım bankacılığı sisteminin tercih edilme sebepleri, katılım bankalarını kullanan müşterilerin memnuniyeti, katılım bankacılığı sisteminin işleyişi, katılım bankalarının performansı gibi birçok alanda çalışma yapılmıştır.

Türkan ve Arpacık (2017) yaptıkları çalışmalarında din görevlilerinin katılım bankacılığı sektörüne bakış açılarını ölçmek için Bingöl ilinde din görevlileri üzerinde uygulama yapmışlardır. Çalışmaları sonucunda din görevlileri ihtiyaç duyulması halinde katılım bankalarının kullanılabileceğini, ancak katılım bankalarında yapılan işlemlerin İslami kurallara uygun nitelikte olmadıkları yönünde bir görüş belirtmişlerdir.

Arınçay vd. (2013) yaptıkları çalışmalarında katılım bankacılığının gelişiminin önündeki engelleri araştıran bir çalışma yapmışlardır. Yaptıkları çalışmada banka çalışanları gözünde katılım bankalarının önündeki engelleri araştırmaya çalışmışlardır.

Yazıcı (2016), yaptığı çalışmasında finansal krizlerin önlenmesinde katılım bankacılığı sisteminin rolüne yönelik bir çalışma yapmışlardır. Çalışma sonucunda faizsiz bankacılık sisteminin hem mikro ölçüde hem de makro ölçüde finansal sistemde yaralı etkilerinin olacağı sonucuna varılmıştır.

Avcı ve Aktaş (2015), yaptıkları çalışmalarında katılım bankalarının eleştirildiği bir konu olan kâr payı ödemelerinin ve faiz ödemelerinin yakın olması konusunda araştırma yapmışlardır. Katılım bankalarında peşin al-vadeli sat işleminin çok fazla kullanılmasının, kâr ve zarara katılmaya dayalı işlemlerin daha az kullanılması sonucunda kâr payı ödemelerinin mevduat faizi ödemeleri yakın seviyede seyrettikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Nasar vd. (1999), Ürdün'de İslami bankacılık ve müşteri memnuniyetini ölçmek, Mansour vd. (2010), Birleşik Krallık'ta İslami bankalar ve müşteri tercihleri arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik çalışma yapmışlardır.

Hanif (2014), Pakistan'daki katılım bankaları ile geleneksel bankalar arasındaki benzerlikler ve farklılıkları yaptığı çalışmada incelemiştir. Hanif yaptığı çalışma sonucunda katılım bankalarının geleneksel bankaların verdiği pek çok hizmeti İslami kurallar çerçevesinde gerçekleştirdiği, sektörde tamamen geleneksel bankaların olmasının doğru olmadığını ve katılım bankalarının yatırımcılar gözünde güven yaratarak kâr ve zararda ortak mevduat alımlarını gerçekleştirdikleri sonucuna ulaşmıştır.

## **2. KATILIM BANKACILIĞI SİSTEMİ**

5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nun 4. ve 60. maddeleri çerçevesinde ancak banka niteliğinde olan kurum ve kuruluşlar mevduat veya katılım fonu toplayabilirler, bankalar dışındaki gerçek veya tüzel kişilerin mevduat veya katılım fonu toplamaları yasaktır (Tok, 2009: 34).

Bankacılık sistemin işleyişinde olduğu gibi katılım bankalarının işleyişi de fon toplamak ve fon kullanmak üzere iki ana fonksiyona dayanır. Katılım bankaları fon toplama ve fon kullanma işlevini yerine getirirken katılım bankacılığın temelini oluşturan faizsizlik prensibine göre işlevini gerçekleştirmektedir.

Katılım bankaları da üç farklı şekilde fon toplarlar. Bunlar; özel cari hesaplar, katılma hesapları ve özel fon havuzları hesaplarıdır. Bu hesaplarda toplanan mevduatlar ise TMSF (Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu) güvencesi altındadır. Katılım bankaları tarafından mevduat sahiplerinden toplanan fonlar faizsizlik prensipleri doğrultusunda çeşitli yöntemlerle kullanılmaktadır. Bu yöntemler ise; Murabaha (Maliyet Artı Kâr Marjlı Satış), Mudaraba (Emek-Sermaye Ortaklığı), Müşareke (Kâr-Zarar Paylaşımı), İcra (Finansal Kiralama, Leasing), Karz-ı Hasen (Faizsiz Borç), Selem (İleriye Dönük Satın Alma), İstisna (Siparişe Dayalı Satın Alma), Sukuk (Kira Sertifikası), Tekafül (Sigorta), Tavaruk, Joala, Wakala (vekâlet)'dir.

### **2.1. Fon Toplama Yöntemi**

Özel cari hesap; katılım bankalarında açılabilen özel cari hesaplar, yatırımcının istediği üzerine istenildiği anda çekilebilen ve karşılığında herhangi bir getirisi olmayan vadesiz hesaplardır. Katılma hesabı; hesap sahibi ile bankanın emek-sermaye ortaklığı çerçevesinde, yatırılan fonların bankalar tarafından ticari, sanayi ve hizmet sektörlerinin finansmanında kullanılmasından dolayı ortaya çıkan kar veya zarara katılmayı esas almaktadır. Hesap sahibine önceden belirlenmiş bir getiri ödenmemektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından belirlenen vade ve türlerinin dışında, önceden belirlenmiş proje ya da diğer yatırım finansmanlarında kullanılmak için müstakil hesaplarda katılım bankaları tarafından özel fon havuzları oluşturularak fon toplanabilir. Özel fon havuzlarında toplanan fonlar katılma hesapları ve diğer hesaplar-dan farklı olarak başka hesaplarda işletilebilir ama farklı vade gruplarına fon aktarımı yapılamaz. Özel fon havuzlarının oluşturulması ve tasfiyesi ile bilgiler 15 gün içerisinde ilgili kuruma verilmelidir. Özel fon havuzları finansman süresi sonunda tasfiye edilirler.



## 2.2 Fon Kullandırma Yöntemleri

Murabaha yönteminde müşterinin bankaya talebi üzerine banka, peşin fiyatla satın aldığı malın fiyatına belirli bir kâr payı ekleyerek talep edilen malı müşteriye vadeli olarak satar. Banka bu işlemi yaparken alacağı kâr payını müşteriye bildirir. Murabahanın tercih edilmesinin en önemli sebebi de banka ve müşteri arasında alım satım konusundaki fiyat şeffaflığıdır.

Mudaraba yöntemi, taraflardan birinin sermayesini, diğerinin ise bilgisini ve tecrübesini ortaya koyduğu, yapılan işin sonucunda da önceden belirlenen oranlarda kârın paylaşıldığı yöntemdir. Yapılan iş sonucunda eğer zarar oluşmuş ise; bilgi ve tecrübesini ortaya koyan tarafın bir kusuru olmadıkça zarar sermayeyi koyan tarafa aittir. Kısaca Mudaraba emek ve sermayenin ortaklığını ifade eder.

Müşareke kelimesinin tam manasıyla ‘paylaşma’ anlamına gelen Arapça kökenli bir sözcüktür. İş ve ticari açıdan kelimenin anlamına bakıldığında tüm ortakların buldukları ortak girişim sonucunda kârın ya da zararın paylaşıldığı ortak teşebbüslerdir. Modern kapitalist ekonomide faiz her tür finansmanda ayırt etmeden kullanılan tek enstrümandır. Bu yüzden müşareke İslami prensiplere dayalı bir ekonomide önemli bir rol oynamaktadır.

İcara katılım bankalarının çok sık kullandığı ve ülkemizde finansal kiralama, leasing olarak kullanılan ve bilinen bir yöntemdir. Bu yöntem genellikle fazla sermaye gerektiren teknolojik araçların temininde kullanılır.

Selem yöntemi, peşin bedelle nakit ihtiyacı duyan bir firmanın ya da şahsın henüz üretmediği standart bir malı ileri bir vadede teslim etmek üzere satmasıdır.

İstisna bir diğer ismi ile siparişe dayalı satın alma, bir üreticiyle belli bir ürünün üretilmesi için peşin fiyat üzerinden anlaşılmasını ifade etmektedir.

‘Sukuk’ kelimesi sertifika veya vesika anlamına gelen Arapça ‘sak’ kökünün çoğul halidir. Ticari hayatta ise sukuk, yükümlülükleri gösteren sertifikalardır. Sukuk katılım bankacılığında yeni çıkmış bir fon kullandırma yöntemi değildir. Aksine İslam medeni-yetinin ilk yıllarından beri Müslüman tacirlerin ticari yükümlülükleri göstermek için kullandıkları bir yöntemdir. Ancak o dönemde kullanılan sukuk zamanla değişikliğe uğrayarak günümüzde katılım bankalarında kullanılan kira sertifikası, İslami tahvil anlamına gelen sukuk halini almıştır. (Yanpar, 2015: 203)

Arapçada ‘kefalet’ kökünden türeyen garanti veya karşılıklı garanti anlamına gelen tekafül kısaca İslami sigortacılık sistemidir. İslam dininin temelinde var olan yardımlaşma, dayanışma, bağış ve ortaklık esasına dayanır. Tekafül yönteminde ödenen primler sigorta şirketinin değil katılımcılarındır. Toplanan primlerle katılımcılara sigorta tazminatı ödenir. Ayrıca tekafül yönteminde fonlar faizsiz yatırım alanlarında değerlendirilerek katılımcılar adına kâr sağlanabilir.

İslam hukukçuları tarafından ‘Ters Murahaba’ olarak da adlandırılan tavarruk, nakit bulmak amacıyla bir şahıstan vadeli olarak satın alınan bir malı başka bir şahsa peşin olarak satmaya denir.

Joala yöntemi istisna yöntemine benzemekle birlikte çoğu kez birbirleriyle karıştırılmaktadır. İstisna yönteminde satıcı fiziksel bir mal sunarken, joala yönteminde ise satıcı bir mal yerine hizmet sunar. Bunun dışındaki diğer bütün yönleri istisnaya benzemektedir Joala anlaşmasında satıcının sunacağı hizmet belirlenirken, bu hizmetin fiyatı da belirlenir. (Çobankaya, 2014: 18)

Wakala elinde parası bulunan bir kişinin parası ile yatırım, alım, satım yapması için başka bir kişiyi kendi yerine koyup vekalet vermesidir. Vekalet yazılı olarak verilebileceği gibi sözlü olarak da verilebilir.

## 3. YÖNTEM

Katılım bankacılığı sisteminin İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerince değerlendirildiği çalışmada Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görev yapan akademisyenler çalışmanın anakütlesini

oluşturmaktadır. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yapan akademisyenler Tablo:1'deki gibidir:

**Tablo 1: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Akademisyen Sayısı**

Bölümler	Araştırma Görevlisi	Yardımcı Doçent	Doçent	Profesör
Felsefe ve Din Bilimleri	6	-	1	10
İLİTAM Programı	-	-	-	-
İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği	3	2	1	-
İslam Tarihi ve Sanat Bölümü	2	3	1	3
Temel İslam Bilimleri Bölümü	5	9	5	21
Toplam	16	14	8	34

Atatürk üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 16 Araştırma Görevlisi, 14 Yardımcı Doçent, 8 Doçent ve 34 Profesör olmak üzere toplam 72 akademisyen görev yapmaktadır.

Çalışmada veri elde etmek için anket tekniği uygulanmıştır. Anket soruları literatür taraması yapılarak oluşturulmuştur. Çalışmadan daha objektif sonuçlar elde etmek için katılımcıların kimlik bilgileri istenmemiştir. Anket iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda katılımcıların demografik bilgilerinin olduğu sorular, ikinci kısımda katılım bankacılığı sisteminin değerlendirilmesini ölçmek için likert ölçekle oluşturulmuş on yedi sorudan oluşan yargılar bulunmaktadır.

Ölçeğin önem derecesi ise şu şekildedir: 1: kesinlikle katılmıyorum,2: katılmıyorum,3: kararsızım,4: katılıyorum,5: kesinlikle katılıyorum.

#### 4. BULGULAR

Atatürk Üniversitesi İlahiyat fakültesinde bulunan 72 akademisyenin 43'ü çalışmanın anketini eksiksiz olarak doldurmuş olup, eksik bilgi içeren anketler çalışmaya dahil edilmemiştir.

Veriler SPSS 16.0 programında değerlendirilmiş olup, öğretim üyelerinin demografik bilgileri cinsiyet, akademik tecrübe süresi, akademik unvan, anabilim dalı, bankacılık tercihi, katılım bankacılığına yönelik yayın durumu, katılım bankacılığı konusunda akademik etkinlik yürütülebilecek faaliyet türü açısından ele alınmıştır. Demografik bilgilerin frekans ve yüzde değerleri Tablo 2' de yer almaktadır.

**Tablo 2: Demografik Bilgiler**

Demografik bilgi türü		Frekans değeri	Yüzde değeri
Cinsiyet	Erkek	35	81,4
	Kadın	8	18,6
	Toplam	43	100
Akademik Tecrübe	1-5 yıl	16	34,2
	6-10 yıl	6	14,0
	11-15 yıl	3	7,0
	15 yıldan fazla	18	41,9
	Toplam	43	100
Ünvan	Öğr.Gör.	19	44,2

	Dr.Öğr.Üyesi	9	20,9
	Doçent	5	11,6
	Profesör	10	23,3
	Toplam	43	100
Anabilim dalı	Felsefe ve Din Bilimleri	9	20,9
	İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi	4	9,3
	İLİTAM	-	-
	İslam Tarihi ve Sanatları	5	11,6
	Temel İslam Bilimleri	25	58,1
	Toplam	43	100
Bankacılık kullanımı	Katılım bankacılığı	21	48,8
	Geleneksel bankacılık	9	20,9
	Her ikisi	4	9,3
	Hiçbiri	9	20,9
	Toplam	43	100
Katılım bankacılığı yaygın durumu	Evet	3	7,0
	Hayır	40	93,0
	Toplam	43	100
Katılım bankacılığına dönük akademik faaliyet yeterlilik beyanı	Konferans / seminer	13	30,2
	Makale yazarlığı/hakemliği	9	20,9
	Danışmanlık	9	20,9
	TV programı editörlüğü/katılımcılığı	1	2,3
	Kaynak kitap yazarlığı	1	2,3
	Hiçbiri	10	23,3
	Toplam	43	100

Bağımsız değişkenlere ilişkin yapılan güvenilirlik analizi sonucu cevaplayıcılara yöneltilen 17 soru için Cronbach's alpha değeri 0,462 çıkmış olup; 6-8-11-12 ve 17 no'lu soruların elimine edilmesi neticesinde Cronbach's alpha değeri 0,619 değerine yükselmektedir. Bu sonuca göre anket verileri oldukça güvenilir düzeydedir.

Katılım bankacılığı sistemini değerlendirmeye yönelik Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi akademisyenlerinin verdikleri cevapların aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri ise Tablo 3'de yer almaktadır.

Likert ölçeği ile yöneltilen soruların değerlendirilmesi aşağıdaki değerlendirme aralıkları esas alınarak yapılmıştır.

- 1,01-1,80 : Kesinlikle katılmıyorum  
1,81-2,60 : Katılmıyorum  
2,61-3,40 : Kararsızım

3,41-4,20 : Katılıyorum  
4,21-5:00 : Kesinlikle katılıyorum

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeleri/akademisyenleri “Katılım bankacılığı sisteminin başlangıç itibariyle İslami usul ve esaslara uygun olarak tasarlandığını **düşünüyorum**” ifadesine verdikleri cevapların aritmetik ortalaması olan (3,1860) değerine göre KARARSIZ olduklarını belirtmişlerdir.

“Katılım bankacılığının gelişimini İslami esaslara uygun olarak sürdürdüğünü **düşünüyorum**” ifadesine verilen cevapların aritmetik ortalama değeri olan (2,8837) ise aynı akademisyenlerin bu düşüncede de KARARSIZ olduklarını göstermektedir.

“Katılım bankacılığı sisteminin **bütün itibariyle** İslami esas ve kuralları yansıttığı **kanaatindeyim**” ifadesine verilen cevapların aritmetik ortalama değeri olan (2,3721) ise ilgili akademisyenlerin bu düşünceye KATILMADIKLARINI göstermektedir.

“Katılım bankacılığı sistemini şüpheli bir sistem olarak değerlendirmiyorum” ifadesinin aritmetik ortalama değeri (2,7907) bu düşüncede de KARARSIZ bir tutumu belirtmektedir.

“Kamu katılım bankalarının, geleneksel bankalarla neredeyse aynı kurumsal yapıyı ve **know-how**'ı kullanması, katılım bankacılığının geleneksel bankacılık sisteminden **ayrışamadığını** göstermektedir” ifadesi akademisyenler tarafından (3,4419) aritmetik ortalama değeriyle cevaplanmış olup, katılım bankacılığının teknolojik koşullar ve kurumsal işleyiş açısından geleneksel bankacılığın gölgesinde kaldığı hususuna KATILDIKLARINI göstermektedir.

“Katılım bankacılığı sistemindeki **“tüketici kartı”** gibi yeni enstrümanlar başlangıçta gözetilen İslami usul ve esasların zamanla göz ardı edildiğine veya edilebileceğine işaretir” ifadesine denk gelen aritmetik ortalama değeri (3,3488) cevaplayıcıların KARARSIZ olduğunu ifade etse de bu değer KATILYORUM seçeneğine çok yakın olduğu görülmektedir.

“Katılım bankalarının sunduğu finansal ürünlerden biri olan konut finansmanın esasını taraflar arasında yapılan ticaret oluşturmaktadır” görüşüne anketi cevaplayan akademisyenler KARARSIZ bir tutumla değerlendirme yapmışlardır. Bu sorunun aritmetik ortalama değeri 2,8605 olarak gerçekleşmiştir.

**Tablo 3: Anket Sorularına Verilen Cevapların Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri**

Soru No	Sorular	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
S1	Katılım bankacılığı sisteminin başlangıç itibariyle İslami usul ve esaslara uygun olarak tasarlandığını <b>düşünüyorum.</b>	3,1860	1,20031
S2	Katılım bankacılığının gelişimini İslami esaslara uygun olarak sürdürdüğünü <b>düşünüyorum.</b>	2,8837	1,02839
S3	Katılım bankacılığı sisteminin <b>bütün itibariyle</b> İslami esas ve kuralları yansıttığı <b>kanaatindeyim.</b>	2,3721	0,92642
S4	Katılım bankacılığı sistemini şüpheli bir sistem olarak değerlendirmiyorum.	2,7907	1,05916
S5	Kamu katılım bankalarının, geleneksel bankalarla neredeyse aynı kurumsal yapıyı ve <b>know-how</b> 'ı kullanması, katılım bankacılığının geleneksel bankacılık sisteminden <b>ayrışamadığını</b> göstermektedir.	3,4419	0,85363
S6	<b>Katılım bankacılığı sisteminin geleneksel bankacılık sisteminden herhangi bir farklılığı bulunmadığı kanaatindeyim.</b>	<b>2,6744</b>	<b>1,14893</b>

S7	Katılım bankacılığı sistemindeki “ <b>tüketici kartı</b> ” gibi yeni enstrümanlar başlangıçta gözetilen İslami usul ve esasların zamanla göz ardı edildiğine veya edilebileceğine işaretler.	3,3488	0,94827
S8	<b>Katılım bankalarının müşterilerine sundukları hizmetlerden biri olan sigortacılık (tekafül) işlemlerinin diğer sigortacılık işlemleriyle aynı olduğunu düşünüyorum.</b>	3,2558	0,75885
S9	Katılım bankalarının sunduğu finansal ürünlerden biri olan konut finansmanın esasını taraflar arasında yapılan ticaret oluşturmaktadır.	2,8605	0,96563
S10	Katılım bankacılığını geleneksel bankacılıktan ayıran en önemli gösterge hiçbir şekilde nakit para üzerinden borç vermemesidir. (tüketici kredi kullandırmamasıdır)	3,4419	0,98325
S11	<b>Katılım bankacılığında kredi kartları borcuna veya taksitli borç ödemelerine uygulanan gecikme cezalarının kâr payı tahakkuk ettirilerek talep edilmesi İslami usullerin dışındadır.</b>	3,2558	0,87541
S12	<b>“İnsanlar öyle bir devre ulaşacak ki, o zamanda faiz yemeyen kalmayacak. Öyle ki,(doğrudan) yemeyene buharı ( veya tozu)ulaşacak” hadis-i şerifini katılım bankacılığını da kapsayacak şekilde değerlendiriyorum.</b>	3,1860	1,02947
S13	Katılım bankacılığı müşteri kitlesinin hassasiyetleri ile Katılım bankacılığı sistemini yürüten kurumların hassasiyetleri arasında farklılıklar olduğunu <b>düşünüyorum.</b>	3,6512	0,94827
S14	Katılım bankalarının çalışma usul ve esaslarını belirleyen yetkili kuruluş çalışanlarının, fetva amirlerinin <b>bilgi ve eğitim yetkinliklerinin</b> yeterli olduğunu <b>düşünüyorum.</b>	2,9535	0,84384
S15	Katılım bankalarının çalışma usul ve esaslarını belirleyen yetkili kuruluş çalışanlarının, fetva amirlerinin <b>dini yaşam şekline gösterdikleri</b> hassasiyetin yeterli olduğunu <b>düşünüyorum.</b>	2,8372	0,72145
S16	Katılım bankacılığı sisteminde yapılacak uygun ve küçük revizyonlarla sistemin İslami usul ve esaslara uygun hale geleceğini <b>düşünüyorum.</b>	3,4186	0,98156
S17	<b>Katılım bankacılığı sisteminin İslami usullere uygun olarak uygulanması için çok köklü değişikliklere ihtiyaç vardır.</b>	3,3721	1,09160

“Katılım bankacılığını geleneksel bankacılıktan ayıran en önemli gösterge hiçbir şekilde nakit para üzerinden borç vermemesidir (tüketici kredi kullandırmamasıdır)” ifadesi anketi cevaplayan akademisyenlerin KATILYORUM şeklinde değerlendirdiği ikinci husus olmaktadır. Bu ifadeye verilen cevapların aritmetik ortalama değeri 3,4419 olup katılım bankacılığının geleneksel bankacılıktan en bariz farkının farkındalığını temsil ettiğini söylemek mümkündür.

“Katılım bankacılığı müşteri kitlesinin hassasiyetleri ile Katılım bankacılığı sistemini yürüten kurumların hassasiyetleri arasında farklılıklar olduğunu **düşünüyorum**” hususunda değerlendirme yapan akademisyenler Tablo 3’de görülen aritmetik ortalama değerine göre (3,6512) bu değerlendirmeye KATILDIKLARINI beyan etmişlerdir.

“Katılım bankalarının çalışma usul ve esaslarını belirleyen yetkili kuruluş çalışanlarının, fetva amirlerinin **bilgi ve eğitim yetkinliklerinin** yeterli olduğunu **düşünüyorum**” değerlendirmesinin Tablo 3’de görülen aritmetik ortalama değeri (2,9535)’ dir. Yine “Katılım bankalarının çalışma usul ve esaslarını

belirleyen yetkili kuruluş çalışanlarının, fetva amirlerinin **dini yaşam şekline gösterdikleri** hassasiyetin yeterli olduğunu **düşünüyorum**” görüşünün aritmetik ortalama değeri (2,8372) olarak Tablo 3’den görülmektedir. Her iki hususun da anketi cevaplayan akademisyenlerin KATILMADIKLARI hususlar olduğu görülmektedir.

“Katılım bankacılığı sisteminde yapılacak uygun ve küçük revizyonlarla sistemin İslami usul ve esaslara uygun hale geleceğini **düşünüyorum**” ifadesi anketi cevaplayan akademisyenlere göre KATILDIKLARI bir diğer görüşü 3,3721 değeri ile yansıtmaktadır.

Anketin güvenilirliği açısından elimine edilen görüşler ve alınan cevapların aritmetik ortalama değerleri Tablo 3’de italik yazı ile yer alan sorulardır. Bu sorular çalışmada ayrıca niteliksel değerlendirmeye alınmamaktadır.

#### 4. SONUÇ

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi akademisyenlerinin katılım bankacılığı değerlendirmesine yönelik hazırlanan ankette hiçbir husus kesinlikle katılıyorum veya kesinlikle katılmıyorum şeklinde cevaplanmamıştır. Çok sayıda soru akademisyenlerin katılım bankacılığına ilişkin sık sorulan sorularda kararsız olduğunu göstermektedir. Bu durum konu ile ilgili lisansüstü programların açılması ve var olan lisansüstü programlarda ise İslami Bankacılık derslerinin de zorunlu dersler arasına alınması ile çözümlenebilir.

Anketi cevaplayan akademisyenler katılım bankacılığının İslami usul ve esaslara uygun olarak tasarlandığını, geliştiğini, bu usul ve esasları yansıttığını ve geleneksel bankacılıktan ayrıştığını ifade etmemiş bu hususlarda kararsız kaldıklarını beyan etmişlerdir. Katılımcıların akademik düzeyleri de dikkate alındığında katılım bankacılığı sürecinin kendi bünyesinde kafa karıştırıcı süreçler barındırdığını söylemek mümkün olmaktadır.

Yine katılım bankacılığı sistemindeki fetva amirlerinin yetkinlikleri ve İslami yaşayış hassasiyetleri de belirgin bir şekilde evet veya hayır şeklinde cevaplanmamış; bu konuda da KARARSIZ bir değerlendirme oluşmuştur.

Bunların yanı sıra katılımcıların tüketici kredi kullandırmaması ve benzeri işlemlerden uzak durması nedeniyle katılım bankacılığına “faiz hassasiyeti atfetmesi” olumlu bir değerlendirme olarak ortaya konulmuştur. Anketi cevaplayan akademisyenler küçük ve uygun değişikliklerin katılım bankacılığı üzerindeki kararsız tutum ve davranışları ortadan kaldıracağı görüşüne katılmaları da yol gösterici nitelikte bir bulgu olmuştur.

#### KAYNAKÇA

- Avcı, T., & Aktaş, M. (2015). Katılım Bankalarının Kâr Payı Ödemeleri İle Mevduat Bankalarının Faiz Ödemelerinin Birbirlerine Yakın Olmasının Nedenlerinin Araştırılması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 41-51.
- Ayrıçay, Y., Şebnem, A. D. A., & Ahmet, K. A. Y. A. (2013). Katılım Bankacılığının Gelişiminin Önündeki Engeller: Bir Alan Araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 119-137.
- Çobankaya, F. T. (2014). *Katılım Bankalarının Türkiye’deki Farkındalık Düzeyinin Tespiti: Batı Akdeniz Bölgesinde Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.



- Hanif, M. (2014). “Differences and Similarities in Islamic and Conventional Banking” *International Journal of Business and Social Sciences*, 2, 2.
- Mansour, W., Ben Abdelhamid, M., Masood, O., & Niazi, G. S. K. (2010). Islamic banking and customers' preferences: the case of the UK. *Qualitative Research in Financial Markets*, 2(3), 185-199.
- Naser, K., Jamal, A., & Al-Khatib, K. (1999). Islamic banking: a study of customer satisfaction and preferences in Jordan. *International journal of bank marketing*, 17(3), 135-151.
- Pehlivan, P. (2016). Türkiye’de Katılım Bankacılığı ve Bankacılık Sektöründeki Önemi, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 16(31),296-324.
- Tok, A. (2009). İslami Finans Sistemi Çerçevesinde Sukuk Uygulamaları Katılım Bankası ve Türkiye Açısından Değerlendirmeler, Ankara.
- Yanpar, A. (2015). İslami Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Yazıcı, R. (2016). Finansal Krizlerin Önlenmesinde Katılım Bankacılığı Sisteminin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme. *Sakarya İktisat Dergisi*,5(1),59-82.
- (<http://www.tkbb.org.tr/banka-genel-bilgileri> Erişim Tarihi: 12.03.2018).



# FAYDA-DEĞER MERKEZLİ HOMOECONOMICUS'TAN BİLİŞSEL GELİŞİM VE AHLAKIN TEMSİLCİSİ HOMOISLAMICUS'A

**Doç. Dr. Ayhan ORHAN**

Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, İktisat Pol.

*aorhan@kocaeli.edu.tr*

## ÖZET

Son dönem İslam iktisadı tartışmalarının odağında batı iktisadi düşüncesinin değer ve fayda içeren çalışmaları vardır. İslam iktisadı, iktisat teorisinin değer ve fayda teorisi başta olmak üzere temel kavramlarını yeniden tanımlayacak bütüncül bir gelişimi kapsamaya gerekmektedir. Bu süreç tümevarımcı yaklaşıma ve analiz sonuçlarına karşı gelerek değil tümdengelimci bir yaklaşımla irdelenmelidir. İslam iktisatçıları bu süreçte metodoloji tartışmalarından ziyade mevcut modellere yeni yaklaşımlar savunan bir içerik üzerinde uzmanlaşmalıdır. Buradan hareketle Homo-economicus yaklaşımına alternatif olan homoislamicus kavramındaki dönüşüm tamamen iktisadi temeller üzerinde yükselmelidir. İslam iktisadının özgünlüğü tek taraflı yaklaşımları reddeden bütüncül yaklaşımlar üzerinde durması ile sağlanabilir. Bu bağlamda, homo-economicus kavramına karşılık ileriye sürülen homoislamicus kavramı bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. İnsanı insan yapan unsurların doğru bilinenlerin tekrarı değil bilişsel süreçleri içeren, kısacası en baştan düşünsel analiz yapabilen varlık haline getirebilen bir homoislamicus yaklaşımı daha doğru olacaktır. İktisat bilimini bilişsel bir bilim dalı olarak kabul edersek, homoislamicus kavramı iktisadi davranışların özü haline gelecektir. Homoislamicus olarak insan, bilişsel gelişimini sağlamış, ahlaki değerleri ön plana çıkartan gerçek bir iktisadi insan modeli olacaktır. Bu çalışmada, Homoislamicus kavramı, homo-economicus kavramının ahlaki ölçütler ve bilişsel gelişimi ile ortadan kaldıracak bir yaklaşım olarak ele alınacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Homo Economicus, Homoislamicus, Değer, Fayda, Ahlak

## ABSTRACT

At the center of recent Islamic economic arguments, there is western economic thought that involves value and utility. Islamic economics should provide development that will redefine the basic concepts, particularly the theory of value and utility of economic theory. This process should be studied with a deductive approach rather than against the inducer approach and analysis results. Islamic economists must specialize in content that defends new approaches to existing models from methodological debates. The movement of homoislamicus concept, which is an alternative to homo-economicus approach, should rise entirely on the economic base. Islamic economics should emphasize the approaches to rejecting one-sided approaches. The singularity of Islamic economics should be based on a holistic approach. In this case, the idea of homoislamicus, which is put forward against the idea of homo-economicus, should be considered in a holistic approach. A homoislamicus approach, which can make human beings the right ones, not the repetitions but the cognitive processes and the intellectual analysis from the very beginning, will be more accurate. If economic science is considered as a cognitive science, the idea of homoislamic will become the basis of economic behavior. In a word, human beings as homoislamicus will be a real economic human model that provides cognitive development and brings moral values to the foreground. In this case, the idea of homo islamicus in this study will be considered as an approach that will abandon the moral standard and cognitive development of the homo economicus idea.

**Keywords:** Homo-economicus, Homoislamicus, Value, Utility, Morality.

**Jel Kodu:** F 50

## HOMOECONOMICUS

İktisadi insan tipi ana akım iktisat modellerinde rasyonalite ve hem alıcı hem de satıcı konumunda olmasıyla bir model çerçevesinde tartışılmaktadır. Tüm İktisadi faaliyetlerin merkezinde yer alan insan unsuru, faydacılık ve kar maksimizasyonu ölçeğinde değer bulmaktadır. Kısacası Homo-economicus kavramı ile ifade edilen insan, düşünen, karar alabilen, çıkarıcı, bencil, faydacı, yüksek kar peşinde koşan bir varlıktır. Literatürde bu kavrama dayanılarak insanın bu özelliklerinin topluma yansıdığı görüşü tartışılmaktadır. Hatta Klasik modelin temel öngörülerinden biri olan “görünmez el”, iktisadi varlık olarak ifade edilen insanın özelliklerine dayandırılmaktadır (Akyıldız,2008;30-31).

Genel denge olarak ifade edilen kavram, iktisadi varlık olarak insanda bozulmayan denge olarak ifade edilmesi yanlış olmayacaktır. Bozulmayan dengenin temelinde, insan davranışlarını harekete geçiren dürtüler, arzular ve kişisel tercihler yer almaktadır. Tamda burada bu davranışlarla ilgili ahlak tartışmaları ön plana çıkmaktadır. İktisat biliminin temel felsefesinde yer alan Ahlak, zamanla değişen koşullardan etkilenen insan davranışları sonucu aşınmaya uğramıştır. Bireysel davranış modelini tercih eden ve gelecekte refah artışı sağlayacağı beklentisi ile hareket eden ahlaklı insan, adalet, fedakarlık, sadakat, paylaşımı bir kenara bırakarak, bencil, kinci ve sağlıksız bir ruh haline bürünmüştür. Yeni model insanın tutarlı ve ileri görüşlü olması sürecin olumlu yanıdır. Sonuç olarak bireysel çıkar toplumsal çıkarla ters düşmektedir (Eren,2013;370).

Genel iktisat anlayışı, bireysel çıkarı arttıran davranışları faydacılıkla açıklamaktadır (Karagül,2018;428). Faydacılık anlayışında elde edilen haz ve katlanılan acılar ahlaki duruşun kaynağını teşkil etmektedir. Haz, acıyı aşarsa mutluluk ve refah, acı, hazzı aşarsa üzüntü ve ruhsal bozulmaları artmaktadır (Diş,2017;82-84). Burada ortaya çıkan karmaşa rasyonel davranışla, anlık davranış tartışmasıdır. Tartışmaya iki yönlü baktığında, batı felsefesi ve iktisat anlayışı ahlaki dışsal bir etken olarak bilim dışı sayarken, İslam felsefesi ve iktisadi ahlakı içselleştirerek bilimin merkezine koymaktadır. Batı bireyci, doğu toplumcu iktisadi ön plana çıkartmaktadır (Darwish and Gunter,2003;48-49).

Fayda ve değer açısından iktisadi değerlendiren Homo-economicus, günümüzde iktisadi hayatla iki ayrı çelişkiye düşmektedir. İlk olarak, faydasını maksimuma çıkartan birey mutlu değildir, ancak başkalarının faydasını yükselttiğinde mutlu olabilmektedir. İkinci olarak, bireysel çıkarı peşinde koşan insan toplumu mutlu edemeyebilir (Eren,2013;373). Bu durumda Homo-economicus, güvenilirliğini ve kredibilitésini kaybetmiş bir varlık haline gelir. Bu sebeple günümüz iktisadi, davranış kalıplarını devreye koyarak iktisadi anlamda toplumu yeniden yapılandırma ve programlama anlayışını tartışmaya başlamıştır.

Faydacı ve değerci anlayışı temsil eden Homo-economicus'un başarısı mevcut geliri ile refahını maksimum kılmasıdır. Ancak günümüzde homo-economicus, artan rekabet ve çıkarıcılığını korumak için fazladan gelire ihtiyaç duymaktadır. Bunun için bilgi ve becerisini ön plana çıkartarak durumunu korumaya çalışmaktadır (Light, 1995;149). Ancak bir farkla gelirinden fazla tüketerek. Rasyonalitesini kaybeden homo-economicus, ahlak ve vicdan ölçütünü bir kenara bırakacaktır. Bu durumda toplumda marjinal sektörler devreye girecektir. Kısacası ahlaki seçim ölçütleri değişime uğrayacaktır.

Günümüz iktisadında homo-economicus, zekasını kendi tercihleri için kullanan, kıvrak, kısa yoldan refaha ulaşmaya çalışan, köylülükten kurtulmuş ve toplumu düşünmeyen bir duruma gelmiştir. İktisattaki ahlak tartışmaları yeni bir boyuta gelmiştir. Günümüzde bireyler, kendi çıkarı için her şeyi ve herkesi düşman boyutuna taşımaktadır (White,2006,8-9). Son aşama çatışma ve kaosu beslemeye başlamıştır. Rant paylaşımı haline dönüşen süreç, yeni sınıfsal ayrışmaları beraberinde getirmiştir. Elitleşen homo-economicus, genel geçer tüm iktisat kurallarını hiçe sayarak ekonomik gücünü rasyonel hale getirmeye çalışmaktadır

## HOMOISLAMICUS

Homoislamucus birey, eğitilmiş, sevgiye önem veren, barış kardeşlik paylaşımcı ve fedakar bir anlayışa sahiptir. Piyasa değeri ile insani değerler çarpışmaktadır. Homoeconomicus duyguları ve ahlaki ile hareket eden homoislamicus'a dönüşmeye başlamıştır. Artık insana ilişkin yeni varsayımlar, manevi boyutuyla tartışmaya açılmıştır. Son dönemlerde rasyonellik ilkesiyle toplumsal örgütlenme arasında ortaya çıkan etkileşim, iktisadi bireylerin irade ve tercihlerine yön vermeye başlamıştır (Baloğlu, 2000;217). Bilişsel zeka kavramı ile ifade edilen bu etkileşim, akılla ulaşılabilecek temel ilkelerin belirlenmesine katkı sağlamıştır.

Ekonomik alana yansıyan rasyonalite ve beyni harekete geçiren akıl, ahlakla birleşerek yeni bir insan modelinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Modern dünya homoislamicus kavramı ile tanışmıştır. Doğuda yükselen ticari eğilimlerin batının ekonomik eğilimlerinde ve tercihlerinde belirleyici olması, çok harcayan homoeconomicus yerine rasyonel akılla hareket eden homoislamicus temelli bireyci yaklaşımları hızlandırmıştır. Homoeconomicus'un rasyonalite anlayışı ise mevcut gelir düzeyi ile refahını arttırmak yerine daha çok tüketen ve harcayan şekline dönüşmüştür. Kısacası Rasyonel birey tanımı değişmiştir (Akyıldız,2008;37-39).

Homoislamicus birey ahlaki değerleri ile ön plana çıkan, kendisi için en iyi olanı tercih eden ve tercihleri doğrultusunda davranan bireylerdir. Yeterince tüketen, israf etmeyen, paylaşan, verimli çalışan ve akıllı ile hareket eden birey kavramları, homoislamicus'u en iyi tanımlayan koşullar olmuştur. İktisadın doğal düzeni içerisinde bireyleri sınırlayan yaklaşımlar ve kurallar, kolektif hareket eden ve eylemde bulunan bireyleri ön plana çıkartmaktadır (Malloch,2003;2-4). Rasyonalizmi başka bir boyuta taşıyan bu davranışlar, bilgi temelli ekonomik yaklaşımı manevi kurallarla harmanlamıştır.

Homoislamicus bireyi homoeconomicus bireyden üstün kılabilen özelliklerin bir çoğu bilişsel zeka ile ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ani karar alma yeteneği, davranışları kontrol yeteneği ve empati zeka ile açıklanırken, başarısızlık karşısında motivasyonu koruma, sabır, yardımlaşma ve sadakat ahlaki yönü ön plana çıkarmaktadır. Rasyonalite tanımı bu öğelerle başka bir boyut kazanmıştır (Özcan,2011;306). Homoislamicus birey bilişsel akıl ile riski en aza indirgeyen bir yaklaşım içerisindedir. İslami ahlak anlayışının eşlik ettiği yeni birey, azimli, dayanıklı, amaca odaklanan, girişimci, inisiyatif alan, problem çözebilen, gerçeklikle hareket eden ve güvenilirlik vasıfları ile ön plana çıkmaktadır.

Tüm bu değişimlerden hareketle, Mortazavi'ye göre (2004;5-6) yapılan karşılaştırmada;

	<b>Homo Economicus</b>	<b>Homo Islamicus</b>
<b>VARSAYIM OLARAK</b>	Sınırlı kaynaklar	Bol kaynaklar
	Sınırsız ihtiyaçlar	Sınırlı İhtiyaçlar
<b>DAVRANIŞSAL NORMLAR</b>	Bireyci	Kolektif
	Kişisel Çıkar	Ortak Çıkar
	Rekabetçi	İşbirliği yapan
	Ahlak Dışı	Ahlaklı

Yukarıdaki karşılaştırmadan hareketle söz konusu dönüşümü varsayım ve davranışsal olarak değerlendirebiliriz. İktisadi açıdan değerlendirildiğinde, bireysel menfaatin toplumsal menfaate dönüşmesinde herhangi bir çelişki yoktur. Toplumun önemli bir parçası olan bireyin varlığı, toplumsal görevlerin uygulayıcısı olarak önem kazanmaktadır. Bu sebeple Homoislamicus olarak değerlendirdiğimiz

bireyin, ahlak ve erdemi topluma karşı sorumlu davranışının kanıtıdır. İktisadi açıdan birey üretken olmalıdır. Üretkenlik sadece kol gücüyle değil beyin gücü ilede olmalıdır. İslam dini, kainatın insan için yaratıldığını ve yeryüzünün insan ihtiyaçlarını dizayn edecek kaynaklarla donatıldığını ifade eder (Ersoy,2015;48). Homoislamicus bireyin homoeconomicus bireyden en önemli farkı, kaynakların verimli ve adil kullanıldığında ihtiyaçların tamamını karşılayacağını savunmasıdır. İslam ahlakına sahip homoislamicus israf etmeden kaynakları verimli kullanan bireyleri temsil ettiği için bu sav doğru kabul edilebilir (Chapra,1992;6). Çünkü kaynak israfı zararlı ve günah sayılan eylemlerdir.

Homoislamicus birey hayatı bir bütün olarak kabul eden ve sosyal ve beşeri kurumların kendisi için çalıştığını düşünür. İktisadi faaliyetler söz konusu bütünün tek bir parçasıdır. Bilişsel zekâyı ve ahlakı temsil eden homoislamicus, iktisadi ve sosyal faaliyetleri birlikte değerlendirir (Tahir, 2017;5). İslam'ı temsil eden homoislamicus birey, toplumun diğer fertlerine zarar verecek davranış kalıplarından kaçınır. Bu onun ahlak göstergesidir. Homoeconomicus birey ise bencil ve aldatan olarak kabul gördüğü için aynı zamanda ahlak bilimi olan iktisadın içeriğine uygun davranmaz. İkisi arasındaki en önemli fark, ahlak boyutudur. Diğer bir fark ise servetin dağılımına ilişkindir. Homoislamicus birey servetin eşit dağılımını savunurken, homoeconomicus birey servetin tek bir elde toplanmasına daha sıcak bakar. Bu tartışmaların özünde Marksist ve neoklasik iktisat kuramlarında önemli bir yer tutmaktadır.

## DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Homoislamicus birey ile homoeconomicus birey arasındaki en önemli fark fayda ve değer açısından irdelenmektedir. İslam iktisadını temsil eden homoislamicus, değer toplumdun belirli bir kesiminin elinde toplanmasının fayda düzeyini düşük tutacağını savunurken, homoeconomicus birey değeri elinde bencil bir şekilde tutmayı tercih eder. Diğer bir fark ise üretim araçlarına ilişkindir. Homoislamicus birey insan merkezli iktisadi temsil ederken, homoeconomicus birey kurum merkezli iktisadi tercih etmektedir. İktisadi düzen sadece üretim odaklı değildir. Bilim ve zekâyı merkeze alan bir yapı günümüz dünya düzeninde ön plana çıkmıştır. Devleti merkeze alan bir düzen, kaynakların daha adil ve servetin eşit dağılmasına katkı sağlayacaktır. Bu sebeple sadece ahlaklı olmak değil bilişsel zekaya sahip olmak önemlidir. İnsanı merkeze alan bir iktisadi yaklaşım doğru olacaktır.

Toplumunu oluşturan bireyleri farklı davranış kalıplarına ve kararlara yönelten ana sebep sosyolojik ve dinsel olgulardır. Bu sebeple iktisat bilimi sadece üretim sürecini değil, insan davranışlarını, sosyolojik durumunu, yaşam şekillerini ve yerlerini, psikolojik durumunu incelemelidir. Bu unsurların tamamı bireyi temsil eden farklı ekonomik yapılarının kurulmasında önemli rol oynamaktadır. Çalışmaya konu olan ve bireyi temsil eden homoeconomicus ve homoislamicus kavramlarını içselleştirmek ve değerlendirmek için aşağıdaki değerlendirmeleri göz önüne almak faydalı olacaktır.

- Homoeconomicus yaklaşımına alternatif olan Homoislamicus kavramındaki dönüşüm tamamen iktisadi temeller üzerinde yükselmelidir.
- İslam iktisadının özgünlüğü tek taraflı yaklaşımları reddeden bütüncül yaklaşımlar üzerinde durması ile sağlanabilir.
- Bu bağlamda, Homoeconomicus kavramına karşılık ileriye sürülen Homoislamicus kavramı bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır
- İnsanı insan yapan unsurların doğru bilinenlerin tekrarı değil bilişsel süreçleri içeren, kısacası en baştan düşünsel analiz yapabilen varlık haline getirebilen bir Homoislamicus yaklaşımı daha doğru olacaktır.

- İktisat bilimini bilişsel bir bilim dalı olarak kabul edersek, Homoislamicus kavramı iktisadi davranışların özü haline gelecektir.
- Homoislamicus olarak insan, bilişsel gelişimini sağlamış, ahlaki değerleri ön plana çıkartan gerçek bir iktisadi insan modeli olacaktır.

## KAYNAKÇA

- Akyıldız, Hüseyin,(2008),”Tartışılan Boyutlarıyla “Homo Economicus”” **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** Y.2008, C.13, S.2, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/194731>
- Baloğlu, Filiz(2000),” Rasyonalite ve Ekonomik Sosyoloji”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı 26 Yıl, Cilt 0, Sayı 26, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/101046>
- Chapra, M.umer. (1992).” Islam and the Economic Challenge”, Leicester: The Islamic Foundation and the International Institute of Islamic Thought, Islamic Economics Series-17, [http://ierc.sbu.ac.ir/File/Article/Islam%20and%20the%20Economic%20Challenge\\_93524.pdf](http://ierc.sbu.ac.ir/File/Article/Islam%20and%20the%20Economic%20Challenge_93524.pdf)
- Darwish, Abdel-Fattah E. and Gunter L. Huber,(2003)” Individualism vs Collectivism in Different Cultures: a cross-cultural study”, **Intercultural Education**, Vol. 14, No. 1, 2003, file:///C:/Users/balkan/Downloads/Individualism\_vs.\_Collectivism\_in\_Different\_Cultures\_A\_cross-cultural\_study%20(1).pdf
- Diş, Sebile Başok (2017)” Bentham Ve Mill’in Klasik Faydacılığı Bağlamında Mutluluk Problemi” <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/326914>
- Ersoy, Arif, (2015),” İslam İktisadi ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fıtri İktisat ve İktisadi Yapısı”, **İslam Ekonomisi Ve Finansı Dergisi**, 2015/1, <http://dergipark.gov.tr/download/issue-file/6834>
- Light, Donald W. (1995),”Homo Economicus: escaping the traps of managed competition”, **European Journal Public Health**, Vol:5, No:3, [https://www.researchgate.net/profile/Donald\\_Light/publication/31369849\\_Homo\\_Economicus\\_Escaping\\_the\\_traps\\_of\\_managed\\_competition/links/56e3058d08ae65dd4cbabf06/Homo-Economicus-Escaping-the-traps-of-managed-competition.pdf](https://www.researchgate.net/profile/Donald_Light/publication/31369849_Homo_Economicus_Escaping_the_traps_of_managed_competition/links/56e3058d08ae65dd4cbabf06/Homo-Economicus-Escaping-the-traps-of-managed-competition.pdf)
- Eren, İsmail,(2013),” İslam’ın Ekonomik Yapısında İnsan Modeli: Homo Economicus İle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme” **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Y.2013, C.18, S.1, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/194353>
- Karagül, Mehmet(2018), “Rasyonel Ekonomi Ve Davranış İktisadından Değerler İktisadına” **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi**, Yıl:5, Cilt:5, Sayı:2, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/500415>
- Malloch,Theodore Roosevelt,(2003)” Social, Human and Spiritual Capital in Economic Development”, **Templeton Foundation, Working Group of the Spiritual Capital Project**, Harvard University, <http://www.metanexus.net/archive/spiritualcapitalresearchprogram/pdf/malloch.pdf>
- Mortazavi, Saeed (2004) “Islamic Economics: a Solution for Environmental Protection”, **Paper Presented at Conference on Trade, Growth and the Environment at Oxford University**, August 8 – August 13. <http://hdl.handle.net/2148/220>
- Özcan, Kerim, (2011),”Kurumsal Söylemin Rasyonel Temelleri: Yeni Kurumsal Kuram Bağlamında Rasyonalite Tartışması” **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** Yıl: 2011/1, Sayı:13, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/215479>



- Tahir, Sayyid,(2017)” Islamic Economics and Prospects for Theoretical and Empirical Research”, **JKAU: Islamic Econ.**, Vol. 30 No. 1, file:///C:/Users/balkan/Downloads/Tahir\_2017\_JKAU\_IE\_and\_Prospects\_for\_Theoretical\_and\_Empirical-Research.pdf
- White, Mark D. (2004), “Can Homo Economicus Follow Kant’s Categorical Imperative?”, **Journal of Socio-Economics**, 33, Staten Island,
- White, Mark D. (2006),” Does Homo Economicus Have a Will?” Barbara Montero, Mark D. White, **Economics And The Mind**, file:///C:/Users/balkan/Downloads/SSRN-id1276495.pdf



# ORTAÇAĞDA TEK TANRILI DİNLERİN İKTİSADİ UYGULAMALARI

**Doç. Dr. Hüseyin AĞIR**

Kahramanmaraş Sütçü İmam University Faculty of Economics and Administrative Sciences,  
Department of Economics  
*huseyinagir@hotmail.com*

**Dr. Öğr. Üyesi Enver GÜNAY**

Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,  
Department of Economics  
*envergunay@hotmail.com*

**Arş. Gör. Sefa ÖZBEK**

Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Economics and Administrative Sciences  
Department of Economics  
*sozbek@ksu.edu.tr*

## ÖZET

Ortaçağ tarihi batı Avrupa toplumları için imparatorluk sonrası dönemin bunalımlı yıllarının tarihidir. Roma imparatorluğundan sonra küçük siyasi birimlerden oluşan feodalitenin Avrupa'nın istilasına karşı koyamaması sonucunda yaşanan kargaşa ve anarşi; ticareti sona erdirmiş, pazarı ortadan kaldırmış, tarımı güvenliğin sağlandığı alanlarla sınırlamış ve Avrupa'nın büyümesini durdurmuştu. Onuncu yüzyıldan sonra ileri ortaçağda nispeten ekonomik, siyasal, toplumsal, teknolojik ve bilimsel gelişmeler ortaya çıksa da ortaçağın Avrupa'sı her bakımdan geri kalmıştı. Ortaçağın doğu medeniyetleri ise imparatorluk sonrası bir travmayla ve kontrol edilemez bir istila dalgasının yol açtığı kargaşayla karşılaşmamışlardı. Doğu medeniyetleri ortaçağda her bakımdan batı medeniyetlerinden ileriye, büyük devletlere, büyük pazarlara sahiptiler, ticaret ve tarımda istikrarlı gelişme kaydetmişlerdi.

Ortaçağın batı toplumlarındaki düşünürler Hıristiyanlık dininin, geleneğin ve Aristo düşüncesinin ürünü bir dini felsefe olan Skolastik felsefenin öğretilerini benimsediler ve geleneğe bağlı kaldılar. Bu felsefe tarımı destekleyen, ticareti reddeden, servet ve zenginliği hor gören ve ihtiyaçları karşılayacak kadar sınırlı bir çalışmaya inanan bir öğretiydi. Temel prensiplerini ruhban sınıfının belirlediği bu öğreti ortaçağda kapitalist oluşumu ve kapitalist düşüncüyü bastırdı, ortaçağın iktisadi uygulamaları ve düşünceleri kapitalist zihniyetin uzağında kaldı. Ortaçağın doğu medeniyetlerindeki iktisadi uygulamalar ve iktisadi düşünceler, İslam öğretisini ve örfi hukuku benimsemişti. İslam dini ve Türk geleneği her ne kadar kapitalist zihniyete uygun olmasa da özel mülkiyeti, ticareti ve kontrollü piyasa ekonomisini benimsiyordu. Ortaçağın doğu dünyasının iktisadi uygulamaları ve iktisadi düşünceleri kapitalist zihniyeti temsil etmeseler de daha gerçekçiydi ve piyasa ekonomisiyle daha fazla ilgiliydi.

## 1. GİRİŞ

Batı roma imparatorluğunun beşinci yüzyılda yıkılmasından sonra yeni bir çağ başladı bu yeni çağın özgün sosyal statüleri ortaya çıktı. Kölelik nitelik değiştirdi. Din daha baskıcı oldu, devlet yapısı ve toprak mülkiyeti değişti, loncalar daha önemli bir ekonomik aktör oldu. Ortaçağ'daki değişim gözlenebilir olsa da değişim her toplumda aynı yönde olmadı. Mesela batı toplumları daha kapalı bir topluma dönüştü ve bu toplumlar siyasi ekonomik, sosyal ve bilimsel anlamda gerilediler. Ancak doğu toplumları batı toplumlarına nispeten daha az kapalı toplum özelliği kazandılar. Bu çağ batı Avrupa iktisat tarihinde bunalımlı ve karanlık bir çağ olarak anıldı ancak doğu toplumları için bu çağ aydınlık ve gelişme çağıydı. Antik çağda doğu toplumlarıyla batı toplumları karşılaştırıldığında ekonomik anlamda doğu üstün olsa da, batı toplumlarıyla aralarında gelişmişlik düzeyi olarak çok da fark yoktu. Çünkü eski yunan ve batı medeniyetleri kurdukları askeri ve siyasi üstünlükle doğunun yarattığı zenginliği gasp ettiler ve bu zenginliği paylaştılar. Antik çağda siyasi ve askeri güç batı medeniyetlerini zenginliğe ulaştırdı. Ancak Büyük İskender İmparatorluğu dağıldı, Batı Roma İmparatorluğu yıkıldı, geride sadece doğu Roma İmparatorluğu ayakta kaldı. Dolayısıyla Batı Avrupa toplumları, doğunun zenginliğine el koyabilecekleri, siyasi ve askeri gücü kaybettiler. 5.yy'da Roma İmparatorluğunun yıkılmasıyla dünyanın doğusuyla batısı arasında ekonomik düzey olarak fark açıldı. Doğu toplumları tarım devriminde olgunlaştıkça, yarattıkları zenginliği koruyacak güçlü askeri ve siyasi güce sahip oldular. Batı Avrupa toplumları (eski Roma ve Eski Yunan coğrafyası) ekonomik olarak gerileyerek zayıf siyasi sistemlere dönüştü. Batı medeniyetleri, kendi ekonomik ya da siyasi nüfuz alanlarını koruyabilecek, askeri ve siyasi yeterliliğe ortaçağ boyunca ulaşamadılar. Nitekim Müslüman Araplar ilk defa İber yarımadasını ele geçirdiler 711'den 1492 ye kadar orada kaldılar. Arapların Avrupa'ya getirdikleri bilgi, mimari ve teknolojiye bakıldığı zaman bu toplum arasındaki ekonomik düzey açıkça anlaşılabilir. Oral SANDER (1994, 34-46), "Siyasi Tarih"te bu dönemi dünya açısından İslamiyet'in ve Türklerin üstünlüğü dönemi olarak açıklar. Bir ara dönem olarak Moğol (1200-1300) üstünlüğünden bahsedilse de Moğollar ancak kısa süreli askeri ve siyasi üstünlük kurabilmiştir. Bu nedenle de bir medeniyet yaratamamışlardır. Ancak İslam ve Türklerin üstünlüğü döneminde doğu, askeri ve siyasi hâkimiyetini aşağı yukarı on beşinci yüzyıla kadar yani ortaçağ boyunca korumuştur. İslam ve Türklerin üstünlüğü döneminin, ekonomik egemenliğinde on beşinci yüzyıl coğrafi kesifleri bir dönüm noktası olmuş, bu keşifler sonrası doğan fırsatlar, batıyı doğunun ekonomik düzeyine taşımıştır. On beşinci yüzyıldan sonra Batı Avrupa toplumları ekonomik gelişmeyi sürdürmüşler, doğu toplumlarıyla aralarındaki ekonomik gelişmişlik düzeyi farkını sürekli artırmışlardır.

Antik çağ ekonomileri bölgesel refah alanları esas alınarak incelenebilir. Çünkü doğuda Mısır, Mezopotamya, batıda Yunan ve Roma ekonomileri dışında belirgin bir ekonomik gelişme olmamıştı. Ancak ortaçağda eski dünyanın refah alanları ya doğuda olduğu gibi çok genişledi, kent devletlerini aşan imparatorluklara dönüştü, ya da batıda olduğu gibi bölgesel refah alanları tamamen ortadan kalktı ve bütün Avrupa kıtası ekonomik gerileme içine girerek, mahalli küçük pazarlara teslim oldu. Bu nedenle ortaçağ ekonomileri, doğu toplumları ve batı toplumları olarak genelleme içinde incelenecektir.

İnsanlık tarihinin hiçbir döneminde iktisadi düşünce ortaçağda olduğu kadar dinin etkisinde kalmadı. Batıda Hıristiyanlık dini, Skolâstik felsefe olarak bilinen bir felsefi yaklaşımla dünyevileşmiş, Ortaçağda bütün bilimler Skolastik felsefenin gölgesinde kalmışlardır. Bu çağda iktisadi düşünce ekonomik olayları dini ve ahlaki açıdan inceleyerek çağın düşünce ortamına uymuştur. Doğuda da İslam'ın düşünce üzerinde etkisi olmuş ve doğunun ortaçağ toplumları teokratik özellik kazanmıştır. Ancak İslamiyet'in,

Hıristiyanlığa nazaran özel mülkiyet, kar, girişim özgürlüğü ve ticaret bakımından piyasa ekonomisine daha yakın olması doğunun iktisadi düşüncesini ve iktisadi uygulamalarını batıdan farklılaştırmıştır.

Bu çalışmada öncelikle Roma sonrası oluşan toplumlar ve ortaçağ batı medeniyetlerindeki gelişmeler araştırılacak daha sonrada doğu toplumları, İslam ve Türk medeniyetlerinin özellikleri incelenecektir. Çalışmanın son kısmında ise Skolâstik felsefenin ve İslamiyet'in etkisinde kalan iktisadi düşünceler araştırılacaktır. Bu araştırma aynı tarihi dönemler içinde oluşan medeniyetlerin kurdukları ekonomileri ve bu medeniyetlerde oluşan düşünceleri aynı anda inceleyerek; doğu medeniyetlerinin ortaçağdaki iktisadi konulardaki farklı entelektüel birikimini, gerçekçi bir biçimde açığa çıkarmış olacaktır.

## **2. ORTAÇAĞ BATI AVRUPA EKONOMİSİ**

Ortaçağ batı Avrupa ekonomisi kıtasal ölçekte tek bir bölge gibi incelse de dönemsel olarak tek bir dönemmiş gibi ele alınamaz. Çünkü 1000 yıllık dönem ekonomik performansında yaklaşık üç önemli kırılma vardır. İlk dönem 5.yy ile 10.yy arası, ikinci dönem 10.yy ile 14.yy arası, üçüncü dönem 14.yy ve 15. yy arası dönem olarak belirlenebilir. Ancak iktisadi gelenek ortaçağın bütün dönemlerinde etkiliydi ve bu gelenek din ve eski yunan felsefesine dayanıyordu. Tarım dışı faaliyetler önemsenmiyordu. Tarımdaki emeği tarlada tutmak ve tarımsal üretimi sürdürmek bakımından ticaret, adeta din dışı sayılmaktaydı. Geleneğin ikinci referansı ise eski yunan düşüncesi, özellikle de Aristo felsefesi idi, ortaçağ düşüncesinin hakim düşüncesi Aristo felsefesi idi ve Aristo, sınırlı ekonomik faaliyetlere inanıyordu. Çalışmak ve ticaret geçimi sağlayacak kadar olmalıydı. Dolayısıyla kilise ve Aristo felsefesi büyük ölçüde örtüştü ve ortaçağın iktisadi geleneğini oluşturdu. Bu nedenle 1000 yıllık ortaçağ döneminin iktisadi geleneğinin felsefi temeli Aristo'ya, dini temeli, kilisenin skolâstik felsefesine dayanıyordu. Ortaçağın hâkim statüleri de bu 1000 yıllık iktisadi geleneğin katı savunucuları oldular.

### **2.1. Erken Ortaçağ (500-1000 yy)**

Bu dönem Avrupa'nın siyasi askeri bakımından en karmaşık dönemidir. Germen, Macar, Viking ve Müslüman saldırıları bakımından bu ilk dönem Avrupa'sının iktisadi tarihi, Avrupa'nın siyasi tarihiyle birlikte açıklanabilir. Erken ortaçağ toplumları bütün gücünü savunmaya adanmıştır. Sürekli devam eden savaşlar nedeniyle ticaret durmuştur. Köylüler sık sık savaşa alındıklarından üretim azalmıştır. Akdeniz'de Müslümanların egemenliği nedeniyle Batı Avrupa toplumu tamamen dış dünyadan ekonomik anlamda izole olmuştur.

Doğu ve batı Akdeniz sahillerinde etkili olan İslam egemenliğinin; doğu ile batı arasında yüzyıllardan beri kültür ve ticaret ilişkilerinde, önemli ulaşım ve bağlantı görevini yapan Akdeniz yolunu Avrupa ülkelerine kapatması sonucu, kara Avrupa'sının doğunun uygarlık merkezlerinin ve dolayısıyla dünya ticaretinin dışına atılmasına neden oldu.(Aydemir ve Genç, 2011:227). Kentler erken ortaçağdaki çatışmalar nedeniyle, gelişemedi hatta birçoğu silindi. Varlığını sürdüren kentler Akdeniz liman kentleri, Roma surlarının koruduğu şehirler ile büyük dini merkez durumunda olan şehirlerdi (Güran,1997:41). Erken ortaçağ dönemi toplumun ekonomik faaliyetleri bakımından ticaret ve sanayinin gerilediği, ekonomik etkinliğin ağırlıklı olarak tarıma yöneldiği bir dönemdir. Bu dönemin tarımı, otoriter feodal yapıda verimli değildi, üretim; ihtiyacı karşılamaya dönük, doğal üretimdi. Kent pazarlarındaki ticaret küçük çaplı olup, tarımsal ürün fazlalarından ve el işçiliğine dayalı sanayi mallardan oluşmaktaydı. Dolayısıyla bu dönemin en önemli ekonomik faaliyeti otarşik tarımdı.

Erken ortaçağda belirgin bir ekonomik büyüme ve teknolojik gelişme kaydedilememiştir. Bağımlılık ilişkileri üzerine kurulu bu yapı kişinin tüketimi kadar üretimine uygundu. Köylü kendi payına

düşen toprakta tüketeceği üretimi yapıyor, Lorda ait toprakta da, Lord için çalışarak (angarya) Lordun tüketimini karşılıyordu. Erken ortaçağda bütün üretim kırsal alanda yürütülüyordu. Köylü ihtiyaç duyduğu ev aletlerini yine malikâne içinde kendisi üretiyordu yani küçük sanayide kırsal alanda yürütülüyordu. Sonuç olarak erken ortaçağ batı Avrupa'sında ekonomik bir daralma vardı. Üretim ve ticaret azalmıştı. Şehirleşme durmuştu, ekonomik faaliyetler büyük ölçüde geçimlik tarımla sınırlanmıştı.

## 2.2. İleri Ortaçağ (1000-1400 yy)

Bu dönem Avrupa'sı siyasi ve askeri açıdan daha istikrarlı bir dönemdir. İleri ortaçağda Avrupa'nın ilk istilacıları Cermenler kendi krallıklarını kurdular ve Avrupa'ya dışarıdan gelen tehditler azaldı.

Feodalizmin bir siyasi sistem olarak oturmasının da siyasi istikrarın sağlanmasında önemli rolü oldu (Güran, 1997: 44). İleri ortaçağda tarımla beraber tarım dışı faaliyetler de gelişmiştir. Ekonomik faaliyetlerdeki büyüme kentleşmeyi yeniden canlandırmış ve ticaret büyümüştür. Bu dönemin askeri toparlanmasının ve ekonomik potansiyelinin en büyük kanıtı 10.yy'dan itibaren yoğunlaşan haçlı saldırıdır. 500 yıl savunmada olan bu toplum kıta dışına saldırıya geçebilecek, askeri ve ekonomik birikime sahip olmuştur. Yine nüfus artışı bu gelişmenin başka bir kanıtıdır. Tüm ortaçağda en fazla nüfus 1000'li ve 1400'lü yıllarda artmıştır. İleri ortaçağda toplumsal gelişme her açıdan kendini göstermiştir. İleri ortaçağ bilim ve felsefede de ileri bir çağdır. Rönesans ve reform hareketi bu dönemde ortaya çıkmış büyük bir düşünsel atılım ve bilimsel farkındalık yaratmıştır.

İleri ortaçağda tarımda yeni kullanılan teknikler hem tarımsal üretimin artmasına hem de tarımsal kapasitenin genişlemesine yol açmıştı. Tarlayı daha verimli işleyen üçlü tarla rotasyonuna geçilmiştir. Ağır sobanın kullanımı kuzey Avrupa'nın sert zeminine sahip topraklarını tarıma açarak tarımsal kapasiteyi artırmıştır (Güran, 1997: 53). Atın ve gübrenin tarımda kullanılması, zirai verimi artırmıştır. Ayrıca siyasi istikrar ve güvenliğin artması, malikâne dışına çıkararak tarım yapılmasına ve daha verimli tarım alanlarının keşfedilmesini sağlamıştır. Ticarete hem iç piyasalar, hem dış piyasalar büyümüştür. Piyasaların büyümesi toplumsal işbölümünün yaygınlaşmasına tarım dışı faaliyetlerin gelişmesine neden olmuştur.

Büyüyen ticaret hacmi nedeniyle ortaya çıkan sermaye ihtiyacı ilkel finansal ortaklıkların (commenda gibi) ortaya çıkmasına neden olmuştur (Köse, 2002: 149). Avrupa kıtası dış dünyayla Akdeniz üzerinden entegre olmaya başlamıştır. Şehirlerde ticaretin artması nedeniyle sanayi üretim ölçeği artmış, sanayi kırsal alandan çıkarak, şehirlerdeki ticaretin artması nedeniyle, kentlere taşınmıştır (Güran, 1997: 63). Tarım dışı faaliyetlerdeki büyüme feodal sistemin zayıflamasına piyasanın gelişmesine ve bağımlılığa dayanan ekonomisinin parasal ekonomiye dönüşmesine neden olmuştur. Ticaretin ve piyasanın dönüştürücü gücü geleneği, dini kanaati ve bağnazlığı aşındırmıştır.

İleri ortaçağda kentlerdeki ticaretin büyümesini sağlayan şey yalnızca kırsal kesimdeki refah artışı değildi. Ticaretin büyümesi; harita kullanımı, pusulanın ve üç yelkenli gemilerin icadı, yüksek tonajlı gemilerin üretilmesi gibi gelişen ulaşım teknolojisinin; Akdeniz deniz üzerinden dış dünyayla ticari bağlantı kurulmasına imkân tanınmasıyla daha fazla ilgiliydi. Artık deniz ulaşımı insan gücüne dayanmıyordu. Muson rüzgarlarının keşfinden sonra üç direkli gemilerle rüzgâr gücünü daha verimli kullanmak mümkün olmuş, haritalarla ve pusulayla açık denizde yön bulmak kolaylaşmış, yüksek tonajlı gemilerle daha fazla yük taşımak mümkün olmuştur.

Açık denizlerde gemilerin güvenliği, savaşçı tüccar gemileriyle sağlandıktan sonra, deniz ticareti daha güvenilir hale gelmiştir (Heaton, 2005: 145). Bu gelişmeler sunucunda iktisadi alan genişlemiştir

Sonuç olarak ileri ortaçağ hem tarımın, hem de tarım dışı faaliyetlerin büyüdüğü, ulaşım teknolojisindeki ilerlemeler nedeniyle, dış ticaretin geliştiği ve kentsel yaşamın canlandığı dönemdir.

Rönesans ve reformlarla din, felsefe, bilim, edebiyat ve sanatta yükselme dönemidir. İleri ortaçağ skolâstik felsefenin dışına çıkan alternatif düşünceLER için zemin yaratmıştır. Düşünce ve bilim daha rasyonel bir içerik kazanmış, iktisadi anlayışta rasyonel düşünceden etkilenmiştir. Mesela ticaretin meşruluğu tartışma konusu olmaktan çıkmış, ticaret yapma biçimi ve ticaretin sınırları tartışma konusu olmuştur. Bu dönem ortaçağın diğer dönemlerine nazaran nispeten refahın arttığı dönemdir. Ancak ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından doğu medenileriyle arada hala büyük farklar vardır.

### **2.3. Geç Ortaçağ (1400-1500 )**

Geç ortaçağ Avrupa kıtası tam anlamıyla bir ekonomik gerileme dönemidir. Tarımda ve ticaretle yeniden gerileme ortaya çıkmış, piyasa küçültmüş ve tekrar feodal tarımsal üretim öne çıkmıştır.

İktisat tarihçileri açısından geç ortaçağdaki ekonomik gerileme tartışma konusudur. İktisat tarihçileri geç ortaçağdaki ekonomik gerilemeyi üç nedenle açıklamaya çalışmaktadırlar (Güran, 1997:73):

**1.** İktisadi hareketlerin devri niteliği: İleri ortaçağdaki ekonomik büyüme doğal sınırlarına ulaştıktan sonra (ileri ortaçağdaki büyüme), gerileme başlamıştır. Bu yaklaşım daralmayı konjonktür dalgalanmalarıyla açıklamaktadır.

**2.** Yüzyıl Savaşları: Uzun savaşlar ve savaşların finansmanı için vergi ve borçlanma yoluyla piyasadan çekilen fonların verimsiz savaş harcamalarında kullanılmıştır. Bu yaklaşım daralmayı savaşların yarattığı mali sorunlarla açıklamaktadır.

**3.** Veba salgını ve nüfusun gerilemesi: Ortaçağda nüfus, hem tarımsal üretim için zorunluydu, hem de nüfus talep demektir. Veba Avrupa nüfusunun 1/3 oranında azalmasına ve o ölçüde de talebin düşmesine neden oldu. Bu yaklaşım daralmayı nüfustaki daralmayla ilişkilendirmektedir.

Geç ortaçağdaki ekonomik daralmayla ilgili bu açıklamalardan vebanın nüfus üzerindeki etkisi çok açıktır. Veba tarla fareleri üzerinde taşınan pirelerle insanlara bulaşan bir salgın hastalıktır. Toplu yaşanan yerler hastalığın en hızlı yayıldığı yerler olmuştur. Kentler ve köyler tenhalaşmıştır. Bu dönemde nüfus azalması nedeniyle tarımda emek ihtiyacı artmış tarımsal üretim azalmış kırsal kesimden kent pazarlarına yönelen talep düşmüştür. Dolayısıyla batı Avrupa 1400-1500 yy arası dönemde ekonomik açıdan durgunlaşmıştır.

### **3. ORTAÇAĞDA İSLAM VE TÜRK MEDENİYETLERİNİN EKONOMİLERİ**

İslam ve Türk medeniyetleri ortaçağda daha gelişmiş medeniyet özellikleri gösteriyordu. Bu özellikleri her açıdan Batı Avrupa toplumuyla, doğuyu karşılaştırarak görmek mümkündür. Doğu medeniyetlerinin iktisadi anlayışı, kendine özgü toplumsal tabakaları ve ekonomik kurumları, İslam ve Türk medeniyetlerine daha yüksek bir ekonomik düzey kazandırmıştır. Doğunun ekonomik zenginliği doğal kaynak kapasitesine ve sahip olduğu iktisadi geleneğe dayanmaktadır. Ortaçağda doğu tarım devrimi açısından oldukça olgun bir düzeye erişmişti. Tarımsal üretim açısından doğaya uyum sağlanmıştı. Doğu tarım için daha uyumlu bir coğrafyaya sahipti. Açık alanların genişliği, güneş ve su açısından doğal zenginliklere sahipti. Doğu medeniyetleri doğaya uyum sağlayarak bu zenginliklerden faydalandılar. Nitekim Anadolu ve Mısır dünyanın tahıl ambarı oldu. Türk ve İslam medeniyetlerinde tarımı organize eden tımar sistemi zirai verimi artırdı. Sipahiler toprağın başında üretimi denetliyorlardı ve köylü hürdü. Doğuda köylüler üzerinde daha az baskı vardı ve kırsal kesimde feodal baskıcı bir otorite yoktu. Tımar sistemi askeri yönü olan bir sistem olmasına rağmen, tarımsal üretimin sürekliliğini sağlayarak, iktisadi rol üstleniyordu. Toplumların geçimi tarımdan sağladıkları bu dönemde, temel üretim faktörü toprak soyluların değil devletin mülkiyetindeydi ve bu mülkiyeti halka kullandıran bir tımar sistemi vardı. Doğudaki tımar



sistemi batıdaki feodal sisteme göre daha verimliydi, bu da alt tabakada bulunan köylülerin refahını destekliyordu. Tarım devriminin etkisindeki dünyada doğunun ekonomik ve siyasi organizasyonu Türk ve İslam medeniyetlerine ekonomik üstünlük kazandırmıştı.

Doğunun hâkim dini İslamiyet'in servete ve ticarete karşı tutumu Hıristiyanlıktan çok farklıydı. İslamiyet'in ruhban sınıfı yoktu. İslamiyet'te topraklar kilise gibi dini kurumlar ve soylulara ait değildi. Dolayısıyla İslamiyet'in tarımda çalışacak yarı köle emeğe ihtiyacı da yoktu. Bu nedenle tarımda istihdam edilen emekçi sınıfı hürdü. Hür emekçi sınıfın üretkenliği kuşkusuz yarı köle durumunda olan serfe göre daha yüksekti. İslamiyet tarım dışı faaliyetleri de dışlamadı ve hatta teşvik etti. Kazancın (rızkın) ticarete de aranacağını, kendisi de tüccar olan Peygamber söylüyordu. Bu nedenle doğuda İslam toplumları ticarete daha kolay adapte oldular. İslamiyet'te kar meşru idi, ancak faiz haramdı. Bu bakımdan doğu toplumlarında mal piyasası gelişirken, sermaye ve para piyasası gelişmedi bunun sonucunda da, bu kontrollü piyasada kapitalist oluşum başlamadı Sermayenin önem kazandığı modern çağa kadar sermaye birikimi içermeyen bu yapı sorun olmadı, hatta ortaçağ batı Avrupa'sıyla kıyaslandığında ticaretin çok daha büyük, şehirlerin çok daha canlı olduğu görülüyordu. İstanbul'un ortaçağdaki nüfusuyla batı Avrupa kentlerinin nüfusunun karşılaştırılması bu farkı çok açık gösteriyordu.

Dinin ticarete izin vermesi servet ve özel mülkiyeti kabul etmesi yanında dayanışmayı övmesi kapitalist oluşumu sınırlayan başka bir nedendi. Servetin hayır işlerine ayrılması bir dini hizmetti. İslam ve Türk medeniyetlerinde vakıflar servetlerin dayanışma içinde kullanılmasını sağlayan müesseseler olarak geliştiler.

Doğu medeniyetlerinde devletin ekonomiye yaklaşımı da zenginliğin artmasına hizmet ediyordu. Doğuda devlet işletmeci gibi iktisadi rol üstlenmedi. Düzenleyici ve denetleyici oldu, devletin iktisadi tercihi arz yönlü idi. Bu nedenle sanayide loncalar tarımda tımar sistemi üretimi arz yönlü organize etti. Devletin vergi politikaları da arz yönlüydü, düşük vergilerin üretimi teşvik ederek bolluğa ve daha fazla vergiye neden olacağına inanılıyordu. Devletin arz yönlü tutumu, doğunun ekonomik refahında önemli olmuştur, bu tutum merkezî siyasi yapıyla da uyum sağlamıştır.

Doğu medeniyetlerinde sosyal statüler ve kurumlar Batı Avrupa'dan oldukça farklıydı. Ayrıcalıklı statüler oluşturulmamıştı. Doğunun toplumsal yapısı batıya nazaran daha açık bir toplum özelliği gösteriyordu. Mesela ticareti din dışı sayan bir ruhban sınıfı, ya da mülkiyet ayrıcalığına sahip soylular yoktu. Loncalar, dinsel geleneksel iktisadi anlayışı, piyasaya aktaran kurumlardı. Bu müesseseler sanayiye ve ticareti düzenlediler, piyasa arzını organize ettiler, ve piyasayı desteklediler, ancak küçük işletmeciliği koruyarak sermayenin gelişimini engellediler, esnaflar arası rekabeti yasakladılar ve itidalli girişimci yetiştirerek homo economicusun gelişimini bastırdılar. Böylece piyasa içinde menfaatini izleyen iktisadi insan, doğu piyasalarında gelişmedi. Küçük mülkiyeti koruyarak, karları sınırlandırarak ve fiyatlara müdahale ederek, sermaye birikiminin ve sermaye sınıfının oluşumunu bastırdılar. Böylece rasyonel ve büyük ölçekli iş organizasyonları loncalar tarafından engellendi.

Sonuç olarak İslam ve Türk medeniyetleri ortaçağda ekonomik düzey olarak daha gelişmişti. Mamul mal üretimi, ticaret, kentleşme, açısından Batı Avrupa'yla aralarında büyük fark vardı. Toplumsal anlamda da doğu toplumları batı Avrupa toplumlarına nazaran daha açık toplumlardı. Siyasal sistem olarak, Batı Avrupa daha iptidai feodal yapı ile yoluna devam ederken, İslam ve Türk medeniyetleri; merkezi devletler yada imparatorluklar biçiminde, daha gelişmiş siyasi yapılar kurdular. Ancak ortaçağın sonunda batı Avrupa toplumları ekonomik düzey olarak doğu medeniyetlerini yakaladılar. Modern çağda (ticaret çağı) sermayenin önem kazandığı uluslar arası bir ticari sistem doğdu. Doğu yeterli sermaye birikimine ve sermaye sınıfına sahip olmadığı için bu ticari sisteme katılmadı. 15.yy'dan sonra modern çağ boyunca

doğu bir daha batıyla aynı ekonomik düzeye gelememi. Ekonomik üstünlüğün kaybedilmesiyle birlikte siyasal ve toplumsal üstünlük de zamanla kayboldu.

#### **4. ORTAÇAĞDA İKTİSADİ DÜŞÜNCE VE DÜŞÜNÜRLERİ**

Ortaçağın düşünce ortamında bütünlüklü bir iktisadi düşünceye rastlayamıyoruz. İktisat düşüncesi bazen din, bazen siyaset bazen felsefe içinde gelişmiştir. Aşağıda iktisat düşüncesini etkileyen felsefi yaklaşımlar ve düşünürler, geride bıraktıkları etki açısından, seçerek incelenecektir

##### **4.1. Batı Avrupa’da İktisadi Düşünce ve Düşünürler: Skolâstik Felsefe**

Bu düşüncenin 9.yy da temelleri atılmış, 12. ve 13.yy. da hâkim bir felsefe ve dünya görüşüne dönüşmüştür. Skolâstik felsefe, Latince Scola yani okul sözcüğünden türetilmiş okul felsefesi ya da okulda öğretilen felsefe anlamına gelen, ortaçağda başlıca eğitim kurumları olan, manastırlar ve katedral okullarında, daha sonraları üniversitelerde geliştirilen öğretinin adıdır. Skolâstik felsefensin içeriğini tamamen Hıristiyanlık doktrini oluşturmaktadır. Bu felsefe Aristo mantığına dayanarak sistemize edilmiştir. 13.yy da Aquino’lu Thomasso’nun (1225-1274) önde gelen temsilcisi olduğu skolâstik felsefe anlayışının temeli (dini) düzendir (Doğan, 2003:84). Skolâstik düşünce Hıristiyanlığı esas almakla birlikte akılcı bir felsefedir, yani akla dayanan bir düşüncedir. Ancak skolâstik felsefede akıl Hıristiyanlığın inançlarını doğrulamak için kullanılır. Yani dinin siyasi iktisadi, uhrevi görüşü yâda kâinatla ilgili görüşleri ne ise, skolâstik felsefe bu inancı, akılı kullanarak doğrulamaya çalışır. Feodalizm kilisenin çıkarına olduğu için, yâda başka bir ifadeyle kilise, feodalizmin bir parçası olduğu için, skolâstik felsefe serflik rejimini savunmuş bunu tanrının isteğiymiş gibi sunmuştur. Kilisenin fizik bilimi, varoluş, ahiret hayatı, iktisat, devlet, toplum vs gibi konulardaki oturmuş görüşleri Hıristiyanlığın yada incilin hükmüymüş gibi, skolâstik felsefenin taraftarları tarafından savunulmuştur. Yüz yıllardır savunulan görüşleri çürütecek yeni bilgiler ortaya çıktığında, skolâstik felsefenin buna tepkisi çok sert olmuştur. Çünkü bu düşüncede düzen esas amaçtır. Yeni bilgi kilisenin görüşlerini çürütürken, din adamlarını gözden düşürebilir ve insanların Tanrının mucizelerine olan inancını zayıflayabilir. Bütün hayatı tek bir görüş açısından açıklayan kilisenin bir konuda haksız çıkması, diğer konularda da kilisenin doğrularının sorgulanmasına yol açacak şüpheyi besleyeceği ve tanrının buyruğu kutsal emirlerinde sorgulanmasına yol açacağı korkusuyla, skolâstik felsefe kendisi dışında bir doğruyu kabul etmemiş ve onu mahkûm etmiştir. Bu nedenle bütün bilimler skolâstik felsefenin baskısı altına girmiştir. Bilimsel bilginin skolâstik felsefeye aykırı sonuçları, engizisyon mahkemelerinde şiddetli cezalarla yasaklanmış ve bilim adamları üzerine salınan korku kesin olarak bilimin gelişmesini engellemiştir. Skolastik felsefe cezai müeyyideye sahip bir doğmaydı ve engizisyon bu bağınaz düşüncenin koruyucusuydu, Skolâstik felsefeyi reddeden bir yeni bilgi; kilisenin onayladığı sosyal, ekonomik ve siyasal düzeni tehdit ettiğinde engizisyon mahkemeleri, devreye giriyor kanıtla ya da ispata lüzum duymadan yalnızca kanata dayanan kararlarla ve en ağır cezalarla düzeni bozacağını düşündüğü, her türlü yeni bilgiyi, yeniliği ve bilimsel bilgiyi en ağır biçimde cezalandırıyordu.

Polonyalı astronomi bilgini Nicolas Copernicus dünyanın ve diğer gezegenlerin güneş etrafında döndüğü kuralını keşfettiğinde bunu açıklayamadı. Kendisi de din adamı olan Copernicus bu korkusunu ömrünün son dönemlerinde, üzerinden atarak papaya gönderdiği bir mektupta kilisenin tepkisine aldırmayacağını ilan etti. Papalık güneşin ve diğer gezegenlerin dünyanın etrafında döndüğüne ve dünyanın tepsi gibi olduğuna inanıyordu ve bu görüşe karşı çıkanlar aforoz ya da ölümle cezalandırılıyordu. Yine Galileo Galilei güneş merkezli evren fikrini benimsediği için Vatikan kilisesi tarafından yargılanmıştı. Ortaçağda bilimsel bilginin gelişmesinde kilisenin caydırıcı bir rolü oldu. Sadece fizik bilimlerinde değil

hiçbir konuda kilisenin görüşlerine karşı çıkılamazdı. Mesela Hz İsa'nın tanrının oğlu olup olmadığı ya da papanın yanılmazlığı tartışılmazdı. Kilisenin inançlarının sarsılması, diğer alanlarda kilise inancına dayalı, kurulu düzenin yıkılmasına yol açabilirdi. Skolâstik felsefede bilim dine uymalıydı. Dine aykırı olan bilimsel sonuçlar küfür olarak görülüyor şiddetle yasaklanıyor ve cezalandırılıyordu. Engizisyon mahkemeleri de bu yargılamayı yaparken, yeni fikirlerin bilimsel yanını hiç göz önüne almadan, sadece takdire dayanarak en ağır cezaları veriyordu. Bunun en önemli kanıtı Hıristiyanlık içinde doğan Protestanlık mezhebinin kanlı bir biçimde bastırılmaya çalışılması ve fizikle ilgili bilimsel bilginin reddedilmesidir. Ortaçağın düşünsel yaşamı yaratılan bu korku nedeniyle gelişemedi. Kiliseye paralel görüşler gelişti ve bunlar bilim olarak kabul edildi.

İktisadi düşünce bu korku ortamından nasibini almıştır. Ortaçağda iktisat bir bilim kimliğini kazanamadı ve kazanamazdı. Çünkü modern iktisadın ortaya koyduğu gerçekler, skolâstik felsefenin gerçekleriyle taban tabana zıttı. Bu günkü iktisadi düşüncenin ortaçağda savunulması düşünülemezdi. Belki de Hıristiyan ilahiyatçılar bugün bizim ulaştığımız iktisadi bilgiye sahiptirler, ancak yeni bilginin kurulu düzeni sarsacağı gerçeği, onları bilginin bastırılmasına yöneltmişti.

Kilisenin ortaçağdaki iktisadi yaklaşımını ya da skolâstik felsefenin iktisadi görüşünü birkaç başlık altında açıklayabiliriz:

- Özel mülkiyet: Hıristiyanlıkta her şey ortaklaşa olmalı kuralı geçerliydi (Kök, 1999: 28). Özel mülkiyet meşru sayılıyordu ancak kilisenin feodal düzenin bir parçası olması nedeniyle, mülkiyetin tabana yayılması hiç savunulmadı ya da en azından kilise sahip olduğu gücü bu yönde kullanmadı. Belki de feodal sistemde yürütülen birlikte tarım ya da bağımlı ekonomik ilişkiler, müminler arasında mülkiyetin ve servetin bir tür ortak kullanımı olarak görülüyordu.
- Girişim özgürlüğü: Bu özgürlük kısıtlanmalıydı. Çünkü iyi bir Hıristiyan kendisi için az, tanrı için daha çok çalışmalıydı. Kilisenin topraklarında bedelsiz emeğe ihtiyacı vardı. Bu nedenle çok çalışmak ayıplandı emekle geçinmek övüldü, kiliseye yakın olan faaliyet tarımdı, ticaret; felsefi olarak emeğe dayanmadığı için, hor görüldü, kar ve faiz haram sayıldı. Ticaret ancak günahkâr insanların işiydi. Ticaret yabancılar, azınlıklar, ya da kölelere yani alt statülere uygun bir iş olabilirdi.
- Servet hor görüldü. Kişisel servetler insanı dünyaya bağlar ve tanrıdan uzaklaştırabilirdi. Ancak servetlerin kiliseye bağıışı hep övüldü.
- Rekabet yasaktı. Hıristiyanlar bir diğerinin işine (rızkına) engel olamazdı.
- Ekonomik faaliyetlerin, kazançların ya da çalışmanın sınırı ihtiyacı. İhtiyaçlar karşılandıktan sonra, ya tanrı için çalışılmalı ya da kazanılan servetler tanrıya verilmeliydi.
- Çok çalışarak servet ve kar peşinde koşmanın, insanı tanrıdan uzaklaştıracağına inanıldı, yaşayacak kadar üretme, doymadan kalkma, kanaatkâr olma yüceltildi. Ekonomik faaliyetler küçük ölçekte kaldı.
- Piyasanın küçük ölçekte tutulmasına özen gösterildi. Piyasanın büyümesi; kontrolsüzlük, düzenin bozulması ve ortaçağın iktisadi mantığının tümünden çökmesi demektir
- Esnaf örgütlenmesi idealize edildi. Esnaflık küçük sermaye içermesi, sosyal adalete uygun olması, büyük sermayeye ihtiyaç duymaması nedeniyle korundu.
- Büyük işletmecilik, büyük sermaye içerdiğinden borç alma ya da sermaye ortaklığı biçimindeki dayanışmanın faiz kullanımına ve aşırı karlara neden olacağı için engellendi.
- Kilise tarımı överek onu yüceltti. Emeğe dayanan çalışma, küçük ölçekte üretim, aşırı kar ve servet oluşumunun, tarımdan kontrolü kolaydı
- Kilise ticareti yererek onu aşağıladı. Emek sarf etmeden elde edilen haksız kazançlar ticaretten doğuyordu. Ticaretin doğasında, çok çalışma, çok kazanma, büyük ölçekte ekonomik faaliyet, aşırı kar ve

servet oluşumu vardı ve kontrolü tarımdan zordu. Bu alan ortaçağın hâkim statülerinin (kilise ve soylular) kontrolü dışında kalabilirdi. Bu ekonomik zemin üzerinden doğan unsurlar düzeni sorgulayabilir ve onu değiştirmek isteyebilirdi. Bu nedenle Saint Thomas d'Aquin ticarete ölçülüğü ve zengin yabancı tüccarların, şehirlerde ahlaki bozulmaya yol açacağını savundu. Ticareti, tüccarı ve tefeciliği, makbul işlerin dışında tuttu.

- İnsanın bencilliği aşağılandı ve bastırıldı. Bencil çıkarların özgürlüğü zenginlik ve kar hırsını artırabilir, bireyleri ekonomik özgürlüğe ulaştırabilirdi. Ekonomik özgürlüğe sahip bir toplumu, yardıma muhtaç toplumlara göre yönetmek daha zordu.
- Ortaçağın hâkim statüleri tarıma dayandıkları için kendilerini ekonomik güvencede hissediyorlardı. Kendileri dışındaki kesimlerin kontrolü için fakirlik ve yardıma muhtaçlık iyi bir siyasetti. Bilim ve sanat himayeye muhtaçtı ve himaye eden, bilimin ve sanatın sınırlarını çiziyordu. Düzeni değiştirmeye dönük, cüretkâr karşı çıkışlardan korunmak için, servetin ve zenginliğin kontrol edilmesi gerekiyordu. Aslında dini gerekçelere dayanan kilisenin iktisadi görüşünün, böylede bir dünyevi yönü vardı.

Ancak 10.yy'dan sonra Avrupa'daki siyasi istikrar kentlerde tarım dışı faaliyetleri geliştirdi. Karın tokluğuna tarlada çalışan insanlar şehirlerde iş buldular. Adi faaliyetlerden sayılan ticaretle, toplumun en alt sınıfları (serfler, yabancılar) uğraştılar. Ticaretten gelen kazançlar arttıkça refahı artan insanlar daha iyi şartlarda yaşamaya başladılar ve ticaretle uğraşan iyi giyimli, iyi evde oturan insanların sosyal prestijleri arttı. Tüccarlar lortlara vergi verdiklerinden sayılmaya ve sevmeye başlandı, tüccarın sosyal statüsü yükseldi. Lortlar vergi gelirlerinin artması için kentlerin tüccarlar tarafından yönetilmesine sessiz kaldılar. Tüccarların siyasi prestiji de artmıştı. Sonuç olarak toplumun en alt sınıfında olan aşağı tabaka (serf ve yabancılar) zenginleşmeye başladı. Zenginlik arttıkça sosyal saygınlık ve siyasal itibar artıyor; zenginlik alt tabakayı toplumsal iktidara yaklaştırıyordu. 13.yy'dan sonra servete karşı sempati arttı, ticaret yadırganmadı, özellikle Yahudiler kar ve faiz konusunda kilisenin geleneksel görüşlerine aldırmadılar. İşte bu noktada piyasadan gelen bu etki kilise inancıyla çatışmaya başladı. Ticaret alanının kilisenin kontrolü dışına çıkması, kilisenin manevi otoritesini bozabilir, dinin üstün kanaati her alanda terk edilebilirdi. Kilise ticaretin gelişmesi karşısında, bu toplumsal gelişmeye karşı koyamadı. Çünkü faiz yasağı gibi, kilisenin pek çok hükmü gizli alışverişlerle ihlal ediliyordu.

13. yy da skolâstik felsefenin öncüsü St. Thomas Hıristiyanlığın ekonomik görüşünü yeniden formüle ederek, kilisenin iktisadi doktrinini değiştirdi. Saint Thomas ve takipçisi Nicole Oresme; skolâstik felsefeye devrim niteliğinde bir değişim getirmedi. Piyasayı kısmen benimseyerek piyasayı adalet ve eşitlik üzerine kurmayı amaçladılar.

#### **4.1.1. Saint Thomas d'Aquin(1224-1274)**

Feodal sivilleşmenin ulaştığı zirvenin sosyo-ekonomik konsepti St. Thomas dönemiyle de açıklanmaktadır. Bu dönem mülkiyet kavramında önemli değişim yaşandı. Mülkiyet "her şeyin ortak" olması kuralından "her maddi varlığın insanların hedeflerini gerçekleştirmeye yarayan araçlar olduğu" kuralına tabi kılındı. St.Thomas malların birlikte kullanılmasını zorlayan doğal kanun olmadığı sonucuna vardı (Kök, 1999: 28). Bu kilise doktrini açısından özel mülkiyet konusunda bir ileri adımdı. Özel mülkiyet ticareti meşrulaştıran yolu kısmen açsa da, ticaretten sağlanan kazançlarla ilgili şüpheler, serbest piyasayı sınırlayan daha düşük yeni engeller üretti.

St. Thomas ticaretin sınırlarını belirleyen kilise görüşünü aşağıdaki biçimde formüle etti (Kök, 1999: 31-32):

- Ticaret adil fiyattan yapılmalıydı. Adil fiyat malların üretim maliyetini ve emeğin değerini yansıtan fiyattı. Mübadele konusu olan malların, aynı miktarda emeği içermesi gerekirdi.
- Ticaret toplumun zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek ölçüde sınırlandırılmıydı. Ticaretle uğraşanlar; kendileri ve ailelerini beslemeye yetecek kadar gelirden fazlasını elde etmeye çalışmamalıydı. Ticarete hayır ve kamu yararı gözetilmeliydi.
- Yabancı tüccarların sayısı artırılmamalıydı. Zengin yabancılar şehrin ahlakını bozabilirdi.
- Ticarete ölçülü olunmalı, ölçünün kaçması hilekârlığa neden olur, güven ve bağlılığı zayıflatabilirdi.
- Gereğinden fazla ticaret, nüfus artışı nedeniyle, huzursuzluk kaynağı olabilirdi.

Sonuç olarak S.Thomas'a göre mülkiyet mutlak hak sayılabılırdı. Ancak toplum menfaatleri açısından kısıtlanabilirdi. Ticaret mükemmel olmayan dünyada kaçınılmaz bir kötülüktü. Tüccar; ticareti geçimini sağlamak için yapmalı ve ticaret memlekete yararlı ise kabul edilebilirdi (Talas, 1974:25). Yukarda da açıklandığı gibi, St Thomas'ın Skolâstik felsefeye katkısı önemli olmakla birlikte, değişim devrim niteliğinde değildi. S.Thomas tüccarın toplumsal sorumluluğunu artırarak, ticareti toplum lehine bir hizmete çevirmeyi ve onu kamu yararı gibi soyut bir ölçüyle meşrulaştırmayı amaçlanmıştır. Bir ölçüde bu yaklaşım, ticareti bir toplumsal hizmet olarak algılayan merkantilizmin iktisadi görüşüyle örtüşse de, aşırı kar ve servet hırsı, bireysel çıkarların ulus menfaatine dış ticarete serbest bırakılması, faiz gibi ekonomik amaçlar bakımından her halükarda, merkantilizmin kapitalist zihniyetinin çok gerisindeydi.

#### 4.1.2. Nicole Oresmius (1330-1383)

Nicole Oresmius maden paranın devletin gelir kaynağı olduğu bir dönemde paranın ayarıyla oynayarak elde edilen kazançlara karşı çıkmıştır.

Oresmius'a göre hükümdar paranın değerini belirleyemez, para miktarıyla oynayamaz (Özgül, 2001:39). Hükümdarların paranın değeriyle oynamalarının nedeni ondan yarar sağlamalarıdır. Bu nedenle paranın ayarındaki değişiklikler, haksız ve adaletsiz müdahalelerdir. Oresmius, ortaçağda para politikasının genişletici olması durumunda ortaya çıkan enflasyonun yarattığı gelir adaletsizliğini görmüştür. Devletin para ile ilişkisinin kötü sonuçlarını göstermesi ve ortaçağda devletlerin finansman aracı olarak kullandıkları para ayarının düşürülmesi politikasına karşı çıkması, Oresmius'u feodaliteye yaslanan kilise düşüncesine aykırı düşürmüştür.

#### 4.2. Doğu Medeniyetlerinde İktisadi Düşünce: İslam'ın İktisadi Yaklaşımı

Ortaçağın batı dünyasının iktisadi düşüncesi; skolâstik felsefeyi oluşturan gelenek, Aristo felsefesi ve Hıristiyanlık öğretisinden oluşuyordu. Ortaçağın doğu dünyasında gelenek ve düşünce dinle çatışamazdı. Bu nedenle doğunun iktisadi anlayışını İslam belirliyordu. İslam'ın iktisadi kuralları piyasa düşüncesiyle daha fazla örtüşüyordu. İslam dinin koyduğu üst normlar, bu bakımdan batı dünyasının felsefi kabullerine ve Hıristiyanlık düşüncesine göre daha ilericiydi. İslam düşüncesinde düşünürler, bu üst normları doğru açıklayabilecek felsefeyi geliştirmeye çalıştılar. Dolayısıyla skolâstik felsefenin amaçlarıyla İslam felsefesi örtüşse de her iki dinin iktisadi algılamaları arasındaki büyük farklar, İslam düşünürlerini, ortaçağın skolâstik felsefesinin takipçilerine göre daha ilerici yapmıştır.

İslam, iktisadi faaliyet ve uygulamalarda, genel geçer ahlâk değerlerini hakim kılmayı, adaleti gerçekleştirmeyi, haksız kazanç yollarını tıkamayı, haksızlıkları önlemeyi, fakirliği ortadan kaldırmayı vb. şeyleri hedeflemektedir.(Gül, 2010: 43). İslam'ın çalışma, ücret, ticaret, kar, faiz ve servet gibi konulardaki ekonomik yaklaşımını açıklayan kurallarından bir kısmı aşağıda sıralanmıştır



**Emek:** Necm 53/40. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. Leyl 92/4. Şüphesiz sizin çabalarınız elbette çeşit çeşittir. İnsan 76/22 Onlara şöyle denecektir: “Şüphesiz bu sizin için bir mükâfattır. Çalışma ve çabanız makbul görülmüştür.”. Enbiya 21/ 94. Şu hâlde, kim mümin olarak bir Salih amel işlese, çalışması asla inkâr edilmez. Şüphesiz biz onu yazmaktayız. Cuma62/10. Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfünden nasibinizi arayın. Allah’ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. Bakara 2/57-254. Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah’a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiyin ve Allah’a şükredin.- Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın. İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir.

**Ücret:** Talak 65/6. Onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. Onları sıkıntıya sokmak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin için (çocuğu) emzirirlerse (emzirme) ücretlerini de verin ve aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız, çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir. Necm 53/39. İnsan için ancak çalıştığı vardır. Bakara 2/286. Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.

**Faiz:** Bakara 2/275-287. Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, “Alışveriş de faiz gibidir” demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişini helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyararak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah’a kalmıştır. (Allah, onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır. Ali İmran 3/130. Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz. Nisa 4/161. Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık. Bakara 2/275, 276, 279. Allah, faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır (bereketlendirir). Allah, hiçbir günahkâr nankörü sevmez.- Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resulüyle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz, ne de başkaları size haksızlık etmiş olur. Ali İmran 3/130. Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz

**Ticaret Alış Veriş:** Bakara 2/282. Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah’ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah’tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, akli olmayan veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adaletle daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Yalnız, aranızda hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur. Allah’a karşı gelmekten sakının. Allah, size öğretiyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir. Nisa 4/229. Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok



merhametlidir. Nur 24/ 37. Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar.

**Mal:** Bakara 2/188; Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin. Nisa 4/29; Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir. Tövbe 9/103. Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. Nisa 4/12. Eğer çocukları yoksa karılarınızın geriye bıraktıklarının yarısı sizindir. Eğer çocukları varsa, bıraktıklarının dörtte biri sizindir. (Bu paylaşırma, ölen karılarınızın) yaptıkları vasiyetlerin yerine getirilmesi yahut borçlarının ödenmesinden sonradır. Eğer sizin çocuğunuz yoksa bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Eğer çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. (Yine bu paylaşırma) yaptığınız vasiyetin yerine getirilmesinden yahut borçlarınızın ödenmesinden sonradır. Eğer kendisine varis olunan bir erkek veya bir kadının evladı ve babası olmaz ve bir erkek veya bir kız kardeşi bulunursa, ona altıda bir düşer. Eğer (kardeşler) birden fazla olurlarsa, üçte birde ortaktırlar. (Bu paylaşırma varislere) zarar vermeksizin yapılan vasiyetin yerine getirilmesinden yahut borcun ödenmesinden sonra yapılır. (Bütün bunlar) Allah'ın emridir. Allah, hakkıyla bilendir, halimdir hemen cezalandırmaz, mühlet verir.

**Kredi: Maide 5/12** Andolsun, Allah İsrail oğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci - başkan- seçmiştik. Allah, şöyle demişti: “Sizinle beraberim. Andolsun eğer namazı kılar, zekâtı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç verirseniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr ederse, mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır.” Hadid 57/18. Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah'a güzel bir borç verenler var ya, (verdikleri) onlara kat kat ödenir. Ayrıca onlara çok değerli bir mükâfat da vardır. Teğabün 64/17. Eğer siz Allah'a güzel bir borç verirseniz, Allah onu size, kat kat öder ve sizi bağışlar. Allah, şükürün karşılığını verendir, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir). Müzzemmil 73/20. (Ey Muhammed!) Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti.) Artık, Kuran'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah'ın lütfünden rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O hâlde, Kuran'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

**Sermaye:** Bakara 2/279. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resulüyle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz, ne de başkaları size haksızlık etmiş olur.

**Fayda ihtiyaç:** Mümin 40/80. Onlarda sizin için daha birçok faydalar da vardır. Gönüllerinizdeki ihtiyaçlara kendileri üzerinden ulaşsınız diye onları yaratmıştır. Onlarla ve gemilerle taşınırsınız. Bakara 2/164, Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar

sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.

**Kar: Bakara 2/16.** İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır.

**Zekât ve vergi:** Bakara 2/43; 83. Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin- Hani, biz İsrailoğulları'ndan, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz" diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz. Müminun 23/4. Onlar ki, zekâtı öderler.

**Ziraat:** Yusuf 12/47; Yusuf dedi ki: "Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz. Yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın." Vakıa 56/ 64. Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz?

**Aldatma, hile:** Şuara 26/181-183. "Ölçüyü tam yapın. Eksik verenlerden olmayın." İsra 17/ 35; Ölçtüğünüzde ölçmeyi tam yapın, doğru terazi ile tartın. Bu daha hayırlı, sonuç bakımından daha güzeldir. Mutaffifin 83/ 1-3, Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay hâline- Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler - Fakat kendileri onlara bir şey ölçüp yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar.

**İsraf:** Araf 7/31. Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.

#### 4.2.1. Ebu Yusuf.(5) (731-798)

Ebu Yusuf İslam dininin dört fıkıh mezhebinden birisi olan Hanefî mezhebinin kurucusu ve Sünnî fıkıhının en büyük üstadı sayılan İslam fıkıh ve hadisinin büyük âlimi İmamı Azamın öğrencisidir. Ebu Yusuf'un yaşadığı dönem tarım ekonomisi dönemidir. Dolayısıyla eserleri ve ilgisi tarım sektörü üzerine yoğunlaşmıştır(Kallek, 1997: 5).

Ebu Yusuf doğal olarak tarımsal faaliyetler, tarım ürünlerinin fiyat oluşumu, vergileme tarzı, vergi oranı, atıl tarımsal toprakların istihdamı, vergiden kaçınma, adil vergi, devlet toplum bütünleşmesi vs. konularıyla ilgilenmiştir (Duran, 2012: 72).

Ebu Yusuf ülkenin bayındırlığından devleti sorumlu tutmuştur. Devlet atıl toprakları işletmek ve işleyecek olanlara vermek zorundadır. Toprakların devri bir ölçüde kendi çağında özel sektöre teşvihtir. Ebu Yusuf vergide adaletin gözetilmesini ödeme gücünün hesaba katılmasını ileri sürmüştür. Buna göre devlet vergiyi bir standarda bağlamalıdır. Vergi; tebaaya baskı yapmamalıdır. Ebu Yusuf'un çoğunlukla mali konulara eğildiği bilinmektedir. Ebu Yusuf'un, devletin vergi tahsilinde adalet ve ödeme gücü, gibi meseleleri tartışması ve seküler yargılarla belli sonuçlara varması ortaçağ düşüncesi açısından oldukça ileri görüşlerdir.

Ebu Yusuf'un tarımsal üretim ve vergi konularındaki analizleri gerçekçidir. Ebu Yusuf tarımsal üretimin artırılmasında devletin düzenleyici rolünü savunmuş ve özel kişilere toprak devrini normal karşılamıştır. Tarımsal altyapı ve ulaşım imkânlarının tarımın gelişmesine hizmet edeceğini kabul etmiştir. Ebu Yusuf tarımsal üretimin vergilenmesinde adaleti gözetmiştir. Ağır vergilerin vergiden kaçınmaya yol açacağını fark etmiştir. Fiyatların "göğün işi olduğunu belirterek devletin fiyatlara müdahalesinin, istenen sonuçları vermeyeceğini ileri sürmüştür (Duran, 2012: 74).

Ebu Yusuf tarıma verdiği değer; vergileme ve fiyat görüşleri bakımından fizyokratik düşünceyle ilgilidir.

Ebu Yusuf borç alıp vermede paranın satın alma gücünün esas alınmasını savunmuştur. Yani borç verilen para ödendiğinde fazla olsa da, geri ödenen paranın borç verildiği zamanki paranın satın alma gücüyle aynı satın alam gücüne sahipse bu fazla paranın faiz olarak görülemeyeceğini savunmuştur. Bundan enflasyon oranına yakın faizlerin, reel faiz olarak kabul edilmeyeceği sonucu çıkmaktadır (Duran, 2012:77).

Kabul etmek gerekir ki ortaçağda Hristiyan ilahiyatçıları dâhil hiç kimse Ebu Yusuf kadar piyasa ekonomisinin çözümü en zor sorununu, bu kadar realist biçimde ele alamamıştır.

#### **4.2.2. İmamı Gazali (1058 – 1111)**

Gazali sanat ve ticaretle uğraşmayı dini bir sorumluluk olarak görüyordu. Gazali' ye göre ticaret ve sanat ihmal edilirse geçim olmaz, insanlar açlıktan ve ihtiyacından ölür. Dünyanın nizamı karşılıklı yardımlaşma ve vazife taksimi ( iş bölümü) ile olur. Herkes aynı işi yaparsa diğer işler yapılmadığı için hayat felce uğrar. Gazali ümmetin ihtilafı büyük bir rahmettir diyerek fikir farklılığını zenginlik olarak görmüştür. Gazali işbölümü ve uzmanlaşmanın, üretimi bollaştıracığını ve refahı arttıracığını kabul etmiştir. Gazali'ye göre insan sadece ihtiyaçları kadar üretmez, haç, zekât, sadaka gibi mali ibadetleri karşılamak için bile ihtiyaçları aşan üretime ulaşmak gerekir. Aksi halde maddi kefaretlere ve servetle ilgili ibadetler düşer. Din ile dünya yek değerine lazımdır (Kazak, 1981: 162).

Gazali'ye göre İslam'ın ideali bütün insanların eşitliğidir. Kölelerin emeğine ihtiyaç yoksa bu durumun azadı gerektirdiğini belirtir. Kölenin efendi, efendinin köle olabileceğini hatırlatır (Taplamacıoğlu, 1964: 92).

Gazali din tabanlı iktisadi prensipler kurmuştur. Ancak dini kuralların dünyevileştirilmesinde ve topluma uyarlanmasında oldukça ileri görüşlüdür. Bu görüş ortaçağ Hristiyan ilahiyatçılarının ticaretin toplumun ahlakını bozacağına inandığı bir çağda, oldukça ileri kabul edilebilir. Gazalinin tabi olduğu öğretisi İslamda, “Allah, alış verişi helal, faizi ise haram kılmıştı (Bakara 2/ 275). Aynı çağda Hristiyanlık dinine göre ticaret günahkârlara uygun bir işti. İslam düşünürlerinin referansının piyasanın kazançlarından karı meşru görmesi, İslam bilginlerini ortaçağ batı dünyası bilginlerine nazaran daha gerçekçi yapmıştır.

Gazali iktisadi konulardaki telkinlerinde bir taraftan toplumun iktisadi yapısına olumlu etkiye bulunması beklenen insana yol göstermekte, diğer taraftan dünya ve dünyalığın kişinin hayatındaki yerini belirtmektedir... Gazali de dini ahlaki hayatla iktisadi hayatın karşılıklı ilişkilerinin ele alınışında anahtar rolünü insan teşkil eder. Çünkü her iki hayatın da süjesi insandır. Fakat o, problemi, O.daha çok dini ahlaki hayat açısından düşünmüştür (Coşkun, 1989: 229). İslam dinine göre ticaret dini sorumluluğun gereği bir hizmetti. İslam'ın prensiplerine sadık kalan Gazali bireyin iktisadi görevlerini, dini sorumluluğa çekerek, iktisatla din arasında çatışma, yaratmamıştır. Gazali bir ilahiyatçı olarak din ile dünyanın birbirini tamamladığını göstermiş, Protestanlıktan çok önce din ile piyasa arasındaki uyumu ortaya koymuştur.

#### **4.2.3. İbn Haldun (1332- 1406)**

Ekonomik ve toplumsal olayları, doğunun inanç sistemine uygun olarak, açıklayabilecek istisna düşünürlerinden bir tanesi de İbn Haldun'dur. İbn Haldun'a göre iktisadi faaliyetin anlamı şudur. Allah her şeyi insanın istifadesi için yaratmıştır. İnsan diğer canlılardan farklı olarak, doğada yaratılan şeyleri doğrudan tüketemez. Bunları pişirdikten ve dokuduktan sonra kullanabilir. Allah insan için yarattığı şeylerle insanı çalışmaya ve üretmeye teşvik etmektedir. Bu bakımdan iktisadi faaliyet insan olmanın bir vasfıdır. Çünkü hayvanlar ihtiyacını doğadan doğrudan karşılayabilirler, ancak insanlar üretmek zorundadır (Kozak, 1981: 158).

İbn Haldun'a göre insanların topluluk halinde yaşamalarının bir nedeni emniyet ise diğeri iktisadi sebeplerdir. Çünkü insanlar ihtiyaçlarını yardımlaştıkları ölçüde iş bölümüyle karşılayabilirler (Kozak, 1981: 165). Bir arada yaşayan toplumlar iki tip toplumlardır. Bunlar göçebe toplumlar ve yerleşik toplumlardır.

Göçebe toplumların (Bedevilik) üretimleri hayatın devamlılığını sağlayacak kadar sınırlı üretimdir. Yerleşik toplumların (Hazarilik) üretimi tüketim içindir. Hazarilik tüketim aşamasına ulaşan toplumlardır (Özgüven, 2001: 43).

İbn Haldun toplumların özelliklerine göre toplumsal kuralların, yasaların oluşacağını ileri sürmüştür. Mesela göçebe toplumlarda toplumsal kurallar asabiyete göre şekillenir. Ancak yerleşik toplumlarda yabancılara karışmak neticesinde cemiyetin hukuk kaynağını teşkil eden asabiyet, zedelenmeye başlar. Bunun için yerleşik hayatta yazılı hukuk vardır (Yumuk, 1978: 243).

İbn Haldun'a göre mülkiyetin temelini "emek" oluşturmaktadır. Mülkiyet, toplumların yaşayış ve kültürüne göre farklılık arz eder. Göçebe toplumdaki mülkiyet, o toplumların ihtiyaçlarını karşılayacak sosyal hayatın bir gereği olarak geçinebilecekleri besinleri, barınakları, ancak hayatlarını koruyacak ve yaşamlarına yetecek miktarda sağlayabilecek kadardır. Yerleşik toplumlar ise birbirinden farklı sanat ve ticaretle uğraşırlar bu yüzden farklı türden ihtiyaçlarını keşfederler. Bu toplumlarda zevk ve düşkünlük olur (Dalkılıç, 2011: 83). Dolayısıyla göçebe toplumların mülk ve serveti sosyal hayatı sürdürecekt ve yaşamlarına yetecek kadar basit mülkiyeti ifade eder. Silah, at, çadır, beslenecek kadar toprak ve hayvan vs. yerleşik toplumların sahip oldukları mallar ihtiyaç ya da geçinmenin zorunlu kıldığı mallarla sınırlı değildir. Yerleşik yaşayanlar hayatlarını koruyacak ve yaşamlarına yetecek kadar değil, rahat edecek ve zevklerini tatmin edecek kadar çok olmalıdır. Bu bakımdan bu toplumlarda servet ve zenginlik birikir. Toplumların bu özelliğini göz önünde bulunduran İbn Haldun, ticaretle uğraşan toplumları (hazarilik) daha gelişmiş toplumlar, hazariliği de üst toplumsal aşama olarak görür. İbn Haldun'un öngördüğü iki tip ekonomik yapı Aristo'nun ekonomik sistemlerine benzer. Ancak Aristo bedeviliğe denk gelen ev ekonomisini, İbn Haldun, ticari ekonomiye denk gelen hazariliği tercih etmiştir.

İbn Haldun'un görüşleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Özel mülkiyet meşrudur. Mülkiyetin meşruiyeti, onun emek sarf edilerek kazanılmasından ileri gelir.
- Ticaret meşrudur. Yerleşik toplumlarda kaçınılmaz bir ihtiyaçtır
- Kar meşrudur ve bu tüccarın geçimi için zorunludur.
- Üretim, insan olmanın kaçınılmaz sonucudur.
- İbn Haldun piyasa ekonomisine (hazarilik) ve İktisadi küçük devlete taraftardır. Devletin ekonomik hayata müdahalesini istemez (Özgüven, 2001: 42). İbn Haldun'a göre fiyat devlet tarafından belirlenemez, fiyatı alıcılarla satıcılar kendi aralarında belirlemelidirler
- İbn Haldun işbölümünden yana olmuştur. Yerleşik toplumlarda işbölümünün gelişeceğini insanların işbölümü sayesinde yeni ihtiyaçlarının farkına vararak daha fazla tüketiceği sonucuna varmıştır. İbn Haldun İslam'ın etkisinde olsa da realist ve gerçekçi bir düşünceye sahiptir. İnsanın üretme ihtiyacını doğadan gözlem yaparak açıklamıştır. Ticaret ve mülkiyet, gibi diğer ekonomik konular da gözlemlerle açıklanan kavramlardır. Gözlem iktisat teorisinde, klasik iktisatçıların teori oluşturmanın ön aşaması olarak kabul ettikleri bir durumdur. Gerçeğin ancak olayları gözlemleyerek açıklanacağına inanılıyordu. İbn Haldun gözlemlerle vardığı ekonomik sonuç piyasa ekonomisine yakındır. İbn Haldun iktisadi küçük devlete, özel mülkiyete ve ticaretin geliştiği toplumlara, kendiliğinden oluşan işbölümünün ve piyasa ekonomisine taraftar olmuştur. Ancak İbn Haldun'u kapitalist bir düşünür olarak görmek de doğru değildir. Çünkü İbn

Haldun'un ekonomik analizi dinle çatışma içinde değildir. İbn Haldun İslamiyet'in iktisadi görüşünü açıklamaya çalışmıştır. İslam'ın kurallarını aşmayı düşünmemiştir. Doğayı gözlemlemiş ve dünyadaki nimetlerin Allah tarafından yaratıldığını vurgulamıştır. Allahın yarattığı mülkü, kulların onun iradesi içinde kullanma sorumluluğu üzerinde durmuş ve iktisadi faaliyetleri hep dini sorumlulukla örtüştürmeye çabalamıştır.

## 5. SONUÇ

Roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra yaşanan kargaşa batı Avrupa toplumlarının her bakımdan gerilemesine yol açtı. Batı Avrupa toplulukları ortaçağda siyasal anlamda geriledi ve Feodalizm ortaçağın siyasal sistemi oldu. Bu siyasal sistemin doğal ekonomik modeli kapalı ekonomik yapıdır. İhtiyaçların yerel kaynaklardan karşılandığı ve iç piyasalardaki ihtiyaçları karşılamaya dönük, sınırlı üretimin esas alındığı bu modelde piyasaya ihtiyaç duyulmuyordu. Roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra zaten ticaret ve piyasa yok olmuştu, bu nedenle feodalizmin kapalı ekonomisi bir tercih değil, başlangıçta ihtiyaçların piyasadan karşılanması imkanı olmadığından, bir zorunluluktu. Ancak bu kapalı ekonomi modeli ticareti dışlayan, çok çalımıyı ve zenginliği gözden düşüren bir iktisadi geleneği yarttı. Erken ortaçağ tam bir anarşi dönemi olduğundan savunma üretimden öncelikliydi dolayısıyla onuncu yüzyıla kadar bir ekonomik gelişme yaşanmadı ileri ortaçağda savaşların sona ermesi ve feodalizmin bir sistem olarak oturması kısmi bir iyileşme yarattı. ileri ortaçağ hem tarımın, hem de tarım dışı faaliyetlerin büyüdüğü, ulaşım teknolojisindeki ilerlemeler nedeniyle, dış ticaretin geliştiği ve kentsel yaşamın canlandığı dönem oldu.onuncu yüzyıldan sonra aynı zamanda Rönesans ve reformlarla çerçevesinde bilimsel gelişmeler gözlemlendi, ileri ortaçağda skolâstik felsefeden farklı alternatif düşünce için zemin oluştu, düşünce ve bilim daha rasyonel bir içerik kazandı. Ticaretin meşruluğuna inanç arttı dini tartışma ticarete değil, ticaret yapma biçime ve ticaretin sınırlarına dönük bir eleştiriye dönüştü. Bu dönem ortaçağın diğer dönemlerine nazaran nispeten refahın arttığı dönem oldu,. ancak yinede ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından batı Avrupa doğu medenilerinin hala çok gerisindeydi. Geç ortaçağ ise, demografik, siyasal ve ekonomik nedenlerle batı Avrupa toplumları için bunalımlı bir dönem oldu.

İslam ve Türk medeniyetleri ortaçağda ekonomik düzey olarak daha gelişmişti. Tarımı organize eden yapı tımar sistemi ve sanayi organize eden yapı lonca sistemi sayesinde, mamul mal üretimi, ticaret, kentleşme, açısından Batı Avrupa'yla aralarında büyük farklar vardı. Toplumsal anlamda da doğu toplumları batı Avrupa toplumlarına nazaran daha açık toplumlardı. Batı Avrupa daha iptidai feodal sistemler yayılırken, İslam ve Türk medeniyetleri; merkezi devletler yada imparatorluklar kurdular. Ortaçağ boyunca doğu medeniyetleri, batı medeniyetlerinden daha gelişmiş olsalar da ortaçağın sonuna doğru batı Avrupa toplumları ekonomik düzey olarak doğu medeniyetlerini yakaladılar. Modern çağda (ticaret çağı) sermayenin önem kazandığı uluslar arası bir ticari sistem doğdu. Doğu yeterli sermaye birikimine ve sermaye sınıfına sahip olmadığı için yeni gelişen ekonomik ilişkilere katılamadı ve dünya ticari sisteminin dışında kaldı. Ekonomik üstünlüğün kaybedilmesiyle birlikte doğunun siyasal ve toplumsal üstünlüğü de zamanla kayboldu.

Ortaçağda iktisadi düşüncenin genel çerçevesini skolastik felsefe belirledi. Bu düşünce gelenek ve Aristo düşüncesiyle örtüşen dini bir felsefeydi. Dolayısıyla Hıristiyanlığın resmi görüşünü temsil eden din adamlarının kanaati ortaçağda aşılamazdı. Kilise tarıma dönük çalışmaya inanıyordu tarımda emek kıt faktördü. Ortaçağda kilise doktrini feodalizmi ve serflik rejimini tanrının isteğiymiş gibi sunarken, ekonomik ve toplumsal dengeyi bozacağı endişesiyle ticareti, kar için çalışmayı ve zenginliği tanrının rızası dışında tuttu. Dolayısıyla ortaçağ batı Avrupa iktisadi düşüncesinde ekonomik olaylar dini ve ahlaki açıdan



ele alındı ve çalışma ihtiyaca dönük üretimle sınırlandı. Ancak onuncu yüzyıldan sonra piyasaların doğması ve ticaretin gelişmesi kiliseyi ekonomik doktrinini değiştirmeye zorladı. Yeni gelişmeler karşısında Hıristiyanlığın ekonomik görüşlerini formüle eden düşünür Saint Thomas Aquinas'tı. St.Thomas'a göre mülkiyet mutlak hak sayılabılırdı, toplum menfaatleri açısından kısıtlanabilirdi ve ticaret mükemmel olmayan dünyada kaçınılmaz bir kötülüktü. Tüccar; ticareti geçimini sağlamak için yapmalı ve ticaret memlekete yararlı ise kabul edilebilirdi. St.Thomas, ticareti bir toplumsal hizmet olarak algılayan yaklaşımı piyasada doğan ticari zihniyetin çok gerisindeydi.

Ortaçağ doğu toplumlarındaki iktisadi düşünce gelenek ve İslam dinin özelliklerini yansıtıyordu İslam düşünürleri islamın ekonomik prensiplerinden yola çıkarak piyasanın kazançlarından faizi haram, karı helal saymışlardır. İslam inancında özel mülkiyet, ticaret, meşru görülmüş haram olmayan işlerde çalışmak ve servet kabul edilmiştir. İslam'ın bütün dinler gibi toplumcu bir özelliği vardır. Zekât ve sadaka toplumsal dengenin korunması için sermayeye yüklenen bir mali sorumluluk olmuştur, İslam fakirlere yardımı Allaha verilen bir borç olarak görmüş ve yardımlaşmayı teşvik etmiştir. İslam'ın iktisadi konulardaki ayetleri sıradan insanın anlayabileceği açıklıktayken, teokratik doğu toplumlarındaki düşünürlerin, bireyci olması, homo economicus'u savunması, serbest piyasa ekonomisi ve kapitalist düşünceye taraftar olması beklenemez. Ancak batı Avrupa iktisadi düşüncesi ile doğunun iktisadi tefekkürü karşılaştırıldığında, Türk ve İslam medeniyetlerinin, özel mülkiyetin, ticaretin, çalışmanın ve servetin meşruluğu üzerinden nispeten piyasa düşüncesine yakın oldukları görülecektir.

Doğu medeniyetlerinde bilim nispeten daha özgürdü ve bilimsel bilgi üzerinde skolâstik felsefe gibi kapsamlı bir düşüncenin gölgesi yoktu. Batı Avrupa toplumunun baskıcı, bunaltıcı ve karamsar bir toplumsal ortamda oluşu, bu kötü şartlardan çıkmak ve toplumsal baskıdan kurtulmak yönündeki arayışları kesintiye uğratmamış, aksine her türlü baskıya rağmen, bilimsel merakı canlı tutmuştur. Ortaçağın bir yığın yanlış bilgi ve taassuplarına karşı gerçeğin peşinden koşma çabası, bilimsel merakında ötesinde, bir toplumsal hizmet olarak değer kazanmıştır. Bu arayışların birikimi ortaçağın sonlarında gün yüzüne çıkarak Rönesans ve Reform hareketini doğurmuştur. Ancak doğuda dini taassup, toplumsal tutuculuk ve siyasal baskı ortaçağın diğer toplumlarına göre nispeten daha düşüktü. Bu nedenle topluma karanlıktan çıkışı gösterecek arayışlar, felsefede, bilimde, sanat ve edebiyatta kendisini göstermemiştir. Doğu toplumsal gelişmişlik bakımından batıdan daha iyi durumdaydı. Doğuda refah artışıyla ilgili kapsamlı ve analitik düşünceye dayanan bir arayış oluşmadığı gibi Rönesans ve reform hareketi gibi temelde akli yeniden keşfetmeye dönük bir yeni düşünsel hareket de doğmamıştır. İslam ve Türk medeniyetlerinde bilimde akıl kullanılıyordu ve kullanıldığı gibide kalmaya devam etti. Ancak bu eleştirel ve kurucu bir akıl değildi. Doğunun ortaçağı bu bakımdan büyük düşünür ve bilim adamı bakımından eski dünyayı temsil ediyordu. Batının Rönesans'ı; yeni dünyanın fikirlerini geliştirecek mayayı atarken, doğu düşüncesi, klasik dünyadan ayrılmadı ve edilgen aklın etkisinde kaldı Yenidünyadaki (modern çağ), ekonomik ve toplumsal olayları, doğunun inanç sitemine uygun olarak, açıklayabilecek İbn Haldun gibi düşünürler istisna olarak kaldılar. Ebu Yusuf'un, İmamı Gazalinin ve İbn Haldun'un fikirleri; doğuyu, batının 15.yy'dan sonra ulaştığı yeni toplumsal aşamaya (modern Çağ) taşıyabilecek öncü fikirler olabilirdi. Doğu bu düşünürlerin fikri dinamizmini geliştirmiş olsaydı, belki de doğu, 15.yy'dan sonra batının ekonomik başarılarını yakalayabilir ve dünya ticari sisteminin dışında kalmazdı.



## KAYNAKÇA

- SANDER, O., 1993. Siyasi Tarih, İmge Kitabevi, Ankara, 307s.
- AYDEMİR, C. ve GENÇ, Y.S., 2011. “Ortaçağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10(36), ss. 226-241.
- GÜRAN, T., 1997. İktisat Tarihi, Acar Yayıncılık, İstanbul, 177s.
- KÖSE, M., 2002. “Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudarebe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (17), ss. 145-171.
- HEATON, H., 2005. Avrupa İktisat Tarihi, Çev.: M. A. Kılıçbay ve O. Aydoğuş , Paragraf Yayınevi, Ankara, 653s.
- DOĞAN, S., 2003. “Ortaçağ Manastır Sistemi : Doğu ve Batı Manastırları”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Dergisi, 20(2), ss. 73-89.
- KÖK, R., 1999b. “İktisadi Düşünce: Kavramların Analitik Evrimi”, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 297s
- TALAS, C., 1974. Ekonomik Sistemler, Doğan Yayınevi, Ankara, 438s.
- ÖZGÜVEN, A., 2001. İktisadi Düşünceler – Doktrinler ve Teoriler, Filiz Kitabevi, İstanbul, 229s.
- KALLEK, C., 1997. “Ebu Yusuf’un İktisadi Görüşleri”, İslam Araştırmaları Dergisi, (1), ss. 1-18.
- DURAN, B. (Ed.), 2012. Ortaçağda İslam Dünyası ve Batıda İktisadi Düşünce, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 414s.
- KOZAK, İ. E., 1981. “İbn Haldun’un İktisadi Faaliyetin Yeri, Önemi ve Tesirleri”, Atatürk Üniversitesi İşletme Dergisi, 5(1-2), ss. 154-184.
- TAPLAMACIOĞLU, M., 1964. “Bazı İslam Bilginlerinin Toplum Görüşleri”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12(1), ss. 83-97.
- ÖZGÜVEN, A., 2001. İktisadi Düşünceler – Doktrinler ve Teoriler, Filiz Kitabevi, İstanbul, 229s.
- YUMUK, R., 1978. “İbn Haldun’da Devlet Görüşü”, Atatürk Üniversitesi İşletme Dergisi, 3(1-2), ss. 229-278.
- DALKILINÇ, İ., 1998. “İbn-i Haldun’un Mülkiyet Anlayışı”, Sosyoloji Konferansları Dergisi, (25), ss. 71-91.
- COŞKUN, A., 1989. “Gazalinin Ahlak ve İktisat Görüşü”, Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, (6), ss. 219-235.
- GÜL, A., R., 2010. “İslam İktisat Düşüncesinin Kur’ân’daki Temelleri” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 51(2), ss. 27-78.



## KUVEYT'TE İSLAMİ BANKACILIK

**Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan**

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü,  
*erserdagm@hotmail.com*

**Assoc. Prof. Dr. Ayfer Gedikli**

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü,  
*ayfergedikli@yahoo.com*

### ÖZET

İslami finansın küresel ölçekte daha fazla ilgi gördüğü son yıllarda, en yüksek başarı Güney Doğu Asya ülkeleri ile Körfez ülkelerinde görülmektedir. Körfez ülkeleri arasında Kuveyt, İslami finans konusunda dünyanın öncü ülkeleri arasında yer almaktadır. 1977 yılında kurulan Kuwait Finance House, bu alanda faaliyete giren ilk kuruluşlar arasında gösterilmektedir. Günümüzde Kuveyt, yatırım bankaları, yatırım firmaları, sadece İslami prensiplere göre faaliyet gösteren kurum-kuruluş ve şirketleri ile bu alanda dünyanın önde gelen ülkelerinden birisi olmayı hak eden bir birikim ve uzmanlığa sahiptir. Ülkede sadece İslami prensiplere göre faaliyet gösteren çok sayıda kurum bulunmakla birlikte, bankacılık sistemi dual olarak faaliyet göstermektedir. Faal olan birçok bankanın hem konvansiyonel hem de katılım şubeleri bulunmaktadır. Bu çalışmada, üç başlık altında Kuveyt'te islami bankacılığın genel görünümü üzerinde durulacaktır. Birinci başlık altında İslami bankacılığın tarihi gelişimi, ikinci başlık altında, İslami bankacılığa ilişkin performans, üçüncü başlık altında da, İslami bankacılık konusunda gözlenen aksaklıklar ele alınmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Kuveyt, İslami Finans, İslami Bankacılık

### ABSTRACT

The Shariah compliant finance has been growing faster in some South Eastern countries and in GCC countries like Kuwait. Kuwait has been one of the pioneer countries in Islamic finance industry in the world. Besides, one of the earliest institutions in this sector is founded also in Kuwait as Kuwait Finance House in 1977. Today, there are many sophisticated and well developed Islamic financial institutions such as investment banks, participation banks that are listed with the Central Bank of Kuwait, many companies and particularly investment companies operating accordance with Islamic Shariah in Kuwait. Islamic finance transactions are mostly operated by the participation banks, and banking sector is sound in Kuwait. There is dual system and many conventional banks have participation banking branches. In this study, Islamic banking in Kuwait will be analyzed. This study is composed of three part. In the first part, history of Islamic banking will be explained. in the second part, Islamic banking performance will be evaluated. In the fina part, the problems of Islamic banking will be handled.

**Key Words:** Kuwait, Islamic Finance, Islamic Banking

## GİRİŞ

İslami bankacılığın kavramsal açıdan gelişimi 1940'lı yılların sonlarında dikkat çekmeye başlamıştır. Sistemin hayata geçirilmesi için uygun zeminin oluşması ile birlikte Orta Doğu ülkelerinde islami bankacılığın kuruluşu için bir takım girişimler başlamış ve Nasser Social Bank Cairo (1972), Islamic Development Bank (IDB) (1975), Dubai Islamic Bank (1975), Kuwait Finance House (KFH) (1977), Faisal Islamic Bank of Sudan (1977) and Dar Al-Maal Al-Islami (1980) gibi saygın islami bankaların ortaya çıkışı 1970'li yıllarda gerçekleşmiştir (Khan and Bhatti, 2008:709).

Orta Doğu ülkeleri'nde islami bankaların faaliyete başladığı dönemde, Kuveyt'te 1977 yılında KFH'nin kurulması islami bankacılığın gelişimi açısından önemli bir aşama olarak değerlendirilmektedir. KFH, islami bankacılığın gelişiminde öncü bir rol oynamıştır. Ülkenin sosyo ekonomik gelişimine katkı sağlamak ve islami kuralların finansal işlemlerde ve bankacılık sektöründe tesis edilmesi, KFH'nin temel öncelikleri arasındadır. KFH'nin kuruluş döneminde, kamusal birimlerin yanısıra %51 pay ile genel halk payı söz konusu olmuştur (Kabbara, 1988: 234).

Kuruluş döneminden günümüze İslami bankacılık sisteminin yasal çerçevede güçlendirilmesi için birtakım düzenlemelere gidilerek finansal sisteme katkı yapılmaya çalışılmıştır. Kuveyt'te islami bankacılığın toplam finansal içerisindeki ağırlığı günümüzde ciddi boyutlara ulaşmıştır.

Bu çalışmada, üç başlık altında Kuveytte islami bankacılığın genel görünümü üzerinde durulacaktır.. Birinci başlık altında İslami bankacılığın tarihi gelişimi, ikinci başlık altında, İslami bankacılığa ilişkin performans, üçüncü başlık altında da, İslami bankacılık konusunda gözlenen aksaklıklar ele alınmaktadır.

## KUVEYTTTE İSLAMİ BANKACILIĞIN TARİHİ GELİŞİMİ

Kuveyt çok sayıda büyük islami finansal kuruma sahiptir. 1977 yılından kurulan Kuwait Finance House, Kuveyt'te islami bankacılığın gelişimi açısından önemli bir role sahiptir. Kuwait Finance House (KFH)'in yanısıra faaliyetlerini sürdüren islami bankalar, Boubyan Bank, Kuwait International Bank (KIB), Al-Ahli United Bank (AUBK) ve Warba Bank'dır. KFH, kamu bankaları da dahil ve finansal sistemdeki geleneksel bankalar ile rekabet edebilecek güçtedir. Öte yandan İslami bankacılığın gelişimi açısından The National Bank of Kuwait ve diğer geleneksel bankaların sundukları finansal ürünleri ve gerçekleştirdikleri hizmetleri de vurgulamak gerekmektedir. 2006 yılının başında, Jaber Islamic bank and Jaber Funds isimli iki yeni islami finansal kurum tesis edilmiştir. Kuwait Retail Estate Bank tedricen islami tüzel kişiliğe sahip olma sürecine girmiştir. 25 Mayıs 2003 yılında bankacılık ve finansal sistemin yapısından gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, islami bankacılığın yerel piyasalarda gelişiminin hızlanması açısından önemli bir rol oynamıştır. Özellikle, 2003 tarih ve 30 Sayılı Kanun'un islami bankacılık ile ilgili özel bir bölüm içermesi sistemin denetimi ve regülasyonu açısından önem taşımaktadır. İslami bankaların denetimi, iç denetim ve dış denetim şeklinde yürütülmektedir. Bu sistemde, bütün çalışanların şeriat kanunlarını gözetmeleri oldukça önemlidir. İslami bankalardaki, Banka Şer'i Denetim Kurulu iç denetim sürecini yönetmektedir. Dış denetim ise, Merkez Bankası ve Dış Şer'i Denetim firmaları gibi kurumlar tarafından gerçekleştirilmektedir (Khan and Bhatti, 2008: 712; Ali, 2016:42-43). Kuwait Finance House ve Warba Bank, çeşitli kamusal teşebbüslerinin hissedarlığı aracılığı ile devlet tarafından kontrol edilmektedir (IMF, 2017:42)

2003 yılındaki düzenlemenin yanısıra yasal çerçeve açısından önemli düzenlemelerden birisi de 2010 tarih ve 7 Sayılı Yasa'nın yayınlanmasıdır. Bu yasal düzenleme ile birlikte Sermaye Piyasası Kurumu tesis edilmiştir. Bu kurumun tesisi ile birlikte uluslararası standartlar gözetilerek geleneksel ve islami finansal araçların ve kurumların gelişimi ve sermaye piyasasının regülasyonu Sermaye Piyasası

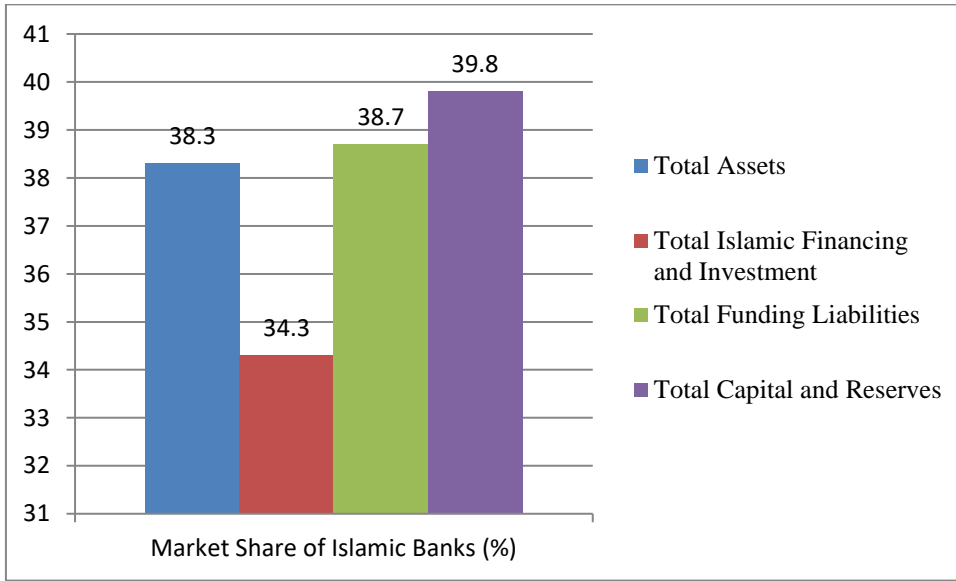
Kurumu'nun gözetiminde yürütülmeye çalışılmıştır. Yeni düzenleme sayesinde geleneksel ve islami yatırım fonları ve şirketleri Sermaye Piyasası Kurumu'nun denetim ve gözetimine alınmıştır. Öte yandan şirketler ile ilgili olarak 1960 yılından çıkarılan kanunun yerine yayınlanan düzenleme ile şirketlere islami kurallara uygun olarak islami bir finansal enstrüman olan sukuk ihracı ve islami kurallara uygun sukuk ihraç etmek üzere şirket kurma imkanı getirilmiştir (Oman, 2013:10-11).

## İSLAMİ BANKACILIK KONUSUNDAKİ PERFORMANS

Kuveyt'te islami bankacılık konusundaki performansa ilişkin öne çıkan hususlar aşağıdaki başlıklar altında özetlenebilir (IMF, 2017:42-49):

- Kuveyt'te islami bankacılık sektörü sistematik olarak önemli bankalardan ve kompleks kümelenmiş yapılar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kuveyt'teki en büyük islami banka, toplam bankacılık sistemi varlıklarının %23'üne, islami bankacılık varlıklarının %70'ini aşkın oranına tekabül etmektedir. Öte yandan islami bankaların piyasa payı aşağıdaki Grafik 1'de görülmektedir. 2015 yılında islami bankaların piyasa payı şu şekildedir: Toplam varlıklar bazında %38.8; toplam islami finansman ve yatırımlar %34.3; toplam fonlama yükümlülükleri %38.7; toplam sermaye ve rezervler %39.8'lik bir piyasa payı söz konusudur.

**Grafik 1:** Kuveyt'te İslami Bankaların Piyasa Payı (% , 2015)

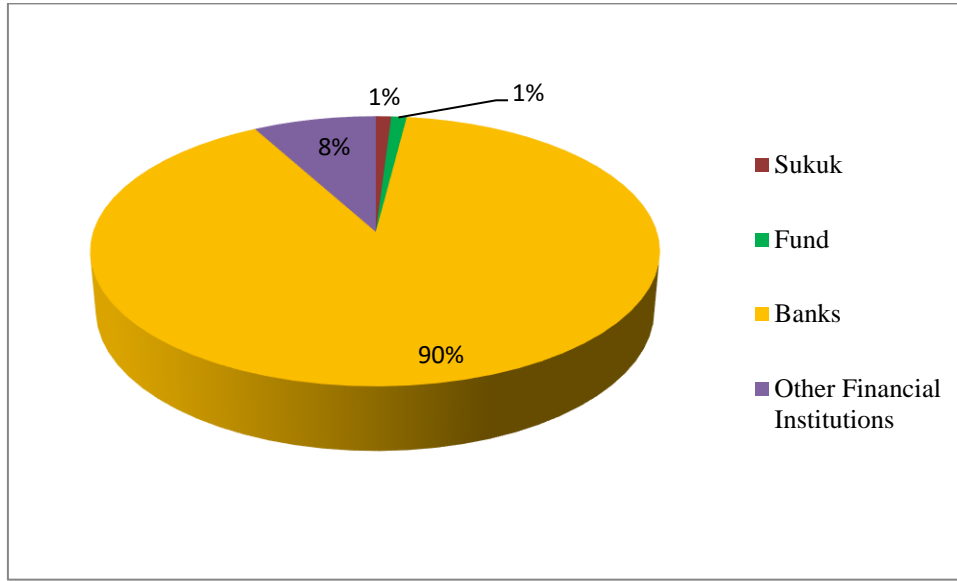


**Kaynak:** IMF (2017:48)

- Kuveyt'te islami bankaların risk profilleri geleneksel bankalara benzemektedir. Çünkü, islami bankacılık sisteminin varlıkları büyük ölçüde borç temelli enstrümanlara dayanmaktadır. İşlemlerin çoğunluğu, murabaha ve icara şeklinde gerçekleşmektedir. Öte yandan muşaraka ve mudaraba gibi enstrümanlar bilanço içerisinde önemli bir yer işgal etmezler.

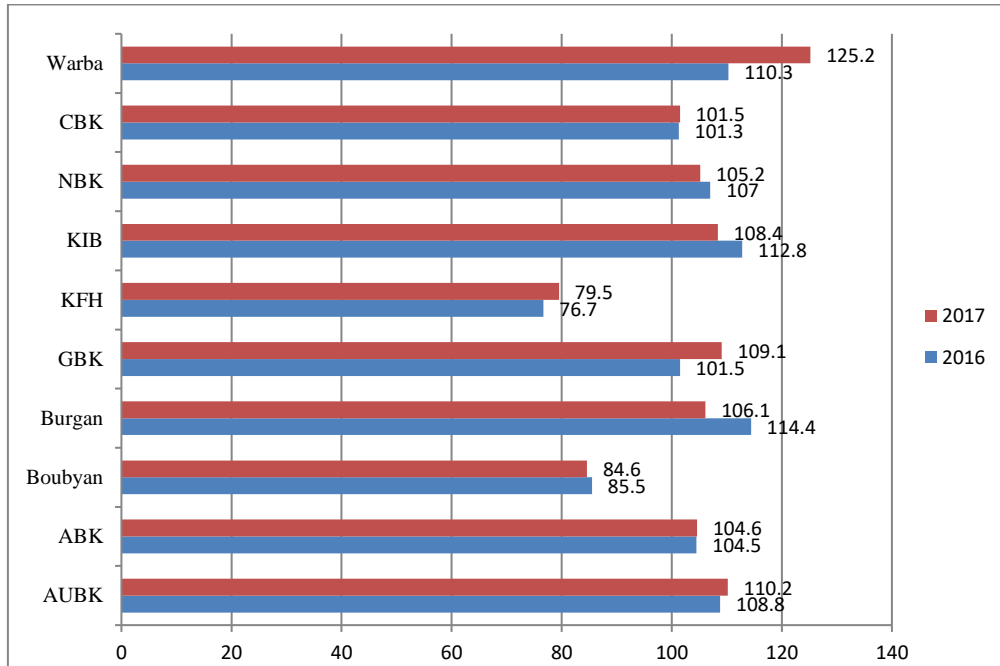
- Kuveytte islami finans, Grafik 2'de de görüldüğü gibi banka ağırlıklıdır. İslami finans sektörünün %90'ı bankacılıktan oluşmaktadır. Diğer bileşenlerin payı sadece, %10 düzeyindedir.

**Grafik 2: Kuveyt'te İslami Finans Sektörünün Yapısı**



- Kuveyt'te İslami bankacılık sektörü ile ilgili kredi mevduat rasyosuna ilişkin banka düzeyindeki veriler Grafik 3'de görülmektedir. Görüldüğü gibi, kredi mevduat rasyosu, sektörün sağlıklı olduğunu açıklamaktadır.

**Grafik 3: Kredi Mevduat Oranı (LDR) (%) (2016-2017)**

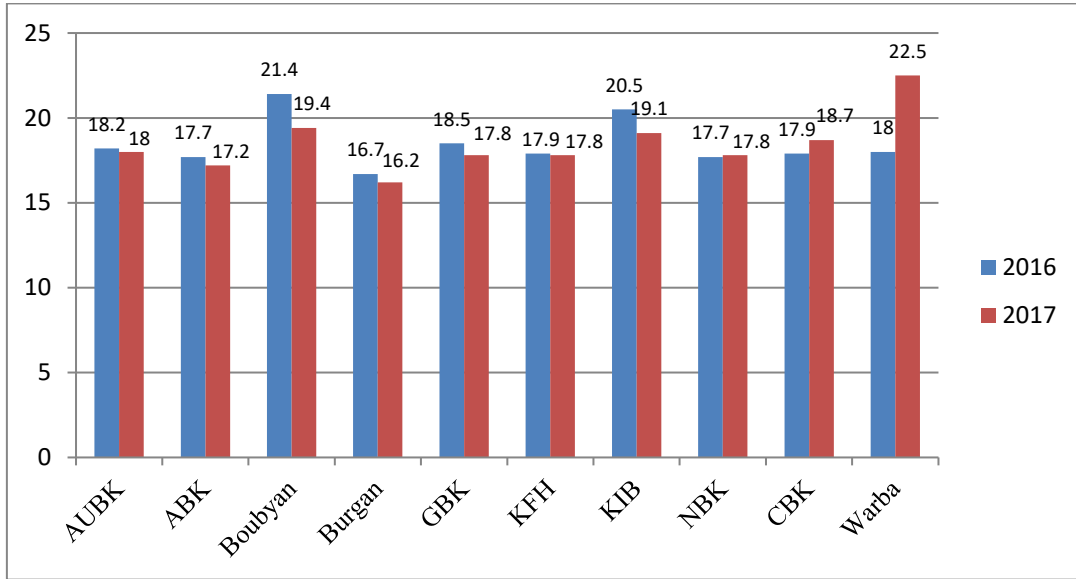


AUBK: Ahli United Bank; ABK: Al Ahli Bank of Kuwait; GBK: Gulf Bank; KFH: Kuwait Finance House; KIB: Kuwait International Bank; NBK: National Bank of Kuwait

**Kaynak:** KPMG, 2018:33

- Bankacılık sektöründe önceden tespit edilen sermaye yeterlilik oranının yakalanması ve bu oranın altında kalınmaması önemli bir performans göstergesidir. Kuveytte İslami bankaların sermaye yeterlilik rasyosuna ilişkin veriler aşağıdaki Grafik 4'de gösterilmiştir. Banka düzeyinde ele alındığında 2016 yılından 2017 yılına sermaye yeterlilik rasyosunda kayda değer bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. 31.12.2017 tarihi itibarıyla, zorunlu asgari (ortalama) sermaye yeterlilik oranının %13 olduğu dikkate alındığında İslami bankacılık sektörünün güçlü bir performans sergilediği ortaya çıkmaktadır.

**Grafik 4: Sermaye Yeterlilik Oranı (CAR) (%) (2016-2017)**

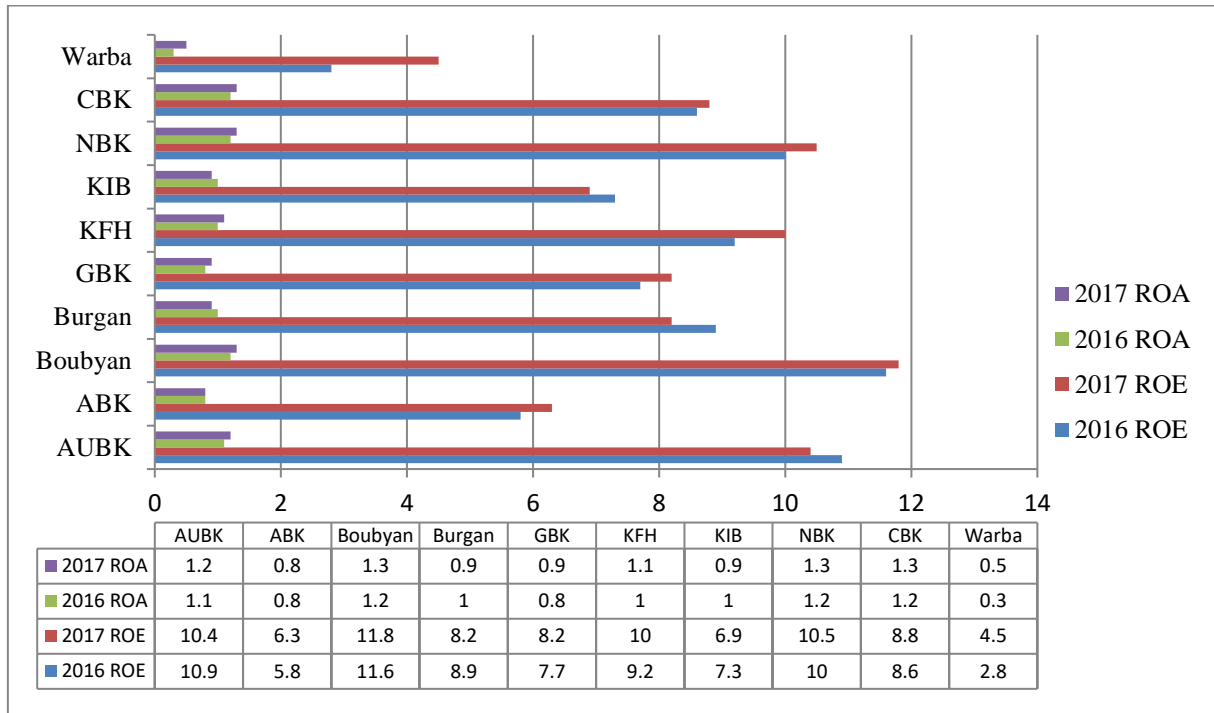


31.12.2017 tarihi itibarıyla, zorunlu asgari (ortalama) sermaye yeterlilik oranı, %13'dür.

**Kaynak:** KPMG, 2018:33

- Bankacılık sektöründe performans göstergesi olarak, Aktif Karlılığı ve Sermaye Getirisi değişkenlerine de bakılmaktadır. Grafik 5'te 2016 ve 2017 yılları için Kuveyt'teki islami bankaların aktif karlılık ve sermaye getirisi göstergelerine ilişkin yüzde değişim oranları görülmektedir. 2016 ve 2017 yılları arasında karşılaştırma yapıldığında söz konusu göstergelerde ılımlı bir değişimin olduğu görülmektedir.

**Grafik 5: Aktif Karlılığı (ROE) ve Özsermaye Getirisi (ROA) (% , 2016-2017)**

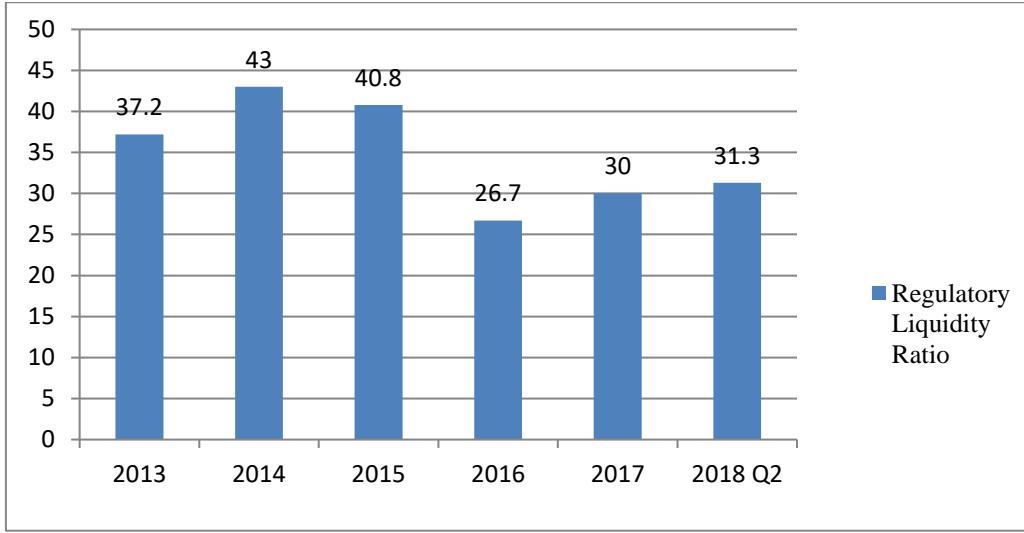


**Kaynak:** KPMG, 2018:33

- Yasal likidite oranı (RLR) konusunda sergilenen performans, finansal istikrar açısından esas alınan göstergelerden birisidir. Grafik 6'da 2013 - 2018/2Q döneminde sektörün tamamı dikkate alınarak yasal likidite oranına ilişkin performans gösterilmiştir. Kuveyt Merkez Bankası'ndan elde edilen veriler, islami bankaların yasal likidite oranı konusunda pozitif bir performans ortaya koyduğunu göstermektedir.

**Grafik 6: Yasal Likidite Oranı (2013-2018/2Q)**





**Kaynak:** CBK (2018)

### ÖNE ÇIKAN TEMEL SORUNLAR

Kuveytte islami bankacılığın gelişimi açısından öne çıkan temel sorunların başında ilk olarak petrol fiyatlarındaki düşüş gelmektedir. GCC ülkelerinde Son yıllarda düşük petrol fiyatlarından kaynaklanan ekonomik daralma ve genişleyen bütçe açıkları bankacılık sektörü ve doğal olarak islami bankalar üzerinde olumsuz etkiler doğurmaktadır. GCC ülkelerinde islami bankaların temel fon kaynakları arasında mevduat ön sıralarda yer almaktadır. İslami bankalardaki mevduat devlet ya da devletle ilişkili kurumlardan gelen fonlara dayanmaktadır. Düşük petrol fiyatları nedeniyle kamusal gelir kaynaklarının daralması ve bütçe açıklarının finansmanı için ortaya çıkan kaynak gereksinimi, hükümetleri bankalardaki mevduatlarını çekmeye zorlamaktadır. Özetle, düşük petrol fiyatlarından kaynaklanan resesyonist eğilimler ve bütçe açıkları, varlık kalitesini, likiditeyi ve karlılığı zayıflatıcı yönde etkileyerek topyekün bankacılık sistemini ve islami finansal sistemi olumsuz yönde etkilemektedir (Chapanova, 2018:25).

Varlık kalitesini etkileyen gelişmelerin yanısıra, risk yönetimi açısından Kuveyt'te islami bankalar ile geleneksel bankaların takip edecekleri süreç ve kullanmaları gereken teknikler açısından büyük benzerlik söz konusudur. Çünkü bu ülkede her iki banka sisteminin karşılaştığı riskler benzerdir. Bu durumun temel sebepleri şunlardır: İlki, Kuveyt'te islami bankalar gelişim süreçlerini henüz güçlü bir şekilde tamamlamamışlardır. Bütüm islami kuralların uygulanması için zamana ihtiyaç vardır. Kuveyt Merkez Bankası, bankacılık sektörünü islami bankalar ile geleneksel bankalar şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutmadan aynı kurallara tabi tutmaktadır. Örneğin sermaye yeterliliği kriteri bağlamında herhangi bir ayırım gözetmemektedir. Doğal olarak islami bankaların bankacılık sektörü konusundaki kurallara riayet etmesi için çaba göstermesi gerekmektedir. İkincisi, İslami bankacılık sistemi özel bir uzmanlık gerektirmektedir. Gerek bu sistem içerisinde istihdam edilenlerin gerekse sisteme ilişkin politika ve kural geliştirenlerin yeterli bilgi birikimine sahip olması gerekmektedir. Kuveyt Merkez Bankası ile islami bankalardaki çalışanlar, islami bankacılık ürünleri konusunda çok güçlü deneyime sahip değildir. Üçüncüsü, toplumun genelinde ve özelde potansiyel banka müşterileri açısından, islami bankacılık ürünleri ve islami bankaların yükledikleri sosyal sorumluluk konusunda farkındalık düzeyi çok yüksek değildir (Ali ve Naysary 2014:145 - 46).

## SONUÇ

Diğer birçok islam ülkesinde olduğu gibi Kuveyt'te de islami bankacılığın gelişimi 1970'li yıllarda başlamıştır. 1977 yılında kurulan Kuwait Finance House sektörün öncü kuruluşlarından birisidir. Bu bankanın yanısıra, Boubyan Bank, Kuwait International Bank, Al-Ahli United Bank ve Warba Bank diğer önemli finansal kurumlardır.

Kuveyt'te finansal sisteme yönelik yasal düzenlemeler islami bankacılığın gelişimine katkı sağlamış ve sektörün denetim ve gözetimini belirli bir kurumsal çerçeveye oturtmuştur. İslami bankacılık sektörünün gelişmişlik seviyesi açısından Kuveyt islam ülkeleri arasında üst sıralarda yer almaktadır. Petrol fiyatlarındaki değişiklikler bu ülkede sektörün gücünü belirleyen en önemli gelişmelerin başında gelmektedir.

Petrol fiyatlarındaki değişiklikler islami bankacılık sektörü ile birlikte topyekün bankacılık sektörünü etkilemektedir. Petrol fiyatlarının düşmesi, kamusal gelir kaynaklarının erimesine, dolayısıyla bankacılık sektörünün zayıflamasına yol açmaktadır. Petrol fiyatlarının düşmesine yol açan uluslararası iktisadi ve politik gelişmeler, islami bankacılık sektörünün performansını zayıflatan en önemli etkidir. Dışsal şoklara karşı bireysel olarak ülkelerin alabilecekleri tedbirlerin etkileri çok güçlü değildir.

## KAYNAKÇA

- Ali, Hussain Al and Babak Naysary (2014), "Risk Management Practices in Islamic Banks in Kuwait", *Journal of Islamic Banking and Finance*, 2 (1), 123-48.
- Ali, Lulwa Mubarak Al Ben (2016), "Regulation of Islamic Banking Institutions in Kuwait", *Kuwait International Law School Journal*, 4 (13), 29-92.
- Central Bank of Kuwait (CBK) (2018) *Islamic Kuwaiti Banks: Financial Soundness Indicators*, <http://www.cbk.gov.kw/en/statistics-and-publication/statistical-releases/quarterly.jsp?selYear=2018&selMonth=tcm%3A10-127875-1024&selTable=127943&publication-id=10&table-type=2&btn-submit=Submit>
- Chapanova, Madina A. (2018), "Features and Prospects of the Islamic Finance Development in GCC Countries", IX International Scientific Conference Analysis of International Relations 2018. Methods and Models of Regional Development, Winter Edition, Katowice, Poland, 12 January.
- IMF (2017), *Multi Country Report: Ensuring Financial Stability in Countries with Islamic Banking - Country Case Studies*, Staff Report, IMF Country Report No. 17/145.
- Kabbara, Abdulrajiman Hal Tham Shouxat (1988), *Islamic Banking: A Case Study of Kuwait*, A Doctoral Thesis, Loughborough University Department of Economics.
- Khan, Mansoor M. and M. Ishaq Bhatti (2008), "Islamic banking and finance: on its way to globalization", *Managerial Finance*, 34 (10), 708-25.
- KPMG (2018) *GCC Listed Banks Results, Shifting Horizons- Year ended 31 December 2017*, April 2018, [https://home.kpmg.com/content/dam/kpmg/sa/pdf/2018/GCC%20listed%20banks%20results%20report%20for%20the%20year-ended%2031%20December%202017\\_WEB%20....pdf](https://home.kpmg.com/content/dam/kpmg/sa/pdf/2018/GCC%20listed%20banks%20results%20report%20for%20the%20year-ended%2031%20December%202017_WEB%20....pdf)
- Oman, Mohammad Y. Al-Hashel (2013), "Islamic Financial Industry: Facts and Challenges Kuwait's Experience", 2nd. Islamic Banking and Finance Conference, held in Muscat - Oman, on 17,18 March.



# ORTAÇAĞ İSLAM VE BATI TOPLUMLARININ SOSYAL STATÜLERİNİN EKONOMİK BELİRLEYİCİLİĞİ VE ORTAÇAĞIN EKONOMİK UYGULAMALARINI ETKİLEYEN KURUMLARIN MUKAYESESİ

**Assist. Prof. Enver GÜNAY**

Assist. Prof. Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Economics and Administrative  
Sciences, Department of Economics  
*envergunay@hotmail.com*

**Assoc. Prof. Hüseyin AĞIR**

Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,  
Department of Economics  
*huseyinagir@hotmail.com*

**Arş. Gör. Sena TÜRKMEN**

Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,  
Department of Economics  
*sena\_dgn01@hotmail.com*

## ÖZET

Büyük imparatorluk bürokrasisi, büyük pazarlar ve ticaret, kuralların kanunlara dayandığı bir yapı, beşinci yüzyılda Roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra yerini, küçük devletlerden oluşan feodal yapıya, kapalı ve küçük piyasalara, kuralların dine ve geleneksel statülerin takdirine dayandığı, bağınaz ve karanlık dünyaya bıraktı. Ortaçağda soylular yine kazançlı çıktılar, ancak siyasi ve ekonomik iktidarı ruhban sınıfıyla paylaşmak zorunda kaldılar. Bin yıllık ortaçağ tarihinde, ruhban sınıfıyla soyluların dayanışması, ekonomik faaliyetleri tarımla sınırladı. İşgücü piyasasının olmaması ve hakim sınıfların bedelsiz emeği tercih etmeleri nedeniyle, tarımın sürdürülmesi köylülerin köleleştirilmesini gerektirdi. Ticaretin sona ermesi nedeniyle tarımdan başka alanlarda geçim fırsatının olmaması ve hakim sınıfların baskısı, serflik statüsünü yaygınlaştırdı. Loncalar ve esnaflar ise kentlerin ve kırsalın sınırlı ihtiyaçlarını karşılayacak küçük piyasaları kurmak ve korumakla görevlendirildiler.

Ortaçağın doğu medeniyetleri, coğrafi, doğal kaynak, geleneksel ve dinsel özelliklerine uygun özgün iktisadi uygulamalar geliştirdiler ve dini ve örfi kurullarla örtüşen kendilerine özgü bir iktisadi gelenek yarattılar. Tarıma hakim olan yapı tımar sistemi, soy ve toprak aristokrasisini bastırıyordu, İslam dini de ruhban sınıfını reddediyordu. Türk ve İslam medeniyetlerinde feodalizmin soylu sınıfı, serflik rejimi ve bağınaz dini bürokrasisi doğmadı. Büyük devletler, büyük pazarlar ve ticaret, kuralların örfi ve şer-i hukuka dayandığı daha kurallı toplum, dini bürokrasinin siyaseti aşamadığı bir yapı, daha gelişmiş bir toplumsal aşama olarak, Türk İslam medeniyetlerinin hakimiyet sahasıyla sınırlı kaldı.

## 1. GİRİŞ

Batı roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra dünya toplumları yeni bir döneme girdi. Ortaçağ antik çağdan pek çok bakımdan farklılık gösteriyordu. Bu yeniçağın yeni sosyal statüleri doğdu, bazı sosyal statüleri zayıfladılar bazıları da daha da güçlendiler. Ortaçağ da antik çağ gibi bir statüler düzenidir. Yeni statüler ve güçlenen statüler yeni bir ekonomik düzen kurdular. Siyasal sistem krallık ya da imparatorluktan feodal sisteme dönüştü. Ruhban sınıfı; Mısır ve Hindistan dışında, antik çağda siyasi bürokratik yapının ya da siyasal statülerin önüne geçememişti. Ancak ortaçağda ruhban sınıfı yükseldi ve siyasal statülere meşrutiyet verecek bir denklige ulaştı. Ruhban sınıfının; düşünsel, ekonomik, siyasal ve toplumsal olgular üzerindeki belirleyiciliği arttı. Tarım önemini korusa da toprağın kullanım biçimi değişti, bu yeni toprak mülkiyeti yeni bir statü (serflik) yarattı. Ticaret küçüldü ve ekonomik faaliyetler geçimlik düzeye geriledi. Roma ya da antik Yunanda hukuk, sosyal, siyasal ve ekonomik yaşama düzen getirmişti, soylular için de kanun bağlayıcıydı. Ortaçağda siyasal ve dinsel statüler, kanunların çok üstüne çıktı, ortaçağda soyluları ve ruhban sınıfını sınırlayan seküler kurallar yoktu. Antik çağda Roma ve eski Yunanda gelişmiş bir hukuk sistemi vardı. Gelişmiş bir kamu hukuku ve özel hukuk vardı, piyasayla ilgi borç ilişkileri, mülkiyet hakkı ve ticaret; ceza hukuku, borçlar hukuku ve ticaret hukukuyla düzenlenmişti. Ortaçağda sadece ekonomik ilişkiler azalmadı, fakat aynı zamanda ekonomik ilişkiler düzensizdi. Haklar ve borçlar mahalli geleneğe göre düzenleniyordu. Bu bakımından hukukun yarattığı boşluk gelenek ve din tarafından dolduruldu. Tek tanrılı dinlerin yayılması ve bu dinlerin kutsal metinlere sahip olması, dini kuralların ekonomik hükümlerinin daha kolay anlaşılmasına ve güçlü bir biçimde uygulanmasına neden oldu.

Batı roma imparatorluğunun 5. yy da yıkılmasından sonra yeni bir çağ başladı bu yeniçağın özgün sosyal statüleri ortaya çıktı. Kölelik nitelik değiştirdi. Din daha baskıcı oldu, devlet yapısı ve toprak mülkiyeti değişti, loncalar daha önemli bir ekonomik aktör oldu. Ortaçağdaki değişim gözlenebilir olsa da değişim her toplumda aynı yönde olmadı. Mesela batı toplumları daha kapalı bir topluma dönüştü ve bu toplumlar siyasal ekonomik, sosyal ve bilimsel anlamda gerilediler. Ancak doğu toplumları batı toplumlarına nispeten daha az kapalı toplum özelliği kazandılar. Doğu medeniyetlerinde sosyal statüler doğmadı, kölelik yaygınlaşmadı ve farklı bir hukuki rejime tabi oldu, din doğuda kendi sınırlarını aşmadı ve loncalar klasik görevlerini sürdürdüler ve her şeyden önemlisi ticarete açıldılar ve kontrollü bir piyasa ekonomisi kurdular. Bu çağ batı Avrupa iktisat tarihinde bunalımlı ve karanlık bir çağ olarak anıldı, ancak doğu toplumları için bu çağ aydınlık ve gelişme çağıydı.

Bu çalışmada ortaçağın sosyal statüleri ve uygulamayı etkileyen ekonomik kurumları, doğu medeniyetleriyle batı medeniyetleri arasında karşılaştırma yapılarak araştırılacaktır. Ortaçağın sosyal statülerinin ve ekonomik kurumlarının karşılaştırmalı bir biçimde incelenmesi, doğu ve batı toplumlarının ekonomik yapılarının sahip olduğu özelliklerinin, daha gerçekçi bir biçimde araştırılmasına hizmet edecektir.

## 2. Ortaçağ ekonomilerinin Sosyal Statüleri ve Ekonomik Kurumları

Ortaçağın batı medeniyetlerinin sosyal statülerinin bir kısmı bu çağda ortaya çıkan yeni statülerden ve nitelik değiştiren klasik statülerden oluşuyordu. Doğu medeniyetleri ise dini ve geleneksel özelliklerine uygun, özgün ekonomik kurumlara ve sosyal tabaklara sahiptiler ve statüler çağında, sosyal tabakalar arasında geçişkenliğe izin vererek, statüler hiyerarşisinden oluşan bir toplum olmadılar, nispeten daha açık bir toplum özelliği kazandılar.

## 2.1. Feodalizm

Roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra Avrupa'da ortaya çıkan otorite boşluğu, Avrupai kıtası içinden ve dışından Kuzey Avrupa'dan Cermen kabileleri, Macarlar ve Vikingler tarafından dolduruldu. Cermen kabileleri kuzeyden, Vikingler kuzey batıdan Müslümanlarda İber yarımadası üzerinden (İspanya ve Portekiz ) Avrupa'ya saldırdılar. İlk istilacılardan Cermen kabileleri Romalılardan kazandıkları topraklara yerleşerek Avrupa'nın büyük bir bölümünü ele geçirdiler ve Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ve İsviçre'yi içine alan Karolenj İmparatorluğunu kurdular. Daha sonrada Karolenj imparatorluğu üzerinde kutsal Roma Cermen imparatorluğunu kurarak Avrupa'nın büyük bölümüne sahip oldular. Sekizinci yüzyılda; Karolenj imparatorluğunun kuruluşuna kadar Avrupa'da birçok barbar krallık kurulmuştu. Roma imparatorluğunun yıkılışından sonra oluşan otorite boşluğunu dolduran bu barbar krallıklar düzenli ordulara sahip değillerdi. Askerler çoğunlukla çiftçilik ve çobanlık yapan askeri eğitim almamış köylülerden oluşuyordu. Bu küçük barbar krallıklar, köylülerden oluşan askerlerle askeri donanımı yüksek Müslüman Macar ve Viking saldırılarına karşı koyamıyordu. Karolenj hanedanlığının kurucusu sayılan Charles Martel zapt ettiği kilise topraklarını soylulara askeri hizmet karşılığı dağıttı. Böylece soylular kendilerine verilen toprakların karşılığında, kral savaşa çağırıldığında silahlı askerlerle birlikte kralın yanında savaşacaklarını kabul ederek, kralın vassalı (biat eden kimse) oldular. Daha sonra vassallar topraklarını daha alt vassallara dağıtarak, kendi vassalarını yarattılar. Sonuç olarak kral toprak karşılığı, silahlı, eğitilmiş, mesleği askerlik olan profesyonel askerlere (şövalye) sahip oldu. Lordlar (vasallar) da askeri hizmet karşılığı (şövalye yetiştirerek) toprak sahibi oldu. Buradan da anlaşıldığı gibi feodalite savunma ihtiyacının sonucunda ortaya çıkmış bir siyasal sistemdir. Zamanla bu derebeyler ekonomik ve askeri güce sahip oldukları için bağımsız siyasi birimler olarak geliştiler. Her biri küçük topraklardan oluşan devletler olarak ayakta kaldılar, krala karşı bağılıkları azaldı. Krallar; topraklarını soylulara devrettiğinden ve şövalyeler üzerinde mutlak kontrolü derebeylere bıraktığından, merkezi krallıkların ekonomik ve askeri gücü kayboldu. Bu anlamda krallar; askeri ve ekonomik açıdan derebeylerine bağımlı hale gelerek siyasi açıdan sembolik bir düzeye gerilediler.

Ana hatları bu olan feodal sistem hızla Avrupa'da yayıldı. Fransa ve Almanya'da Lordlar krallarını seçerek kralların vassalları oldular (Sander, 1994: 53-54). Avrupa'da feodalizm bazı yerlerde Lordların kral seçimiyle daha gevşek bir yapı olarak, bazı bölgelerde de kralların Lordları atamasıyla (İngiltere) daha merkeziyetçi yapılar olarak kuruldu.

Feodalizmin ekonomik yapısında senyörden (kraldan toprak alan kişi) vassaldan ve ikinci derecedeki vassallardan sonra en alt kademedeki bulunan serfler toprakta çalışmak, üretim işini geliştirmek ve toprak el değiştirdiği zaman toprakla birlikte sahip değiştirmek durumunda bulunuyorlardı (Güriz, 1969: 73). Feodalizm toprak malikliği üzerinde dayalı bir toplum yapısı ve bir ekonomik birimdir. Bir yanda toprak mülkiyetine sahip kral, aristokrasi ve kilise, diğer yanda ise topraksız köylü sınıfı vardı (Ülgen, 2010: 4). Bu sosyal yapıda eşitsizlik hâkimdi. Aristokrasi sistemde güçlüydü, diğer güçlü bir unsurda kiliseydi. Topraklarının çok büyük olması, iyi örgütlenmiş olması, dinsel etkisi, kiliseyi düzenin en büyük politik, ekonomik gücü yapmıştı. Kilise feodal düzeni tanrının istediği bir düzenmiş gibi gösterip, onu haklı çıkarmaya ve korumaya çalışıyordu (Aydemir ve Genç, 2011: 229).

Bu yapı sadece siyasal sınırları ifade etmiyordu. Aynı zamanda piyasa sınırını da belirliyordu. Her feodal prenslik kendi bölgesinin siyasal hükümrani olarak ekonomik hükümrani hakkına da sahipti. Kendi bölgelerindeki topraklara girişlerde gümrük vergileri uygulanıyordu, Avrupa piyasası iç gümrüklerle bölünmüştü. Ortaçağ boyunca feodalizm Avrupa piyasasını iç gümrüklerle paramparça etmiş ve piyasanın gelişmesini sınırlamıştır. Bu yapı toprakta bedelsiz emeğe ihtiyaç duyuyordu. Çünkü soyluların; toprağı

işleyecek kadar sayıları fazla değildi, ayrıca çalışmak adi işlerden sayılıyordu. Bu nedenle köylü toprağa bağlıydı. Piyasanın ihtiyaç duyduğu emek piyasası, feodalizmin tarımsal üretiminin sürmesi için özgürleşemedi. Antik çağdaki köleci toplumlar devri bitmişti, ancak serf kölenin yerini aldı. Ortaçağın emekçi sınıfı, özgür sanayi işçileriyle, antik çağın köleleri arasında bir yerdedi. Feodal yapı, hem egemen sınıf soylular hem de kilise için, hayati öneme sahip olduğundan korunmuş bunun sonucunda emek piyasası feodalizm yıkılışına kadar gelişmemiş, feodalizm; emek piyasasının gelişiminin önündeki en büyük engel olmuştur.

Feodal yapı kapalı bir ekonomik model yaratmıştır. Ticaret ortadan kaybolduğu için ihtiyaçların piyasadan sağlanması imkânı kalmamıştır. Bu nedenle bütün ihtiyaçlar yerel kaynaklardan sağlanmış, tarım ve küçük el sanatlarından oluşan sanayi, üretimi; ihtiyaçları karşılamaya dönük ya da başka bir ifadeyle iç talebe dönük bir organizasyon içinde kalmıştır. Bu nedenle piyasaya dönük üretim, ya da kar amacıyla üretim gerçekleşmemiştir. Bu yönüyle feodalizm kar'a dönük üretimi ve sermaye birikimini engellemiştir. Feodal yapıda soyluların ve kilisenin elinde tuttuğu mülkiyetin büyüklüğü ve servetin irsi karakteri, özel mülkiyeti seçkin bir azınlığın kontrolüne bırakmıştır. Mülkiyetin üst sınıflarca kontrolü piyasanın gelişimini sınırlamış, tarımda ortaya çıkan üretim fazlası soyluların elinde kaldığından, servetin adaletsiz dağılımı ortaçağın sonuna kadar sürmüştür.

Feodal yapı içinde sermayeye, ekonomik açıdan tembel, bilgisiz ve basiretsiz olan soylular sahipti. Ortaçağda sınırlı da olsa gelişen teknolojsi sermayenin üst sınıfların tekelinde olmasından dolayı, gereken yatırım desteğini alamadı. Yel değirmenleri ve su değirmenleri gibi mekanik gücün keşfedilmesine rağmen bunu üretime adapte edebilecek yatırımlar gerçekleşmedi. Matbaanın [Johannes Gutenberg](#) tarafından geliştirilmesi için bir zenginin ilgisine ihtiyaç vardı. Çünkü soylular dışındaki insanların tasarrufu hemen hemen hiç yoktu.

Savaş ve çatışmaların doğurduğu bir siyasal sistem olan feodalizm ve feodalizmin doğal ekonomik modeli kapalı ekonomi, 10.yy'dan itibaren kısmen çözülmeye başladı. Savaş ve çatışmalar sona ermişti. Güvenliğin sağlanması nedeniyle ticaret gelişti ve piyasa yeniden doğdu. Ticaretin gelişmesiyle tarım ürünleri ticareti ve şehir zanaatkarları arasındaki ticaret, iç pazarların büyümesini sağladı. Soylular gelişen piyasadan ihtiyaçlarını karşıladıklarından paraya daha fazla ihtiyaç duydular. Doğrudan tarım yaparak ihtiyaçlarını gidermek yerine, piyasadan ihtiyaçlarını karşılamaya yöneldiler. Bunun sonucunda para önemli hale geldi. Feodal üretim ilişkileri parasal ekonominin, yani piyasanın gelişmesiyle birlikte çözülmeye başladı. Soylular topraklarında köylülere angarya biçiminde çalıştırarak doğrudan ürün üretmek yerine, topraklarını köylülere kiraladılar. Köylü angaryaları, kiralara dönüştü, serflerde ücretli işçiler durumuna geldiler. Değişim her yönde aynı olmamakla birlikte, ticaret geliştikçe bu değişim her yönde gözlemlendi. Lordlar krallara asker (şövalye) yetiştirme yerine, vergi vermeye başladılar. Merkezi krallıklar bu süreçte güçlendiler. Vergiler merkezi krallıkların feodal beylere karşı ekonomik bağımlılığını azalttı, vergiler merkezde paralı askerlerden oluşan profesyonel askerleri finanse etti. Krallar askeri açıdan feodal prensliklere karşı bağımlı olmaktan kurtuldu. Ticaret geliştikçe tarımın önemi azaldı, soyluların gelirleri düştü, sistemin dayandığı ana sınıfın güç kaybı sonucunda feodalizm ekonomik olarak geriledi, bunun tam aksine ticaret geliştikçe merkezi krallıkların vergi kaynakları arttı ve ekonomik olarak güçlendiler. Merkezi ordulara kurarak askeri ve siyasi açıdan güçlendiler. Feodalizm 18.yy'a kadar varlığını sürdürse de 15.yy'dan sonra kesin olarak kan kaybetmeye başladı.

Avrupa tarihine bakıldığında, feodalizmin gücünü üç kesimden aldığı görülür. Bunlar soy aristokrasisi, toprak aristokrasisi ve ruhban sınıfıdır. Ortaçağın doğu medeniyetlerini İslam ve Türk medeniyetleri olarak ele alırsak, bu medeniyetlerde feodal statüler (senyor, vassal, serf) oluşmadı. Çünkü



Türk İslam medeniyetlerinde toprak ya da soy aristokrasisi ve ruhban sınıfı ve onun baskıcı bürokrasisi yoktu.

Türk ve İslam medeniyetlerinde soy aristokrasisi oluşmadı çünkü bu toplumlarında soy ayrıcalığı geleneksel ve dinsel olarak yoktu. Hanedan ailesi olsa da askeri ve sivil idareciler sıradan insanlardan hatta kölelerden oluşabiliyordu. Enderunlar, hiç hanedan ailesiyle soy bağı olmayan kişileri eğiterek en üst derece asker ve sivil bürokrat sağlıyorlardı. Büyük vezirler, askeri kumandanlar eyalet yöneticileri ekseriyetle hanedan soyundan gelmiyorlardı.

Türk ve İslam toplumlarında toprak aristokrasisi de oluşmadı, tımar sistemi bu sınıfın oluşumunu sınırladı. Bu devletlerde de tımarlar feodal sistemde olduğu gibi askeri hizmet karşılığı verilse de, topraklar soylulara verilmiyordu. Her tabakadan birisi askeri yararlılığı ölçüsünde tımar alabilirdi. Ayrıca tımarlarda küçük toprak tahsisleri söz konusuydu, batı Avrupa'da olduğu gibi büyük toprak tahsisi, ancak istisnaydı. Tımar topraklarının mülk olarak devri söz konusu değildi. Ancak topraktan yararlanma hakkı sipahiye geçiyordu. Sipahi nezaretine bırakılan toprağın mülküne sahip değildi, ancak o topraktan devlet payına düşen vergiye sahipti (Aktan, 1988: 2). Padişaha yetiştirmek için taahhüt ettiği askerlerde, topladığı verginin karşılığıydı. Toprak üzerindeki köylüler özgür insanlar olup, tarım yapmaya mecbur değildiler. Ancak toprakta çalışan reaya, toprağı işler, toprağın ürününe sahip olur, sipahiye sadece devlete ödeyeceğı vergiyi teslim ederdi. Yani köylü tebaa, Batı Avrupa'nın serlik sistemiyle karşılaştırılmayacak kadar daha özgürdü

Yukarıda anlaşıldığı gibi bu yapı daha az baskıcı ve üretken bir özellikteydi. Toprak mülkiyeti devletin olup, tımarlı sipahi ya da köylü ancak topraktan yararlanabiliyordu, mülkiyet devri söz konusu değildi. Tımarlı sipahi güçlü konumda değildi, reaya da zayıf konumda değildi. Doğu toplumlarında tımarların ekonomik belirleyiciliğı, aşağıdaki sonuçları yarattı:

- Tarımda devlet mülkiyeti nedeniyle özel mülkiyet gelişmedi. Topraklar koşullu olarak dağıtıldı (Şahinöz ve Teoman, 2002: 69).
- Tımarlar, tarımsal üretimin sürekliliğini sağladı ve tarımı denetledi.
- Tımarın tarımın dışındaki alanlarda etkisi olmadı (feodalitenin piyasayı gümrüklerle bölmesi gibi)
- Tarımda atıl kapasite oluşumunu engelledi.
- Üretimin iç piyasaya dönük özelliğini sürdürdü.
- Sipahi doğu medeniyetlerinde, toprağı nezaret ettiğinden yani çiftçinin başında olduğundan, tımar sistemi merkezde oturan soyluların uzaktan kontrol ettikleri feodal sisteme nazaran, daha verimli oldu.
- Merkezi hazinenin ve para ekonomisinin henüz yeterinde gelişmediğı, askeri birliklerin atlılardan oluştuğı ortaçağ şartlarında tımar sistemleri ihtiyaca binaen çıkmışlardı. Atlı askerlerin ihtiyaçları yalnızca kırsal çerçevede karşılanabilirdi. Sipahilerin maaşları aynı olarak ürünlerle ödenir ve bu ürünler mahalli pazarlarda paraya çevrilirdi (Acun, 2002:899). Bu sistem sayesinde büyük askeri masraflar devlet bütçesi üzerinde mali baskı oluşturmadı.
- Tımarlar merkezi otoriteyi güçlendirdi taşrada maaşı toprağı bağı, maaşı merkezi bütçeden bağımsız bir askeri güç oluşturdu.

Sonuç olarak aynı tarihi dönemde feodal sistem içinde oluşan batıya özgü statüler, doğu toplumunda oluşmadı. Batı Avrupa'nın zayıf feodal sistemine karşılık, doğuda güçlü krallıklar ve imparatorluklar kuruldu. Feodal toprak sistemine karşılık tımar sistemi, doğuya özgü kontrollü piyasa ekonomisi sistemiyle daha uyumlu bir yapı olarak 18.yy'a kadar varlığını korudu.

## 2.2. Ruhban Sınıfı

Ortaçağda hem doğuda hem batıda dinin etkinlik alanının genişlediğini söyleyebiliriz. Din; tarihin hiçbir döneminde sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda, ortaçağ kadar dünya toplumları üzerinde bu kadar etkili olmadı. Krallar, papalar tarafından onaylanmadıkça meşruiyet kazanamadılar. Papa kralları aforoz ettiğinde o kralın meşruiyeti kaybolurdu. Kilisenin ekonomik faaliyetler üzerinde verdiği izinler ve koyduğu yasaklar uyulması gereken ve cezai müeyyide gören kurallardı. Kilise düşünürleri de kontrol ediyordu. Kilise düşüncesine aykırı görüşler din dışı sayılırdı, hatta aforoza kadar giderdi. Bu nedenlerle ortaçağ dinin, siyasal, ekonomik ve toplumsal iktidarı kullandığı bir dönemdi. Ortaçağda siyasal, ekonomik, bilimsel ve toplumsal gerileme yaşanırken dini düşünce güçlendi. Başka bir ifadeyle siyaset gerilerken, ekonomiler ve piyasalar küçülürken, din adamları, dini kurumlar güçlendiler ve siyasetin üzerine çıktılar. Roma imparatorluğunun ayakta tuttuğu siyasi, ekonomik ve sosyal iktidarlar Romanın yıkılmasından sonra çöktü. Romanın çöküşü her toplumsal unsuru, din dışında olumsuz etkiledi. Din Roma döneminde olduğundan çok daha fazla güçlenmişti.

Dini, Roma döneminde sınırlayan kuşkusuz siyasetin ve bürokrasinin gücüdür. Siyaset Hıristiyanlığı seçene kadar, Roma toplumunda Hıristiyanlığın yayılma hızı çok düşüktü. Bu da gösteriyor ki Hıristiyanlık dini, siyasetin yani devletin bir seçimidir. Devlet, Roma döneminde uzun tarihsel evrede kazandığı egemenliği din ve dini bürokrasiyle paylaşmamıştır. Din toplumsal kuralları yani Roma özel ve kamu hukukunu sınırlı düzeyde etkilemiştir. Roma kanunları, dini bürokrasinin aşamayacağı bir tarihsel geçmişe sahipti ve seküler düzenlemelerdi. İmparatorlar Hıristiyanlığın kabulünden sonra kiliseyi korumuşlar ve desteklemişlerdi. Ancak buna rağmen Hıristiyanlığın dini kurumları ve bürokrasisi ortaçağda olduğu kadar, antik çağda kamusal alana çıkamamıştı. Roma'da siyasetin ve siyasi kurumların dayandığı soylu sınıfı kazanımlarını ruhban sınıfıyla paylaşmamıştır. Ancak Roma imparatorluğunun yıkılması, siyaseti ve soyluları zayıflatmıştır.

Batı roma imparatorluğu harabeye dönerken batı Hıristiyanlığı kendini üç şeyle kurtarmıştır (Aydın, 1986: 128):

1. Hıristiyanlığın istikbali bir hakikati taşıdığı kanaati işte bundan dolayıdır ki, Batı Hıristiyanlığı Grek-Latin medeniyeti ile birlikte kendini mezara koymaya mecbur hissetmemiştir.
2. Kilise organizasyonu içinde Hıristiyanlığın sahip olduğu sağlam teşkilat, işte bundan dolayı müstevli kuvvetler, her yerde karşılarında kiliseyi bulmuşlardır. Kilise teşkilatı mensuplarına saygılı davranarak onların dostluklarından yararlanmışlardır.
3. Hıristiyanlığın, işgal kuvvetlerince çok ulvi bir din olarak görülmesi ve neticede müstevlilerin Hıristiyan olmak için vaftiz edilmeleri.

Bu durum batı Hıristiyanlığı lehine olmuştur. Aslında kilise istemeksizin misyonerlik durumunda kalmıştır. Hıristiyan camia içinde yer alan ve hatta onu tartışmasız kabul eden batının, bu yeni fatihleri (yani kuzeyden gelen barbar kabileleri) kayıtsız şartsız vaftiz olarak Hıristiyan camiaya kabul edilmişlerdir. Pek tabii ki kilise bu durumda yeni batının annesi ve mürebbiyesi olmuştur. Toplum içinde her geçen gün ağırlığını hissettiren kilise ve onun etrafındaki Hıristiyanlık ortaçağ dünyasının karakteristik çizgilerini benimsemeye yönelmiştir (Aydın, 1986: 19).

Ortaçağın sosyal ve siyasal iktidarı hatta ekonomik iktidarı artık iki güç tarafından kullanılıyordu. İktidarın maddi yönünü soylular kullanıyor, manevi iktidar ise Ruhban sınıfına aitti. Zamanla ruhban sınıfının manevi iktidarı, siyasal iktidarın üzerine çıkmıştır. 8.yy'dan itibaren, krallara papa tarafından taç giydirilmesiyle, kilisenin manevi iktidarı taçlanmıştı. Bu dönem, doğudaki Ortodoks kilisesine baktığımız zaman, feodal krallıklardan daha güçlü Bizans imparatoru kiliseye karşı otoriterdir ve kiliseye bu hâkimiyet

alanını açmamıştır. Doğu Roma imparatorları İstanbul'da Ortodoks mezhebinin başı olan Patrikleri etkileri altına alarak siyasal ve ekonomik alanda dinin etkisini sınırlamıştır.

Batı Avrupa'da kilisenin manevi iktidarı, toplum tarafından da destekleniyordu. Kilisenin bir ekonomik iktidarı vardı. Kilisenin hâkimiyetindeki, büyük topraklar her zaman fakir halkın geçimini sağladığı yerlerdi. Avrupa'nın siyasi kargaşa ve savaşa maruz kaldığı dönemde istilacı barbarların ezip geçemediği tek yapı, kilisedi. Halk istilacılardan korunmak için topraklarıyla birlikte kiliseye sığınmıştı. Sahip olduğu malları kiliseye bağışlayarak onun koruması altına girmişti. Dolayısıyla kilise toplum açısından önce barbarlara sonrada krallara karşı bir sığınaktı. Koruyan ve esirgeyen bu dini müessesler, Ortaçağda soylular kadar toprak zengini olmuştu. Bu da dine büyük bir ekonomik iktidar kazandırıyor. Ancak kilise siyaset üzerindeki manevi gücünü toplumu desteklemek için kullanmadığı gibi ekonomik gücünü ve varlığını da halk için kullanmamıştır. Halkın yarı köle statüsündeki haklarına itiraz etmemiştir. Çünkü büyük toprak sahibi kilisenin de bedelsiz emeğe ihtiyacı vardı. Kilise feodaliteyi sanki tanrının bir isteğiymiş gibi göstererek, feodal sistemin bir parçası olmuş, feodal sistemde halkı ekonomik açıdan sömürmüş hatta bu anlamda soylularla işbirliği yapmıştır.

Kilisenin siyasal iktidar üzerindeki etkisi ve ruhban sınıfının manevi iktidarının kanıtı papanın haçlı seferi ilan etmesinden sonra imparatorların ve kralların buna itiraz edememeleridir. Kilisenin, halktan kralla kadar herkesi toplum dışına atacak aforoz yetkisi, sahip olduğu en güçlü müeyyidedir. Ayrıca enterdi yetkisi krallıklar üzerinde papaya korkunç bir güç vermekte, krallığın ve krallık halkının tam anlamıyla kontrolünü sağlamaktadır. Enterdi papanın Hıristiyan bir halkı ya da ülkeyi tümünden dinden çıkarmasıdır. Enterdi ilan edildiğinde din adamları çekilir kilise kapanır dini faaliyetler dururdu. Halk günah bile çıkaramazdı. Bu nedenle kilisenin siyasal etkisi, toplum üzerindeki manevi iktidarının gücü, Papanın krallara taç giydirmesi figürüyle anlatılsa da, onun siyasal iktidarlar ve toplum üzerinde nüfuzu, taç giydirmenin çok ötesindeydi. Kontrol ettiği toprak mülkiyeti, bir feodal krallık gibi kiliseye dünyevi haklar veriyordu. Hıristiyanlık siyasetten ekonomiye, teknolojiye bilim, sanattan edebiyata kadar her alanda tam bir dünyevi iktidar kurmuştu. Hıristiyanlık bürokrasisinin kurduğu dünyevi iktidar aşağıdaki alanlara nüfuz ediyordu:

- Ekonomik alanda kilisenin koyduğu kurallar geçerliydi. Faizcilik ve tefecilik suçtu ve cezalandırılıyordu.
- Ticaretle uğraşan Hıristiyanlar kilise tarafından muteber sayılmazdı. Emeği ile para kazanmak helal sayılırdı. Ticaret emek sarf etmeden elde edilen kazançlardandı ve hakir görülüyordu. Ticaret suç olmadığı, ama kilise tarafından hakir görüldü ve ahlaken toplum dışına itilmeye çalışıldı, çünkü ticaret günahkâr insanların doğasına uygundu.
- Servet ve zenginlik de hor görüldü. İyi bir Hıristiyan'ın çok çalışması hep kınandı. İyi bir dindar ancak doyacak kadar az çalışmalı, emeğini tanrıya ve kiliseye harcamalıydı. Zenginlik peşinde koşanlar ticaretle uğraşanlar tanrıdan uzak insanlar olarak damgalanmıştı. Hıristiyanlar mallarını Tanrıya yani Kiliseye bağışlayarak günahlarından kurtulma fırsatını yaklayabiliyorlardı.
- Günah çıkarma kilisenin aracılığı olmadan gerçekleşemezdi. Toplum ya da dindar insanlar, ruhban sınıfı tarafından vicdanen tutsak edildi.
- Aforoz dindar olmayanları bile korkutuyordu, af kâğıdı herkesin almak isteyeceği bir şeydi. Kilise dünyada tanrının hükmettiği cezayı verir ve tanrının af yetkisini (endüljans) kullanabiliyordu. Ortaçağda Papa ve din adamları Tanrının yeryüzündeki gölgesiydi.
- Enterdi halkları kralların elinden alacak kadar güçlü bir yetkiydi. Bir ülkenin tümünden din dışı sayılması siyasal iktidarı değiştirebilirdi.

- Bunlardan başka kilise düşünce dünyasına da hükmediyordu. Kendi felsefi anlayışını topluma dayatıyordu. Skolâstik felsefeye aykırı olan düşünceleri, diğer günahkârlarla birlikte en ağır biçimde yargılayan, kiliseye bağlı mahkemeleri vardı. Engizisyon (soruşturma) mahkemeleri hiçbir kanıt göstermeden, sadece kanaate dayanarak insanları cezalandırırdı. Bilim ve yeni düşünce üzerinde engizisyon mahkemeleri büyük bir korku yaratmıştı.
- Dinlerin en temel fonksiyonu toplumlara belli bir zihniyet kazandırma ve yeni bir dünya kurma vizyonudur. Bu zihniyet sayesinde insanlar dünyayı özel gözlüklerle görmeyi sağlayacak imkânları sağlar (Keskin, 2004: 11). Ortaçağ toplumunda da din topluma yeni bir anlayış kazandırma konusunda (sahip olduğu çok fazla baskıcı araçlar vasıtasıyla) başarılı oldu. Bu nedenle ortaçağ toplumunda çok çalışma, ticaret, servet hor görüldü, tanrıya karşılıksız hizmet övüldü, tabi karşılıksız hizmet ancak kiliseye sunulabilirdi. Kilisenin çizdiği ekonomik vizyonda piyasa ekonomisi ve kapitalist oluşum yoktu.
- Aziz Luka İncilinde (VI, 24-25) vay size zenginler, çünkü siz tesellinizi almışsınız, ey şimdi karnı doyurulan, vay size, Çünkü acıkacaksınız, ey gülenler vay size, çünkü yas tutacak ve ağlayacaksınız (Heaton, 1924: 440). Eski ve yeni Ahitte çalışmayla ilgili emirler yer almaktaydı. İncil fakirler arasında vaaz edilmiş, Paul kendisini havarilik görevine adanmış sırada dahi mütevazı işine devam etmişti. Hıristiyanlıkta emek sarf etmeksizin elde edilen kazançlara (tefecilik, ticaret) karşı çıkılmış, emek övülmüştür. El işleri ve emeğin kutsallığı en güçlü biçimde telkin edilmiştir (Akalin, 2013: 256). Ancak çalışmadan ve ticaretten kazanılacak servetlerin bireye ekonomik bağımsızlık kazandıracağı ve kilisenin korumasına ihtiyacı kalmayan bireylerin kiliseden uzaklaşacağı korkusu, dini otoriteleri ve Hıristiyanlık bürokrasisi çalışma, kar, servet ve zenginliğe karşı tutum almaya itmiştir.
- Para tüketimin ve servet biriktirmenin bir aracı olarak (servete karşı olumsuz tutum nedeniyle) görüldüğünden paraya değer verilmemiş, değer mallar üzerinde görülmüştür. Bunun sonucunda parasal ekonomi gelişmemiştir.
- Kilise inancı bencilliği aşılamış ve iktisadi bireyin gelişimini engellemiştir. Kendi çıkarını düşünme aç gözlülük günahkârlıkla suçlanmıştır.
- Doyacak kadar kendine, ölene kadar kiliseye hizmet anlayışı ekonomik faaliyetleri sınırlamıştır. Ekonomik organizasyonlar küçük işletmeler olarak gelişmiş ve ihtiyaca dönük bir üretim anlayışı korunmuştur, piyasaya dönük bir üretim ortaçağda gelişme kaydedememiştir.
- Kilise el işçiliğini överek, fazla üretime imkân sağlayan teknolojiyi dışlamıştır. İsa'nın bir marangozun oğlu olduğundan hareketle havarilerin basit birer işçi olduğunu açıkça ilan etmiştir (Akalin, 2013: 266). Yeni teknolojiye karşı kilisenin olumsuz tutumunu matbaanın yasaklanması gibi sembolik örnekten anlayabiliriz. Teknolojinin dışlanması ve el emeğinin üstün tutulması endüstriyel gelişmeyi geciktirmiştir.
- Hıristiyanlıkta özel mülkiyet meşrudur. Ancak mülkiyetin adil dağılımını sınırlayan engeller kilisenin koruduğu engellerdir. Feodalizmin toprak mülkiyeti ayrıcalığı ve ticaretin, karın ve faizciliğin dışlanması, servet edinme yollarını tümünden tıkamış ve özel mülkiyetin; ticaret ve sanayiden, hatta tarımdan gelen karlarla gelişimi engellenmiştir.

Kilise taraftarlarının geliştirdiği skolâstik felsefe, kilisenin inançlarını doğrulamaya çalışan, felsefi çabanın adıdır. Bu düşünce sisteminde gerçek aranmaz, gerçek zaten vardır. Felsefe gerçeği yani kilise inancını açıklamaya çalışır. Skolâstik felsefeye aykırı her görüş dinden çıkma anlamına gelir ve iş aforoza kadar gider. Kilisenin düşünce üzerindeki bu tahakkümü nedeniyle iktisadi olayların ekonomik analizi ortaçağ batı toplumlarında yapılamamıştır. Ekonomik olaylar dini ve ahlaki açıdan değerlendirilmiş bu yüzden yanlış sonuçlara ulaşılmıştır.

Tarihsel gelişim süreci içinde, İslam'da ruhban sınıfı ve kurumları oluşmadı. İslam ve Türk medeniyetlerinde dini kurallar, dini bürokrasinin baskısıyla benimsenmedi. Devletin dayandığı kurallar, yönetici sınıf tarafından takdir edildi. Doğu devletlerinin teokratik karakteri, ne tarihsel şartların ne de dini bürokrasinin ürünü değildir. Teokratik devlet, doğunun yönetici elitinin kendi seçimidir. Türkler açısından bunun kanıtı, İslam'ın, Türkler arasında bir zorlama olmadan, topluluk halinde kabulüdür. Bu nedenle doğuda din adamlarının kullandığı manevi otorite, siyasal otoriteyi aşacak bir güce hiç erişemedi. Zaten dini bürokrasinin siyasal otoriteyi aşacak yetkileri de yoktu. İslam'ın dini bürokrasisi, afroz, enterdi, endüljans, günah çıkarma, engizisyon gibi baskı kuracak araçlara sahip değildi ve dini kurumların büyük toprak mülkiyeti yoktu. İslam'ın dini kurallarının kamu hukukuna bürünmesine rağmen, İslam'da esas olan bireyler üzerinde vicdani kontroldür. İslam'ın siyasal ve iktisadi ilkeleri kamu hukukuna nüfuz ederek toplumsal ve siyasal yaşamı etkiledi, ancak İslam'ın bireyden beklentisi her zaman kamu hukukuna itaatten daha fazla vicdani itaat olmuştur. Bu bakımdan doğu medeniyetlerinde de dinin nüfus alanı ortaçağda başka hiçbir dönemde olmadığı kadar artsa da ortaçağ batı toplumuna nazaran, doğuda din, daha az baskıcı ve daha fazla açık topluma yakındı.

İslam'ın ortaçağ doğu medeniyetlerinde ekonomik belirleyiciliği aşağıdaki alanlarda etkiliydi:

- İslam'da emek kutsaldır. Emegın ürünü olan özel mülkiyet korunmuştur. Ancak İslam devletleri ekonomik kaynakları kontrol etmek bakımından, toprak mülkiyetini sınırlamışlardır. Dolayısıyla toprak mülkiyeti doğuda soyluların değil devletindir.
- İslam'da faiz haksız kazançtır. Ticaret helaldir, kar helaldir ve teşvik edilmiştir.
- İslam'da içtihat, ekonomik olayların mantıksal analizine imkân vermiştir.
- İslam'ın ekonomik anlayışının odağında adalet yer alır. Ancak ekonomik adalet kaygısı piyasayı ortadan kaldırmamış, ancak piyasanın adil paylaşım yönünden düzenlenmesine yol açmıştır.
- Piyasa düzeninde, yerel piyasalar, piyasa aktörlerinin kendisine (esnaf loncalarına) bırakılmıştır. Makro ekonomi mülkiyet, fiyat, stok ve tahsis politikalarıyla devlet tarafından düzenlenmiştir.
- Bu yapıda devlet işletmeci değil düzenleyiciydi. Mülk edindiği toprakları dahi devlet bizzat işletmiyordu, tımar sistemiyle mülkiyeti özel kişilere kullanıyordu.
- Devletin düzenlemeleri adaleti amaçlıyordu, bu nedenle devlet küçük mülkiyeti koruyarak eşitliği sağlıyordu. Tarımda tımar, sanayide loncalar küçük işletmeciliğın sigortasıydı. Bu mülkiyet kontrolü sosyal eşitlik sağlıyordu.
- İslam toplumlarında refahtan bolluk anlaşılıyordu. Bu bakımdan iktisat politikaları arz yönlüydü. İslam medeniyetleri vergi ve üretim politikalarıyla arzı desteklediler. Arz yönlü politikalar, tarımda tımarlarla, sanayide loncalarla yürütüldü.

Yukardan da anlaşıldığı gibi İslam ve Türk devletlerinde ekonomik kararlar üzerinde dini statülerin bir belirleyiciliği olmadı. Dini bürokrasinin devlet üzerindeki etkisi, siyasal güce yön verebilecek güdücü bir etki de değildi. Dolayısıyla ekonomik kararların devlet aklına dayanan bir seçim olduğunu söyleyebiliriz. Yönetici elit; örf ve dine aykırı olmamak koşuluyla, seküler (örfi hukuk) ekonomik kararlar alabiliyordu. Haram olan şeyler yasaklanıyor, helal olan şeylerde adalet gözetiliyordu. Devlet bunu ekonomik kurumlarla (tımar, ahilik, vergi, mülkiyet) piyasaya doğrudan katılmadan yerine getiriyordu. Devletin makro düzenlemeleri, yerel piyasalarla da uyuyordu. Yerel piyasalar piyasa içi aktörlere, esnafın kendi örgütlerine bırakılmıştı ve makro ekonomik politikalarla uyumlu olmak gerekiyordu. Yani devletin, arzı artırmak, sosyal eşitliği sağlamak yönündeki isteği yerel piyasalarda da yerel aktörlerce de benimsenmek zorundaydı. Devlet bazen bu konuda zorlayıcı olabilir, sürgün emriyle esnaf köylü hiç istemese de, bir piyasayı baştan kurabilirdi.



Sonuç olarak doğu medeniyetlerinde dinin ekonomik belirleyiciliği devletin kamu hukukuna sızması ölçüsünde sınırlıydı. Bunun dışında bireylerin ekonomik tercihlerinde dinin daha çok vicdani kontrol kurduğunu söyleyebiliriz. Ruhban sınıfı oluşmadığı gibi dini bürokrasi ve dini kurumların ekonomik kararlar üzerindeki etkisi sınırlı kaldı. Devlet rolü piyasada düzenleyici ve denetleyici bir rol olduğundan girişimci devlet tipi gelişmedi ve özel mülkiyete alan açıldı. Bu bakımdan İslam ve Türk medeniyetlerini kontrollü küçük piyasa olarak tanımlayabiliriz.

### 2.3. Serflik Statüsü

Roma imparatorluğunun gerileme döneminde, tarım kesimindeki uygulamalar daha baskıcı bir özellik kazanmıştı. Romalılar, tarımsal üretimin kesintiye uğramaması, şehirlerin gıda ihtiyacının karşılanması ve kırsal kesimden gelen vergilerin devam etmesi bakımından, çiftçiler üzerinde katı kurallar uygulamıştı. Kolonluk sistemi olarak tanımlanan bu yapıda, tarımda çalışanlar toprağa bağlı hale getiriliyor, toprağı terk etme ya da göç etme hakları sınırlandırılıyordu. Böylece köle ile hür çiftçi arasındaki ayırım neredeyse ortadan kalkmıştı. Batı Roma imparatorluğu yıkıldı ama tarımda kurduğu sistem geleneksel bir uygulamaya dönüştü ve ortaçağ boyunca bu yapı serflik rejimi içinde korundu. Serflik haklar bakımından köleden daha özgür, özgür çiftçiye göre daha dar hakları olan, köle ile özgür çiftçi arasında bir statüydü. Antik çağın köleci ekonomileri sona ererken emekçi kesim, köleye göre biraz daha fazla hür statüye getirildi.

Ortaçağda bu sistemi kilisenin ve soyluların yararlandığı bir sistemdi. Toprak mülkiyetine sahip soylular; askerlik ve siyaset dışındaki ekonomik faaliyetlere ilgi göstermediklerinden ve sayıları toprağı işleyecek kadar çok olmadığından, üretim işini köylülere bırakmaya mecburdular. Kölelik sistemi ortaçağda sürdürülemedi çünkü Avrupa ortaçağda askeri anlamda 10.yy'a kadar savunma aşamasındaydı, bu nedenle savaşlar köle kazancı sağlamıyordu. Ayrıca kölelik hem paralı hem de verimsizdi. Bu bakımdan bu yeni statüsü serflik tamda ortaçağın ihtiyaçlarını karşılayacak bir statüydü. Köylüler köleden daha geniş haklara sahip olarak soylulara tabi kılındı. Soyluların köylülere karşı yükümlüğü oldukça az, ancak hakları oldukça genişti.

Bu yapıda tarımsal bir işletmenin toprakları üçe ayrılmaktaydı (Kılıç ve Demirçelik, 2011:183):

1. Doğrudan senyörün hesabına işlenen topraklar “demense” adı verilmektedir. Efendiye ait anlamına gelmektedir. Soylulara ait bu topraklar rezerv toprak olarak da bilinir
2. Serf tarlalarına ise Latince de “terra mansinoria veya mansus sevi adı verilmektedir.
3. Tarımsal işletme “comminia” veya “marca communis” çayır ve mera gibi alanları da kapsamaktadır.

Buna göre bütün feodal prenslik toprakları üç bölümden oluşuyordu. Ürününe doğrudan lordun sahip olduğu rezerv topraklar (bu toprakların mülkiyeti de lorda aitti). İkincisi ürününe köylünün sahip olduğu “mansus” topraklar bu topraklarında mülkiyeti lorda aitti rezerv topraklardan tek farkı köylünün tarladan elde edilen ürüne sahip olmasıydı. Üçüncüsü de orman, çayırlardan oluşan ortak alanlar ki bu alanların mülkiyeti de soylularındı. Soyluların ve köylülerin, hak ve borçlarını, söz konusu bu toprak mülkiyeti açıklıyordu. Ortaçağın batı toplumlarında geniş haklara ve dar yükümlülüklerle tabi soylularla; geniş yükümlülüklerle ve dar haklara sahip serfler arasındaki zorunlu toplumsal işbölümü aşağıdaki özelliklere sahipti:

- Soylular köylünün güvenliğini sağlamak zorundaydı. Lord toprağını ve toprağın üzerindeki köylüyü koruyamazsa otoritesi tartışma konusu olabilirdi.
- Mansus topraklardan elde edilen ürün köylününü, bu gelir köylünün geçimiydi.



- Vassalın ölmesi durumunda lord alt vassalın ailesine bakardı
- Lord alt vassallarından vergi alırdı (Ülgen, 2010: 7).
- Lordlar vassallarından birlikte savaşa katılmalarını isteyebilirdi.
- Serflerin rezerv topraklarda angarya biçiminde çalışması zorunluluktu.
- Lordun Toprağını terekeden köylüyü geri dönemeye zorlama ve zor kullanma hakkı vardı
- Evlenme emek göçüne neden olacağından izne tabiydi.
- Serfin ürünü lordun işletmelerinde (örn. Değirmen) işlenmesi zorunluluktu.
- Mansus toprakların kullanım hakkı mirasla çocuklara geçirdi.
- Köylü toprakta ikamete mecburdu toprağa bağlıydı ve topraktan ayrılamazdı.

Ortaçağda serflerden yararlanan bir kesimde kilise ve ruhban sınıfıydı. Genellikle geniş alan kapsayan büyük toprakların senyörü kiliseydi. Piskoposlar manastır rahiplerinin ve bütün manastırın senyörüydüler. Tanrıda hepsinin senyörüydü. Kilise ideolojik gerekçelerle bütün feodal sistemi destekliyordu (Kılıç ve Demirçelik, 2011: 182).

Sonuç olarak ister lordun ister kilisenin yönetiminde olsun serfler toprağın kullanımına kısmen ortak (mansus topraklardan elde edilen ürüne sahip olma), üretim araçları üzerinde kısmi mülkiyet hakkına (mansus topraktan yararlanma hakkına) sahipti. Kendi ürününü satabilme hakkı, öldürülmeme ve satılmama hakkı, insan kabul edilme hakkı vs bakımından, kölelerden daha özgürdü ve üretkenlik anlamında da daha verimliydi. Emekçi sınıfın bu statüsü ortaçağda hem piyasanın yokluğunun bir sonucuydu hem de piyasanın gelişmemesinin nedenlerinden birisiydi. Serflik sistemi; emeği toprağa bağlayarak işgücü piyasasının oluşumunu engellemiş ve sermayenin işbirliğiyle gelişecek olan kapitalist sistemin oluşumunu geciktirmiştir.

Bu çağda İslam ve Türk medeniyetlerinde feodal sistemi kuran şartlar oluşmadığı için bu sisteme özgü statülerde oluşmadı. Soy ve toprak aristokrasisi toprakların devlet mülkiyetinde tutulması nedeniyle gelişmedi. Devlet topraklarının işletilmesinde kullanılan tımar sistemi içinde, toprakların sadece kullanım hakkı, küçük mülkiyet gözetilerek devredildi. Dolayısıyla doğudaki modelde toprakların sahibi yani en büyük senyörü devletti. Devletin vassalları tımarlı sipahiler, Batı Avrupa'dan farklı olarak toprağın mülkiyetine sahip değillerdi, sadece devletin tarımdan aldığı vergileri tahsil hakkına sahiptiler. Tımarlı sipahinin köylülerin idarecisi olarak üretimi denetlemesi, atıl kapasiteyi önleyerek, arzın sürekliliğini sağlıyordu. Sipahilerin çalışmayı denetleme ve vergi tahsili dışında önemli yetkileri yoktu. Bu sistemde köylü toprağını işler vergisini öder ve özgür yaşardı. Köylü, ürünü pazarda satma hakkı, toprağı ailesine miras bırakma hakkı ve tarımı bırakma hakkına sahipti. Köylü toprağını bırakarak başka bir işte tutabilirdi. Angarya söz konusu değildi, emeğin serbest dolaşımını sınırlayan bir engel yoktu. İslam'da da toplumcu bir anlayış vardı. Bu toplumcu anlayışın bir yansıması olarak büyük servet oluşumu sanayide loncalar vasıtasıyla sınırlandı ve sosyal adalet gözetildi. Bu bakımdan küçük işletmecilik, tercih edildi, sanayide küçük işletmeciliğin korunması nedeniyledir ki İslam ve Türk medeniyetlerinde de işgücü piyasası oluşmadı. Kontrollü küçük piyasa ekonomisi olarak tanımlayabileceğimiz bu yapı ticarete açıktı. İslam ve Türk medeniyetlerinde piyasanın büyümesini sınırlayan şey, emeğin sermayeyle işbirliği içinde çalışmasını sınırlayan serflik rejimi türünde bir yapı ve kırsal kesime uygulanan baskı değildi, sosyal adalet üzerine kurulu bir ekonomik yapının, ancak esnafılık sistemi ile sürdürüleceğine inanılmasıydı.

#### **2.4. Loncalar ve Esnafılık Statüsü**

Piyasanın gelişiminin engellenmesinde, emeğin kontrolü ve emek üzerindeki kısıtlayıcı kurallar (serflik rejimi) ne kadar önemliyse sermayenin kontrolü ve sermayenin gelişiminin kısıtlanması da bir o

kadar önemlidir. Çünkü piyasa dediğimiz yapı iki önemli üretim faktörünün emek ve sermayenin serbestleşmesiyle gelişebilir. Batı medeniyetlerinde emek piyasasının gelişimine serflik statüsü, sermayenin gelişimine de lonca sistemi engel olmuştur.

Eski çağ kentlerinin çoğunda loncalar vardı. Bunların kuruluş amacı tamamen ekonomik nedenlere bağlı değildi. Bunların çoğu daha çok üyelerinin toplumsal ve dini inançlarıyla ilgileniyordu Helenistik ve Roma loncaları ile ortaçağ loncaları arasında bir bağ vardı. Bu bağa rağmen Romanın sanayi örgütlenmesi ile ortaçağın sanayi örgütlenmesi tıpatıp birbirinin aynısı da değildi. Örneğin Roma loncaları daha devletçi bir karakter taşıyorlarken batı Avrupa loncaları daha sivil ve daha özerk bir karaktere sahiptiler.

1000 yılından önceki Batı Avrupa loncaları hakkında çok az şey bilmekteyiz. 11.yy süresince kentlere ilişkin bilgiler çok az olup, tüccar veya zanaatkar loncaları zayıf belgelerle zikredilmiştir... Ortaçağ Avrupa'sında her boyut ve cinsten kent bulunmaktaydı. Eğer bir milyon olarak tahmin edilen nüfusuyla, yegâne dev kent olan İstanbul'u bir kenara bırakacak olursak, bu kentlerden her biri 100 bin civarında nüfuslarıyla Milano, Venedik, Floransa ve Paris'ti. Orta çaplı nüfusa sahip (50 bin civarında) Cenova, Barselona, Londra gibi kentler de vardı. Bunların dışındaki kentler birkaç binlik nüfustan oluşuyordu... Bu kentlerdeki lonca üyeleri hem arzın hem de talebin inelastik olduğu yerel bir kent pazarı için çalışmaktaydı. Böylesine bir kentte bireysel işin genişlemesi için bir ihtiyaç ya da neden bulunmamaktaydı. Asla unutulmamalıdır ki ortaçağ kentlerinin tümü bu cinstendi. Kent yönetimlerinin ve kent zanaatlarının eşitlikçi toplumsal siyasetleri ve tefecilik, adil fiyat ve uygun ücret gibi konularda, kilise doktrininin bütünü, kentsel orta sınıf için öyle bir ortam yaratmaktaydı ki, bu konumda kendi alanlarını genişletmeleri diğerlerinin zararları pahasına mümkündü (Heaton, 2005: 182). Bu nedendir ki loncalar arasında dayanışma zorunlu olmuştur. Dolayısıyla esnaf loncaları, meslektaşları sadece dış etkiden korumak için değil, esnafı esnaftan korumak içinde, piyasaları bölmek zorundaydı. Ekonomik faaliyet alanının genişlediği dönemde yerel pazarlar biraz büyüse de piyasa genişlemesi öncelikle tüccar loncalarını etkilemişti.

Esnaf loncalarının ortaya çıkmalarında pek çok faktör etkili olsa da ağırlıklı olarak din çok az da olsa siyaset etkili olmuştur. Batı Avrupa esnaf loncalarında, Roma ve İslam devletleri loncalarına nazaran, daha fazla özerklik olsa da bu loncalar üzerinde siyasetin de etkisi vardı. Devlet bazen tanıdığı ayrıcalıklarla ya da doğrudan piyasa düzenlemeleri ile esnafı örgütleyordu. Kentlerde ticaretin gelişmesi sonucu tüccar birliklerine tanıdığı tekelci haklarla, bir topluluğu diğer topluluğa karşı (vergi imtiyazı, alma satma ayrıcalığı gibi, imtiyazlarla) güçlendirebiliyordu.

Ortaçağ Batı Avrupa'sında gözlemlenen şu tür loncalar mevcuttu(Şeker, 2011:2):

1. Dini ve toplumsal loncalar
2. Şehir loncaları veya tüccar loncaları
3. Esnaf loncaları

Dini loncalar üyelerinin karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmasını esas alan toplumsal kurumlardı. Esnaf ve tüccar loncalarında, dini kurallar ve uygulamalar, dini loncalardakine benzese de, esnaf ve tüccar loncalarının ekonomik anlamda da dayanışması vardı.

Dini loncalarda her zanaat kolu o sanatın hamisi sayılan bir azize nispet edilmekteydi. Bunlar genellikle bir mabedin hemen yakınındaki lonca merkezinde yer almaktaydı. Esnaf ve tüccar loncalarıyla dini loncalar iç içe geçmiş de olsalar esnaf ve tüccar loncalarının iktisadi işlevlerinin diğer loncalara kıyasla baskın olduğu görülmektedir (Şeker, 2011: 7). Loncalarda üyelik zorunluluğu vardı, belli bir meslek faaliyeti loncalara üye olunmadan yürütülemezdi. Bir lonca üyesi çırak, kalfa, usta aşamalarını geçtikten

sonra esnaf olarak faaliyete başlayabilirdi. Loncaların ortaçağ ekonomilerindeki iktisadi rolü iki ana başlık altında açıklanabilir.

**1. Sosyal dayanışma:** Meslek örgütleri çerçevesinde yardımlaşma batı dünyasında sosyal güvenliğin sağlanması bakımından önem taşıyordu. Bunlar (Dilik, 1988: 51, 55):

- Hastalık ve kaza durumunda yardım
- Sakatlık hainde düşükte olsa ücret
- Ölüm halinde devletin yardımı
- Mali sıkıntı halinde ödünç para
- Malullük ve yaşlılıkta bakım ve konut, gibi işlerde dayanışma içindeydiler

**2. Üreticilerle tüketiciler arasında denge kurma:** Meslek örgütleri sadece esnaf ve tüccarların çıkarlarını koruyan örgütler değildi. Bu örgütler meslek mensupları arasında dayanışma kurarak, esnafın çıkarını korudukları gibi meslek ahlakını gözeterek hem mesleğin saygınlığını hem de toplumu koruyorlardı.

Bu örgütler fiyatları düşük tutuyorlar ve karları sınırlandırıyorlardı. Tüketicilere ihtiyaçlarına göre sipariş üzerine üretim yapıyorlardı (Özgüven, 2001: 31). Esnafın işsiz kalmaması ve tüketicilerin ihtiyaçlarının karşılanması, bu örgütlerde birlikte gözetiliyordu. Ortaçağın loncaları bu fonksiyonları ile kendileri piyasa yerine geçmişler, piyasanın üretim cephesini tamamen kontrol altına almışlardır. Bu yapı emek üzerinde hiyerarşi kurulmasına, kalfa ve çırakların ustaların hiyerarşik anlamda daha altında olmasına, ustaların çalışanlar üzerinde kontrol sağlamasına neden olmuştur. Ustanın kendisinde zaten patron ya da işveren değil emeğiyle geçinen kişidir. Dolayısıyla loncalarda patronla işçi, esnaf kimliği üzerinde birleşmiş olup, emekle sermaye Lonca sisteminde ayrışmamıştır.

Loncalar ortaçağda; piyasa küçük olduğunda rekabeti sınırlamışlar ve üretimi kontrol ederek piyasanın büyümesini engellemişlerdir. Piyasanın küçük olması ve el işçiliğinin yeterli olması, yeni teknolojiye ihtiyaç bırakmamıştır. Loncaların sanayi işçileri üzerinde kurduğu kontrol, işçi sınıfının gelişimini sınırlamıştır. Bu bakımdan loncalar, ortaçağda sermayenin ve işçi sınıfının ayrışmasının ve piyasaya hizmet etmesinin, önündeki en büyük engellerden birisidir. Bu özelliği nedeniyle de loncalar kapitalist oluşumu sınırlayan kurumlar olarak kabul edilmişlerdir.

İslam İmparatorluğunun Emevi ve Abbasi dönemindeki büyük fetihleri Müslümanlara büyük servetler kazandırdı. Fetihlerde kazanılan altınlar paraya çevrilerek piyasaya sürüldü. Para arzının artması piyasada büyük iktisadi canlılık yarattı. Sırf ödeme güçlüklerinden dolayı gelişmeyen pazarlar açılarak büyüdü. Fetihler toprakları büyütürken zirai faaliyetleri destekledi. Bu ekonomik büyüme hür işçilerin gelirini arttırdı ancak köle işçileri aynı düzeyde refahtan pay alamadılar. Aşağı Mezopotamya'daki ilk köle ayaklanması (karmati) bu nedenle ortaya çıktı (Tabakoğlu, 1997: 59).

Bu fetihlerle gelen zenginliğin yarattığı sosyal adaletsizlik, İslam toplumlarında tepkiyle karşılandı. Sosyal adaleti sağlamak ve toplumsal yozlaşmayı engellemek amacıyla gençlik (fütüvvet) teşekkülleri kuruldu. Bu fütüvvet örgütlerinin ticari ve sanayi hayatındaki yansıması İslam toplumlarında esnaf birliklerini ortaya çıkardı. Bu esnaf birlikleri Selçuklu ve Osmanlı devletinde ahi teşkilatları olarak örgütlendiler (Yazıcı,1996:155). Batı Avrupa, esnaf ve tüccar loncalarının dini ve toplumsal loncalarla en önemli farkı, esnaf ve tüccar loncalarının ekonomik fonksiyonlarının daha yüksek olmasıydı. İslam ve Türk medeniyetlerindeki esnaf ve tüccar loncalar ise, ortaçağ batı Avrupa dini loncaları kadar dinsel özellik, ortaçağın batı Avrupa esnaf ve tüccar loncaları kadar iktisadi özellik taşımaktaydı. Yani İslam ve Türk medeniyetlerindeki esnaf birlikleri hem dini hem de iktisadi kuruluşlardı. İslam ve Türk medeniyetleri esnaf birlikleri dini ve iktisadi işlevlerinin yoğunluğu bakımından olsa gerek, ortaçağ batı Avrupa esnaf ve tüccar loncalarına nazaran, daha fazla devlet hiyerarşisi içindeydiler. Teokratik devletin bu loncalar üzerinde

nüfuzu vardı. Bu nedenle İslam ve Türk medeniyetlerinde meslek örgütleri batı Avrupa'daki loncalara göre daha az özerkti.

Fütüvvet kelimesi Arapçada bir anlamda kişinin bütün benliğiyle Allah'a yönelmesi demektir. Ahi kelimesi de Arapçadır ve kardeş anlamına gelir. Fütüvvet anlayışı içinde sanat sahibi olanlara Ahi denilmiştir. Bu teşkilat İslam Dünyası ve özellikle Anadolu şehir, kasaba ve köylerindeki, esnaf ve sanatkârların faaliyetlerini, eleman yetiştirme ve denetimlerini düzenlemiştir. Fütüvvetçiler başlangıçta milis gücü niteliği taşıyordu. Zamanla şehir yöneticileri bu güçten kamu yönetiminde de faydalanmaya çalıştılar. Fütüvvet örgütleri, ahlak kurallarına göre disiplinize edilmeye çalışıldı. Bu kuralların konulmasında, bazı tasavvuf ve tarikat kuruluşlarının önemli rol aldıkları bilinir (Dilik, 1988:59). Bu kuruluşlar üzerinde devlet gölgesi vardı ve ahilik Anadolu'da yayıldıkça manevi çevrelerdeki düşünce akımlarından etkilenerek tasavvufi bir ton kazandı ve İslami özellikleri geliştirdi.

Ahiliğin İslam ve Türk medeniyetlerindeki iktisadi görevleri şunlardı:

- Meslek mensupları arasında yardımlaşma
- Esnaf yetiştirme (çırak, kalfa, usta)
- Esnafın iş tutacağı piyasayı belirleme
- Esnafın hangi ölçekte tezgâh açacağını belirleme
- Üretilen malların kalite standartlarını belirleme
- Ölçü ve tartı aletlerini belirleme
- Malların fiyatlarını belirleme vs.

İslam ve Türk toplumlarındaki meslek örgütleri piyasa kuran bir özelliğe sahipti. Esnafın yetişmesi aşaması işin başlangıcı olup, esnafın nerede, hangi piyasada mal satacağına, ne kadar mal üreteceğine ve nasıl üreteceğine ve de hangi fiyata satacağına kadar, meslek örgütlerinin takdir yetkileri ve sanayi üretimi üzerinde kontrolleri vardı. Bu nedenle piyasa kurma ya da piyasanın ölçüğü gibi önemli kararlar esnaf örgütlerine dayanıyordu. Bu yapı, esnafılığı yani mesleğin itibarını kalite kontrolü ile sağlıyordu. Esnafın ekonomik çıkarını yer belirleyerek ve açacağı tezgâhı belirleyerek koruyordu. Hem de fiyat ve kalite kontrolü ile tüketici üzerinde koruma sağlıyordu.

Ortaçağ İslam toplumunda bu yapı arzın sürekliliğini sağlamıştır, sosyal eşitlik sağlamıştır ve haksız rekabeti önlemiştir. Ancak bu yapı aynı zamanda piyasanın büyümesini sınırlamıştır. El işçiliğini üstün tutarak geleneksel üretimi koruyarak teknolojik gelişmeyi ve piyasanın büyümesini engellemiştir.

Hem batı Avrupa'da hem de İslam ve Türk coğrafyasında loncalar ortaçağın en önemli ekonomik aktörüdür. Sanayi üretimine yön vermişlerdir. Sanayi üretimi üzerindeki kararları, çokça ekonomik tercihlere dayanmamıştır. Meslek ahlakı ve ekonomik olayların dini analizi loncaların tercihlerinde belirleyici olmuştur. Üretimin artması, karların artması, servet ve zenginliğe ulaşmak gibi kapitalist mantığa sahip olmamışlar, kapitalist oluşumun sanayide sınırlayıcısı olmuşlardır. Loncaların fiyat kontrolleri ve üretim sınırlamaları bir ekonomik tercih olmaktan uzaktı. Çünkü loncaların ekonomik kararları ahlaki, dinsel ve geleneksel referanslara dayanıyordu. Bu örgütler ortaçağ boyunca iktisadi olayları ahlaki ve dini açıdan ele alarak batı Avrupa da Hıristiyanlık dininin iktisadi görüşünü, doğu medeniyetlerinde İslam'ın iktisadi görüşünü pratiğe döktüler ve ortaçağa özgü iktisadi geleneği yarattılar. Bu gelenek servet ve zenginliği bastıran, eşitliği ve adaleti hâkim kılmak isteyen, itidalli ve ancak ihtiyaçları karşılayacak kadar ekonomik faaliyetleri meşru sayan, bir mantığa sahipti.

Bu yapılar kendi dönemlerinin küçük piyasalarında önemli olsalar da piyasa karşıtıydılar. Çünkü loncalar piyasa büyüdükçe ve talep arttıkça el işçiliğiyle ve geleneksel üretim tarzlarıyla bu artan talebi karşılayamadılar. Yeni üretim tarzı, yeni teknolojiler ve yeni ürünler yaygınlaştıkça el işçiliğine dayanan

bu yapılar, makine gücüne dayanan ve fabrika ölçeğinde daha fazla insanın çalıştığı büyük işletmelerle rekabet edemediler ve yok oldular. Loncalar en güçlü dönemini ortaçağda yaşadılar, modern çağdaki varlıklarını kan kaybı yaşayarak sürdürdüler.

Sonuç olarak ortaçağın piyasasını kuran bu yapılar, dış piyasaların gelişmesi ve iç piyasaların büyümesi nedeniyle, artan rekabete dayanamadılar ve yenildiler. Ortaçağda kapitalist oluşumunu 1000 yıllık dönemde engelleyen bu yapılar 18.yy'da bütün dünyada kaldırılmaya başlandı ve sanayi devriminin ihtiyaç duyduğu ve sanayi devrimine özgü meslek odaları olan, borsalar ve barolar gibi modern kuruluşlara dönüştüler.

## **2.5. Özel mülkiyet, Girişim Özgürlüğü, Rekabet ve Serbest Fiyat**

Piyasa ekonomisi özel mülkiyet, girişim özgürlüğü, serbest rekabet ve serbest fiyat kurumlarından ibarettir. Bu kurumlar piyasanın temel müesseseleridir. Bu kurumların sınırlandırılması piyasayı tamamen ortadan kaldırmaz, ancak piyasaya artık serbest piyasa denemez. Aşağıda piyasanın temel müesseselerini Batı Avrupa, İslam ve Türk medeniyetleri bakımından ayrı ayrı inceleyeceğiz. Ortaçağ dünya toplumunu, Batı Avrupa'yı esas alarak tümünden genellemek iktisat tarihçilerinin genel tutumudur. Sanki dünya her zaman Batıdan Avrupa'dan ibaretmış gibi ve tüm dünya Batı Avrupa'daki ekonomik koşulları yaşıyormuş gibi bir tutum bilimsel olmadığı gibi haksızlıktır da. Batı Avrupa'nın dünya üzerindeki ekonomik etkisi coğrafi keşifler ve modern çağda artmış ve sanayi devrimiyle ekonomik anlamda batı dünyası tek merkez olmuştur. İktisadi, bir sosyal bilim yapan düşünce de, insanlığın ekonomik gelişimini bütün çağların üzerine çıkaran sanayi devrimi de ve 18.yy'daki kapitalist devrimde batıda doğduğu için batı hala ekonomik kanaatin merkezi olmaya devam etmektedir. Ancak 15.yy'a kadar Asya ve doğu medeniyetleri de vardır ve bu medeniyetler tarım devriminin ekonomik merkezidirler. Aşağıda görüleceği gibi; piyasanın ekonomik kurumları doğu ve batı medeniyetleri bakımından, mukayeseli bir biçimde incelendiğinde, doğunun ekonomik kanaatinin piyasaya daha yakın olduğu ve piyasanın bu müesseselerinin, hukuki rejiminin, ortaçağdaki Batı Avrupa toplumlarıyla benzerlik göstermediği görülecektir.

### **2.5.1.Özel Mülkiyet**

Ortaçağda en fazla gerileyen kurumlardan birisi özel mülkiyettir. Antikçağ Roma dünyasında özel mülkiyet mutlak hak olarak algılanıyordu (tabi soylular ve vatandaşlar arasında) ve kamu yararı dışında sınırlandırılmazdı. Ortaçağda özel mülkiyet hukuken korunan bir hak değil, takdire dayanarak kazanılan bir haktı. Yani kral ya da derebeyi mülkü dilediğine verir, dilediğini toprak sahibi yapar, dilediğinden toprağı alabilirdi. Dolayısıyla toprak mülkiyeti çalışarak elde edilebilecek bir hak değildi. Ortaçağda mülkiyetin hukuki statüsünün yanında, mülkiyetin kontrolü de değişti. Antik çağda özel mülkiyet soyluların ve vatandaşların hakkıydı, ortaçağda toprak mülkiyeti soyluların ve kilisenin kontrolüne girdi. Dolayısıyla ortaçağ batı toplumlarında özel mülkiyete hükmeden iki unsur mevcuttu bunlar soylular ve kiliseydi.

#### **2.5.1.1. Feodal Mülkiyet**

Avrupa'yı ilk istila eden ve roma imparatorluğundan geri kalan bölgelerde kendi devletlerini kuran Cermen kabileleri komünal mülkiyete sahiptiler (Güran, 1997: 25). Komünal mülkiyet küçük köy yerleşimlerinde ve küçük toprak kullanımları için uygun olabilirdi. Ancak büyük toprakların yönetimine uygun değildi. Cermenler bu basit ve eşitlikçi komünal mülkiyeti değiştirerek, toprağın soylular arasında paylaşıldığı feodal mülkiyeti kurdular. Feodal mülkiyet ilişkisinde kral ülkedeki topraklara sahipti, diğer soylular kralın vassalları olarak toprak mülkiyetinden; teorik olarak kısmen, uygulamada tamamen



yararlandılar. Mahalli siyasal otoriteler olarak derebeyleri, kendi vassallarına mülkiyeti kısmen kullandırdılar, böylece soylu işbirliğiyle özel mülkiyet azınlık soylular arasında paylaşıldı. Ayrıca toprak mülkiyeti, soyluluk hiyerarşisine paralel olarak yani kraldan alt kullanıcı vassallara kadar, miras yoluyla, soylular arasında el değiştirebiliyordu. Bu yapıda diğer vatandaşlar (esnaf, tüccar, köylü) tamamen toprak mülkiyetinin dışında bırakılmıştı.

Sanayi ve ticari faaliyetten gelen mülkiyetinde otoriter bir kontrolü vardı ve feodal yapıya paralel bir örgütlenme (hiyerarşide soylu olmayanların yer alması dışında) vardı. Loncalar bu alanda mülkiyeti kontrol eden güçtü. Kralın ya da derebeyin alt kullanıcılara toprak mülkiyetini dağıttığı gibi, loncalar meslek erbabını seçerek meslek kazandırıyorlar, işletme ölçeğini belirleyerek ve pazarları bölerek iş veriyorlar, fiyatları ve karları kontrol ederek özel mülkiyeti ve serveti dağıtıyorlardı. Ortaçağda ticari ve sanayi faaliyet, loncaların izni olmaksızın yürütülemezdi. Ekonomik faaliyetlerin sınırını yani bölüşümü loncalar belirliyor zanaat ve ticaret alanındaki mülkiyetin kontrolünü sağlıyorlardı.

### 2.5.1.2. Kilise Mülkiyeti

Kiliseye toprak mülkiyetini siyasi ve askeri kargaşa sunmuştur. Roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra Avrupa'yı istila eden Avrupa'nın yeni fatihleri (barbarlar) kilisenin örgütsel yağısından etkilendiler, kilisenin kutsallığına saygı gösterdiler ve ona dokunmadılar. Avrupa toplumu, barbar saldırılarının yoğunlaştığı ortamda, güvenli gördükleri kiliseye sığındı. Mallarıyla birlikte kiliseye sığınan bu insanlar, istilacıların tanrının evine ait kutsal topraklara tecavüz etmekten kaçındığını görerek bundan faydalandılar ve saldırılardan korundular. Kiliseye bağışladıkları topraklarla kiliseyi kraldan sonra en büyük toprak sahibi yaptılar. Böylece roma döneminin toprak sahibi vatandaşları kilisenin topraklarında yaşayan serfler oldular. Ortaçağın siyasal sistemi feodalite yaygınlaştığında bu zayıf siyasal yapı karşısında, örgütlü kilise bürokrasisi güçlendi ve ortaçağın hem manevi, hem de maddi otoritesi oldu. Sonuç olarak Batı Avrupa'da ortaçağda, özel mülkiyet soylular kadar kilisenin de tekelindeydi.

İslam ve Türk medeniyetlerinde ise emeğin kutsal olduğuna inanılıyor ve özel mülkiyet bir hak olarak görülüyordu. İslam toplumlarındaki ekonomik uygulamalarda emek ve emeğin ürününe (özel mülkiyete) sahip olma hakkı korundu. Ancak İslam hukukunda toprak rejimi özgür olmadı yani toprakta özel mülkiyet gelişmedi. İslam inancında umumun menfaati, bireyin menfaatinden önce geliyordu. Toprak tarım devrimi toplumlarının geçimini sağlayan en önemli üretim faktörü olduğundan, umumun menfaati açısından torağın mülkünün, soylulara ya da bireyle bırakılmasında sakınca görülmemiş ve toprak mülkiyetinin ekseriyetle devlete ait olmasında kamu yararı görülmüştür. Emevi halifesi II. Ömer (717-720) büyük bir mali reform yaparak, fethedilen toprakların ümmete vakfedildiğine, dolayısıyla devlete ait olduğuna hükmetmiştir. Böylece Emevi'lerde toprakların özel mülkiyet altına alınma süreci durdurulmuştur. Abbasiler ordular büyürken asker maaşlarının nakden karşılama zorluğuyla karşılaştıklarında, toprak mülkiyetinin kullanımını değiştirerek, devlete ait toprakların kullanım hakkını, askeri hizmet karşılığı, asker kişilere devrettiler. Böylece ordu toprağa bağlandı ve ordunun geliri toprak gelirlerinden sağlandı. Askerler rütbelere göre değişen büyüklükte toprakların ikta sahipleri oldular (Tabakoğlu, 1997: 58). Abbasiler orta Asya'ya girerek diğer toplumlara bu toprak mülkiyetini götürdüler ve onları etkilediler. Selçuklular tarımdaki bu mülkiyet geleneğini Anadolu'ya ve Osmanlılara taşıdılar. Osmanlılara geçen ikta sistemi ve toprak mülkiyeti batı Avrupa feodal toprak rejiminden tümünden farklıdır. Osmanlı toprak sisteminde:

- Toprak mülkiyeti zirai arazide devlete aittir. Yani özel mülke konu olan bağ bahçe tarla vs. gibi topraklar da vardır.



- Toprak, soyluların ya da dini kurumların mülkiyetinde değildir
- Devlet toprağın kullanım hakkını yani topraktan yararlanma hakkını devreder. Mülkün nihai sahibi devlet olduğundan, devlet bu hakkı geri alabilir. Dolayısıyla toprak mülkü belli bir kesimin elinde tutulan bir servet değildir.
- Toprağın kullanım hakkı küçük mülkiyetler şeklinde olup büyük toprak tahsisi istisnadır. Bu nedenle tımda, bir prenslik ya da derebeylik kuracak ölçek yoktur.
- Bu sistem yalnızca, taşradaki ordunun askeri masraflarını karşılamak gibi sınırlı askeri amaçlar için kullanılmıştır.
- Bu sistem üretimi denetlemek için kullanılmıştır.
- Bu sistem vergi gelirlerini toplamak için kullanılmıştır.
- Bu sistem ekonomik kaynakları iyi işletmek için kullanılmıştır.
- Bu sistem atıl kapasiteyi önlemek için kullanılmıştır.
- Bu sistem arzın sürekliliğini sağlamak için kullanılmıştır.
- Bu sistem tarımda kapitalist oluşumu engellemek için kullanılmıştır.
- Bu sistem tarımda sosyal adaleti sağlamak için kullanılmıştır.
- Bu sistem soy aristokrasisinin oluşumunu engellemek için kullanılmıştır.
- Bu sistem sermaye sınıfının oluşumunu engellemek için kullanılmıştır

Gayri Müslimlerden fetihle kazanılan topraklar Osmanlı devletinin miri arazisini yani devlet mülkiyetindeki arazisini oluşturuyordu. Başlangıçtaki fetihler Bizans ve batıya doğru yöneldiğinde miri arazi arttı. Ancak zamanla Anadolu içinde, Anadolu beylikleri üzerine de fetihler yapıldı, Osmanlılar Müslüman halklar arasındaki toprak hukukuna dokunmadı. Çünkü bu toprakların çoğu özel mülk statüsündeydi (Tuş, 1999: 189). Miri arazi statüsünde olan topraklar ikta sistemi ile yönetildi. Ancak tüm fetih toprakları miri statüsüne getirilmedi. Bağ bahçe gibi küçük toprakta gayri Müslim halka da özel mülk tanındı.

Devrin şeyhül islami Ebussuud Efendi yeni fethedilmiş Macaristan topraklarına taalluk eden fetvada şunu söylüyor; “Ahali tarafından işlenmekte olan topraklar onların tasavvuruna bırakılmalı (ev, bahçe gibi mülkler) fakat tarım topraklarının rekabesi İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi Bey tül mala aittir (Cin, 1966:753). Bundan da anlaşıldığı gibi Osmanlı mülkiyet rejiminde toprakta özel ve kamu mülkiyeti vardır. Feodal sistemden farklı olarak İslam ve Türk medeniyetlerinde mülkiyetin irsi (soy) temeli bulunmamaktadır. Kamu mülkiyetinin kullanımında Müslüman teba, ikta sistemi içinde hak sahibi olabiliyordu ve ikta dışında olan tarım arazilerinde, tebaanın özel mülkü hukuken korunuyordu. Miri topraklar içinde gayri Müslimlerin işletmekte oldukları toprakları da özel mülke konu olabiliyordu. Sonuç olarak İslam ve Türk medeniyetlerinde tarımda özel mülkiyet batı Avrupa’ya nazaran tabana yayılmıştı ve sadece soylulara tanınan bir hak değildi.

İslam ve Türk medeniyetlerinde sanayi ve ticaretten gelen servet ahilik sisteminin kontrolündeydi. Ahilik sisteminde sosyal adalet, mülkiyetin kontrolü ile sağlanıyordu. Bu nedenle küçük işletmecilik korunuyordu. Sanayi ve ticarete özel mülkiyet meşru olmakla birlikte, küçük esnaf işletmeciliğini öngören ahilik sisteminde, özel mülkiyet büyümedi.

İslam ve Türk medeniyetlerinde sanayide de özel mülkiyet tabana yayılan ve irsi karakter taşımayan bir haktı. İnsanlar özel mülklerini istedikleri gibi kullanma hakkına sahiptiler. Ancak İslam’ın inanç sisteminde mallarını Allah yolunda harcayanların övülmesi, servetlerin vakıf mülküne tahsisiyle hizmete ayrılmasına yol açtı. Mülkiyet hukuku büyük servet oluşumuna kapalı olduğundan, kazançlar Allah yolunda kullanılmak üzere vakfedilmiştir.

Vakıflar toplum içinde özel mülkiyet düzenini yönlendirdiği gibi toplumun birçok genel hizmetlerinin yanı sıra özel hizmetlerini gidermiştir. Yol yapmak, su kanalları açmak, fakirlere ve düşkünlere yardım etmek gibi(Tuş, 1999:188). İslam inancına göre helalinden kazanılsa bile Allah yolunda harcanmayan mal, mülk ve servetler hayırlı değildi (Doğru, 2008 : 80).

### **2.5.2.Girişim Özgürlüğü**

Batı Avrupa’da özel girişim var olmakla birlikte loncaların kontrolünde sınırlıydı. Mesleğe girmek ve eğitim ancak loncaların tekelindeydi. Mesleğin icrasında, mesleğin ifa edileceği yerden, üretimin hangi koşullarda yapılacağına ilişkin geleneksel kısıtlamalar vardı. Toprak mülkiyetinin irsi karakteri nedeniyle girişim özgürlüğünün soylular bakımından tarımda mevcudiyeti diğer alanlara göre nispeten daha fazlaydı. Dolayısıyla batı Avrupa ortaçağında özel girişim mevcuttu ancak özgür değildi.

İslam ve Türk medeniyetlerinde de aynı şey söylenebilir. Özel girişim mevcut olup sınırlıydı. Ancak tarımdaki iktisadi özgürlüğün İslam ve Türk medeniyetlerinde irsi karakteri yoktu.

### **2.5.3. Rekabet**

Batı Avrupa’da rekabet kesin bir biçimde engellenmişti. Bu engellemeler loncaların kontrolündeydi. Rekabetin engellenmesinin kendi içinde bir mantığı da vardı. Çünkü piyasa çok küçüktü, bir esnaf ya da tüccarın iş hacmini rekabetle genişletmesi, diğerinin iflas etmesine yol açabiliyordu. Loncalar bu nedenle ekonomik dengeyi korumak için, kendi döneminin şartlarında, rasyonel sayılabilecek bir tercihte bulundular ve rekabeti engellediler Ancak dış piyasaların açılması ile birlikte loncalar rekabetin önüne geçemediler.

İslam ve Türk medeniyetlerinde ise rekabet yerine dayanışma ve işbirliği öne çıkarılmıştı. Doğu medeniyetlerinde rekabetin kontrolü devlet ve loncaların denetiminde sağlandı. Yöntemler ve araçlar batı Avrupa’dan farklı da olsa İslam ve Türk medeniyetlerinde de rekabetin sınırlandırılması, piyasanın küçük olması gerçeğinden kaynaklanıyordu.

### **2.5.4. Serbest Fiyat**

Fiyat kurumu serbest piyasa ekonomisinde piyasanın koordinasyonunu sağlayan bir müessesedir. Üreticilerle tüketicileri buluşturan ve çıkarların uyumunu sağlayan dengeleyici bir özelliğe sahiptir (Ölmezogulları, 1999: 35). Fiyat mekanizmasının, koordinasyon görevinin başarısı, fiyatların serbest ve müdahalesiz bir biçimde rekabet koşullarında oluşmasıyla ilgilidir (Talas, 1974: 97-98). Aksi bir durumda fiyat müdahaleleri kaynakların yanlış yönlendirilmesine yol açarak ekonomik verimin düşmesine neden olur. Serbest fiyatlar piyasa başarısının temel şartı olup, fiyat mekanizmasının yönlendirdiği bir piyasada eşitsizlik de doğal sayılır.

Ancak ortaçağ toplumlarında amaçlanan şey ekonomik eşitsizlik değil eşitliktir. Bu toplumlarda yönetici elit zengin olduğu için hiçbir zaman zenginlik esas amaç olmamıştır. Serveti kontrol eden hâkim statü sahipleri, zaten zengin olduklarından, kendi dışındaki statülerde nispi eşitlik gözetmişler, tarım ve sanayide de bunu amaç edinmişlerdir.

Kendi statüleri dışındakilerde eşitlik; karları, fiyatları ve özel mülkiyeti kontrol ederek sağlanmıştır. Bu kontrolü sağlayan sanayi ve ticarete loncalardır. Loncalar pazara sunulan malların fiyatlarını belirleyerek, fiyat tekeliyle esnaf ve tüccar arasındaki eşitliği sağlamaya çalıştılar. Türk ve İslam medeniyetlerinde de fiyat kontrolü, sosyal adaletin sağlanmasında kullanılan en etkin araçlardan birisiydi.

Ahiler piyasaya sürülen malların kalitesinin yanında fiyatlarını da belirleyerek esnaflar arasındaki eşitliği sağladılar ve fiyat kontrolüyle halkı ve esnafı korumaya çalıştılar.

Sonuç olarak serbest piyasanın temel kurumları ortaçağda baskı altındadır. Baskı altında çalışan bu kurumlar kendilerine özgür bir ortam sağlanmadığı için beklenen işlevlerini gerçekleştiremediler. Piyasanın temel kurumlarının sakat işleyişi piyasayı bozdu bu nedenle de ortaçağda serbest piyasa ekonomisi gelişimini sürdüreceği bir alan yaratamadı.

## 2.6. Devletin İktisadi Rolü

Ortaçağ feodal toplumunda siyasal hâkimiyet toprak aristokrasisine dayanır, toprağı elinde bulunduranlar aynı zamanda siyasal iktidarında sahibidir. Temel üretim aracı topraklar kralın mülküdür. Ancak topraklar soylular arasında dağıtıldığından kral siyasal gücünü de toprakla birlikte soylulara dağıtarak siyasal alanı paylaşmış ve yönetme iradesi zayıflamıştır. Dolayısıyla ortaçağda birçok ülkeyi içine alan imparatorluklar, krallıklar olsa da, egemenlik feodal birimlerce paylaşıldığından, imparatorların ve kralların siyasal açıdan yetkileri sembolik düzeye inmiştir. Dolayısıyla vergi, toprak mülkiyeti ve loncalar, ticaret vs. feodal birimler tarafından belirlenmektedir.

Feodal sistemde sadece üretim araçları değil askeri güç de feodal soylular arasında paylaşılmıştır. Donanımlı askerlerden oluşan merkezi bir ordunun kurulması ekonomik kaynakların yetersiz olması nedeniyle mümkün olmadığından bu ihtiyacı feodal soylular karşılamıştır. Kralların savaşadaki başarısı feodal beylerin desteğine bağlıdır. Feodal prensliklerin korunaklı kalelerini güç kullanarak ele geçirecek teknolojileri olmadığından, derebeylikleri birleştirmek, krallıklar için imkânsız olmuştur. Surların arkasına saklanan feodal soylular böylece kralın gücünden korunmuştur. Bu da feodal soyluları krala karşı bağımsızlaştırmıştır (Köktürk, 2011:80). Bu siyasal özerklik ekonomik bağımsızlık açısından da geçerlidir. Dolayısıyla ortaçağda ekonomi politikası ulusal karaktere sahip değildir, her feodal prensliğe göre değişen bölgesel bir karaktere sahiptir.

Feodal bölgesel otoritelerin, üstlendikleri iktisadi rolü, tarım, ticaret ve sanayi açısından inceleyebiliriz. Feodal prenslikler tarımda tam devlet müdahaleciliği uyguluyorlardı. Toprak mülkiyeti, feodal prensliğe aitti ve tarımsal işletmeler alt kullanıcılar vassallar eliyle yönetiyorlardı. Ticaret alanında devlet müdahalesi, vergileme sistemi içinde ele alınabilirdi. Her derebeyi kendi bölgesinde şehirlere giren mallardan vergi alırdı. Vergi dışında devletin, ticaretin uzağında olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü ticaret dikkate değer bir büyüklükte değildi. 10.yy' dan sonra ticaret kentlerde artmaya başladığında ise, senyörler daha liberal politikalar izlediler. Kentlerdeki ticaretin büyümesi ve vergi gelirlerinin artması bakımından kentlere daha az müdahale ettiler. Sanayi ve ticarete Loncaların varlığı nedeniyle devlet müdahalesi vergi dışında gelişmedi, sanayi ve ticaret esnafın kendi denetimine kaldı.

Avrupa'da feodal sistem hüküm sürerken doğuda daha merkezi devletler vardı. Doğuda tarımdaki mülkiyet açısından devletin ağırlığı, tarımda devlet müdahaleciliğini diğer alanlara göre daha ileriye götürmüştür. İslam ve Türk medeniyetlerinde merkezi devletler, toprağı soylularla paylaşmadılar. Topraklar üzerindeki mülkiyet hakkını koruyarak, kullanım hakkını devrettiler. Bu nedenle İslam ve Türk medeniyetlerinde siyasal güç parçalanmadı bunun sonucunda da daha milli İktisadi politikaları yürütüldü. Mülkiyet, ticaret, vergi gibi konularda eyaletler arasında fark doğmadı ve ortak politikalar yürütüldü.

İslam ve Türk medeniyetlerinde tarımda müdahalecilik; mülkiyet hakkının devlette olmasından dolayı, kamu mülkiyetinden yararlanan kesimler (tım arlı sipahi, köylü) üzerinde daha fazla uygulandı. Toprağı kimin işleyeceğine devlet, toprağın nasıl işleneceğine alt kullanıcılar karar veriyordu. Sanayi ve ticaret ahilerin kontrolünde olup ilk aşama müdahaleyi de loncalar yapıyordu. Bu müdahaleler piyasayla

sınırlı mikro müdahalelerdi. Ancak makro Ekonomik müdahaleler açısından devletin önemli müdahale araçlarına sahip olduğunu görüyoruz. Osmanlılarda piyasaların devlet tarafından makro ekonomik politikalarla düzenlenmesinde devletin şu araçlara sahip olduğunu görüyoruz (Tabakoğlu, 1997:238-242):

1. Piyasa Kurma: Devlet hanlar ve çarşılar inşa ederek piyasaların nerede kurulacağını belirler, böylece arzı kontrol ederek vergi gelirlerini korurdu. Devlet piyasa kurarken çarşı ve hanlarda iş tutacak esnaf ve tüccarı, bazen teşvikle bazen sürgün emriyle, istihdam ederdi.
2. Stok politikası: Devletin ürünün bol olduğu dönemlerde alıcı, ürünün az olduğu dönemlerde satıcı olarak piyasaya girerdi. Böylece arzı talebi dengeleyecek düzeyde tutardı.
3. Tahsis politikası: Devlet piyasaları bölerek arzın dengeli dağılmasını sağlayabilirdi. Böylece bazı mallar, belirli bölgeler için üretilir ve satışlar görevli nezaretinde olabilirdi.
4. Fiyat politikası: Devlet iç fiyatlarla liman çıkış fiyatlarını farklılaştırarak arz talep dengesini koruyabiliyordu.
5. Tekelciliğin yasaklanması: Mal kapatma ve tekelcilik yasaklanmıştı. Karaborsaya izin verilmezdi.

Yukardan da anlaşıldığı gibi sanayi ve ticarete ilk aşama müdahale loncaların, mikro düzeyde piyasa düzeyindeki müdahalesiydi, ikinci aşama müdahale, makro düzeyde olup ülke çapında bir devlet müdahalesiydi. Ancak doğudaki bu tür müdahaleler, devletin piyasanın yerine geçmesini amaçlayan müdahaleler değildi. Aksine bu müdahaleler devletin; arz ve talep dengesini sağlayarak piyasayı desteklemek, korumak ve geliştirmek için yaptığı müdahalelerdi.

### 3. SONUÇ

Roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra imparatorluk örgütlenmesi yerini, yerel karakter taşıyan küçük siyasal ve toplumsal örgütlenmelere bıraktı. Büyük devlet bürokrasisi yerini feodal örgütlenmeye, büyük imparatorluk piyasası yerini kapalı yerel piyasalara bıraktı. Bu ekonomik ve siyasal küçülmenin sonucunda antik çağın bazı statüleri ya yok oldu ya zayıfladı ya da değişti. Buna karşılık ortaçağa özgü yeni statüler ve ekonomik kurumlar kuruldu. Feodalizm ortaçağın ekonomik uygulamalarını etkileyen kurumlarda birisiydi. Savunma ihtiyacını karşılamak için kurulan bu sistem Romanın imparatorluk ölçeğinde büyüttüğü piyasaları feodal sınırlar içinde bölerek kendi kapalı ekonomik modelini yarattı. Ancak aynı tarihi dönemde doğu medeniyetleri; imparatorluk sonrası bir dönemin bunalımını yaşamadıkları için feodal sistem içinde oluşan batıya özgü statülerin ve bölünmüş piyasaların etkisine girmedi. Batı toplumlarının zayıf siyasal sistemlerinin kurduğu kapalı küçük piyasalar yerine; doğuda imparatorluk ölçeğindeki güçlü siyasal sistemlerin kurduğu daha dışa açık ve daha büyük piyasalar görüldü. Ortaçağda soyluluk ekonomik ve siyasal üstünlüğünü korusa da kontrol ettiği alanın büyük ölçeğini kaybetti. Devlet yönetimine ve toprak mülkiyetine sahip olan bu ayrıcalıklı sınıf ekonomik tercihleri etkilemeye devam etti. Sahip olduğu sermayeyle tarıma dönük ekonomik faaliyetleri destekleyerek, ticarete ilgisiz kaldı. Sermaye birikiminin düşük ve piyasanın küçük olduğu ortaçağda serveti kontrol eden bu sınıfın tercihi ekonomik faaliyetleri tarıma bağımlı hale getirdi.

Ortaçağın yükselen statüsü kuşkusuz ruhban sınıfıydı. Güçlü Roma bürokrasisinin altında kalan Hıristiyanlık bürokrasisi imparatorluk bürokrasisinin çöküşünden yararlanarak siyasal gücün üzerine çıktı. Ruban sınıfı ekonomik ve siyasal iktidarı soylularla paylaşarak kendi iktisadi geleneğini yarattı. Kilise; siyaset üzerindeki otoritesi, kontrol ettiği mülkiyet ve toplumsal desteği sayesinde ortaçağda bir vicdani otorite olmaktan çıkarak soylularla dünyevi iktidarı paylaştı. Kilisenin ekonomik tercihleri Hıristiyanlığın ekonomik prensipleri gibi sunuldu, toplum ticaret, kar, faiz ve servetten uzak tutuldu. Ortaçağın ekonomik uygulamalarında kilisenin sahip olduğu kanaat esas alındı. Ekonomik faaliyetlerin tarıma dönük ve

geçimlik düzeyde tutulması, ticaret ve sanayinin hakir görülmesi ortaçağda kilisenin otoriter gücünü bu yönde kullanmasıyla açıklanabilir. Doğu medeniyetleri teokratik bir özellik taşımalarına rağmen, dinin siyasete etkisi yönetici elitin tercihiydi. Bu nedenle din siyasetin üzerine çıkamadı. Ortaçağ doğu medeniyetlerinde yaygın inanç İslamiyet ruhban sınıfına izin vermiyordu. Dolayısıyla doğu medeniyetlerinde ruhban sınıfı siyasal ve ekonomik iktidarı kullanarak ekonomik tercihleri doğrudan etkileyemedi, doğuda din siyasetin üzerinde bir doğma olarak konum kazanamadı, siyasetin başvurduğu bir akıl olarak konum aldı. Bu bakımdan doğu medeniyetleri, devlet gözetiminde kurulan piyasalarda ekonomik faaliyetlerini daha büyük ölçekte sürdürdüler. Feodalitenin ve ruhban sınıfının amaçlarına ulaşmaları bakımından, bu sınıfların ihtiyaçlarını karşılayan serflik statüsü, doğuda ortaya çıkmadı. Tımar sistemi soy ve toprak aristokrasisini sınırladığı gibi serflik rejimini de öngörmüyordu. Nitekim doğuda köylü sınıfının; ortaçağın batı dünyasında sefil bir hayat süren serf'e göre refahı daha yüksek ve daha özgür bir statüsü vardı.

Ortaçağın sanayisini ve kapalı piyasasını yöneten kurum Loncalardı. Loncalar üretimi kontrol ederek, karları ve sermaye ölçeğini sınırlayarak, girişim özgürlüğünü kısıtlayarak, fiyat ve kalite denetimi yoluyla piyasa üzerinde baskı kurdular. Batıdaki loncalar daha özerk doğudaki loncalar daha devletçi olsalar da ortaçağda hem doğudaki hem de batıdaki Loncalar piyasanın büyümesini değil, istikrarını amaçlamışlar, kapitalist oluşumu engelleyerek ihtiyaca dönük üretimi sürdürmüşlerdi.

Sonuç olarak batı medeniyetlerinde piyasanın ekonomik kurumlarının kontrolü soyluların, ruhban sınıfının ve üretici azınlığın kontrolünde kaldı. Mülkiyet; tarımda soyluların ve kilisenin, sanayide Loncaların kontrolünde kaldı. Girişim özgürlüğü ise mülkiyeti kontrol edenlerin ayrıcalığı oldu. tek tanrılı dinler etkisinde kalan batı toplumlarında rekabet ise başkalarının kazançlarına göz dikmek olarak görülüşünden ortaçağda hiç kabul görmedi. Doğu medeniyetlerinde ise piyasanın ekonomik kurumları üzerinde kontrol umumun çıkarını gözetilen devlete aitti. Devlet tarımdaki mülkiyeti tımarlar üzerinden, sanayi ve ticaretteki mülkiyeti Loncalar üzerinden kontrol ederek sosyal adaleti gözettili ve girişim özgürlüğünü batı medeniyetlerine nispeten genişletti. Ancak rekabet doğuda da hiçbir zaman gerekli hoşgörüyü görmedi. Bin yıllık ortaçağ tarihinde batı Avrupa toplumları ekonomik ve toplumsal bakımdan geri, dini bakımdan bağınaz, siyasal bakımdan da küçük siyasal birimler olarak kaldılar. Doğu toplumları ise batıya göre ekonomik ve toplumsal bakımdan daha gelişmiş, dini bakımdan daha hoşgörülü, siyasal bakımdan da büyük ölçekli siyasal organizasyonlar kuran medeniyetler olarak özellik kazandılar.

## **KAYNAKÇA**

- SANDER, O., 1994. Siyasi Tarih İlk çağlardan 1918'e, İmge Kitabevi, Ankara, 307s.
- GÜRİZ, A., 1969. Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 337s.
- ÜLGEN, P., 2010. "Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış", Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mukaddime Dergisi, (1), ss. 1-17.
- AYDEMİR, C. ve GENÇ, Y.S., 2011. "Ortaçağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10(36), ss. 226-241.
- AKTAN, C.C., 1988. "Osmanlı Tımar Sisteminin Mali Yönü", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, (52), ss. 69-78.
- ŞAHİNÖZ, A. ve TEOMAN, Ö., 2002. "Osmanlı Tarımında Bir Sistem Tartışması: Tımar", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(3), ss. 67-88.

- ACUN, F.,2002. "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", Türkler, Cilt (2002), s. 899-908.
- AYDIN, M., 1986. "Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 27(1), ss. 123-148.
- KESKİN, M., 2004. "Din ve toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 4(2), ss. 7-21.
- AKALIN, K.H., 2013. "Orta Çağ İktisat Zihniyetinin Kazanç Maksatlı Ticaret Etkinliğine Karşı Tutumu", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, (7), ss. 254-280.
- HEATON, H., 2005. Avrupa İktisat Tarihi, Çev.: M. A. Kılıçbay ve O. Aydoğuş , Paragraf Yayınevi, Ankara, 653s.
- KILIÇ, R. ve DEMİRÇELİK, M., 2011. "Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Ortaçağ ve Reform Hareketi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (30), ss. 181-190.
- ŞEKER, C., . 2011." Ortaçağ Batı Avrupa Esnaf Loncaları ve Ahi Teşkilatı – Kökenler ve Özerklik , Ed.: B. Çakır, İ. Gümüş, , Kırklareli Üniversitesi Yayınları, no: 1, Kırklareli, ss 1-17.
- DİLİK, S., 1988. "Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 43(1), ss. 41-80.
- ÖZGÜVEN, A., 2001. İktisadi Düşünceler – Doktrinler ve Teoriler, Filiz Kitabevi, İstanbul, 229s.
- TALAS, C., 1974. Ekonomik Sistemler, Doğan Yayınevi, Ankara, 438s.
- ÖLMEZOĞULLARI, N., 1999. Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm, Ezgi Kitabevi Yayınları, 289s.
- TABAKOĞLU, A., 1997. Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İktisat Dizisi I, İstanbul, 346s.
- GÜRAN, T., 1997. İktisat Tarihi, Acar Yayıncılık, İstanbul, 177s.
- YAZICI, N., 1996. "Lonca Sisteminin İşsizlik Sigortasıyla İlgisi Üzerine Bazı Düşünceler", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 35(1), ss. 154-165.
- TUŞ, M., 1999. "Osmanlılarda Özel Toprak Mülkiyeti ve Vakıf Münasebeti", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (5), ss. 181-197.
- CİN, H., 1966. "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 22(1), ss. 745-798.
- DOĞRU, C., 2008. "Osmanlı Toplumunda Kapitalist – Girişimci Sınıfın ve İnsan Tipinin Oluşumunu Engelleyen Faktörler", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), ss. 75-91.
- KÖKTÜRK, A., 2011. "Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı", Güvenlik Stratejileri Dergisi, 7(13), ss. 73-97.





# BAHREYN'DE İSLAM EKONOMİSİ VE İSLAMİ BANKACILIK

**Doç. Dr. Durmuş Çağrı Yıldırım**

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat  
*dcyildirim@nku.edu.tr*

**Doç. Dr. Seda Yıldırım**

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme  
*sedayildirim@nku.edu.tr*

## ÖZET

Bahreyn (resmi adıyla Mamlakat al Bahrain), Körfez ülkeleri içerisinde en az petrol gelirlerine sahip küçük bir ada ülkesi olmasına rağmen, finansal alanda kendi adından bahsettiren ve finans merkezi olmayı başarmış bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahreyn, petrole bağımlılığın uzun vadede kendisine zarar vereceğini ve petrole bağlı gelirlerin finansal olarak sürdürülebilir olmayacağını tahmin ederek, kendisini finansal hizmetlerde ve bankacılıkta geliştirmeye çalışmıştır. Bahreyn'in finansal gelirlerinin petrol gelirlerinden sonra ikinci sırada gelmesi, Bahreyn'in stratejik olarak finansal hizmetlere ağırlık vermesi daha sürdürülebilir görünmektedir. Kendi bölgesinde Bahreyn İslami bankacılık ile de gelişmeye önem vermektedir. İslami bankacılık ürün ve hizmetleri açısından Bahreyn'in göstergeleri yıllara göre artan bir trend seyretmektedir. İslami bankacılık açısından küresel pazarda küçük bir paya sahip olsa da, Bahreyn'in gelişmekte olan bir İslami bankacılık pazarı ile ilerleme gösterdiği söylenebilir. Bu çalışmada Bahreyn İslam ekonomisi bağlamında İslami bankacılık sisteminin yeri ve büyüklüğü tartışılmaktadır. Çalışmada Bahreyn'in siyasi ve politik yapısı başta olmak üzere, güncel ekonomik duruma ilişkin bilgiler incelenecek ve finansal yapısında İslam ekonomisinin ve İslami bankacılığın yeri ve önemi güncel göstergeler yardımıyla incelenecektir.

**Anahtar Kelimeler:** İslam ekonomisi, İslami bankacılık, Bahreyn

## ABSTRACT

Although Bahrain (officially Mamlakat al Bahrain) is a small island country with the least amount of oil income in the Gulf countries, it is a counterpoint to the country as a country that has made its financial position known in its own name and has become a financial center. Bahrain has tried to improve itself in financial services and banking, predicting that oil dependency would harm itself in the long run and that oil-related incomes would not be financially sustainable. The fact that Bahrain's financial income comes second after oil revenues seems to be more sustainable as Bahrain's strategic focus on financial services. Bahrain Islam in its own region attaches importance to development with banking. In terms of Islamic banking products and services, Bahreyn's charts show an increasing trend over the years. Although Islam has a small share in the global market for banking, it can be said that Bahrain is making progress with an emerging Islamic banking market. This study discusses the place and magnitude of the Islamic banking system in the context of Bahrain Islamic economy. In the study, information on the current economic situation, especially the political and political structure of Bahrain, will be examined and the place of the Islamic economy and Islamic banking in the financial structure will be examined with the help of current indicators.

**Key Words:** Islamic economy, Islamic banking, Bahrain

## GİRİŞ

İslami bankacılık sistemi 1970'lerden itibaren her yıl yıllık yaklaşık yüzde 10'luk bir büyüme oranına sahip olmuştur. Sektörün sürdürülebilir şekilde büyümesi için yatırımcı ve müşteri güveni, güvenli bir düzenleyici çerçeve, destek kuruluşları, daha fazla ürün yeniliği ve yeni teknolojilerin gelişimi çok önemlidir. Bahreyn'de özellikle ürün yeniliğinde sektörde genişleme ve iyileştirme için imkanlar mevcuttur. Diğer yandan İslami Bankacılık endüstrisi, yerel İslami bankaların daha fazla uluslararası hale gelmesi gerektiğini kabul etmektedir. Bahreyn, destek kurumlarını kolaylaştırarak ve finans sektörü işgücüne yüksek kalitede eğitim sunarak, sektör için başarılı bir gelecek inşa etmeye yardımcı olmak için İslami bankacılığın tam kalbinde yer almaktadır. İslami ürünlere olan talep arttıkça, sektör için dünya çapında genişlemenin her zaman pozitif yönde olacağı söylenebilir (Al-Sadah, 2005). Örneğin; Bahreyn Merkez Bankası'nın (CBB) verilerine göre, Bahreyn'de toplamda 89 konvansiyonel ve İslami banka mevcut olup, bunlardan 24'ü İslami bankalardan oluşmaktadır. Bahreyn'de Temmuz 2015 itibarıyla toplamda 189.1 milyar dolarlık varlığa sahip bir İslami bankacılık sektörü bulunmaktadır. CBB'nin yönetici direktörü Abdul Rahman Al Baker'a göre bu rakamların gelecek on yılda daha da yükseleceği tahmin edilmektedir (Townsend, 2015).

Bahreyn'de İslami bankacılık sektörünün büyümesi ilk yıllarda yavaştı. Sadece İslami bankalar ve 1994'e kadar bir offshore bankacılık birimi vardı. Ancak Körfez savaşı sonrası artan petrol fiyatları İslami ürünlere olan talep fazlalığı nedeniyle artan bir büyüme uyarıcısı olarak hareket ediyordu. Nisan 2007'de piyasa, Bahreyn'de 27 İslami banka ve 13 Tekaful operatörünü bünyesine katmıştır. Bu, Orta Doğu'daki en büyük İslami banka yoğunluğunu temsil ediyordu. Bahreyn'de faaliyet gösteren önde gelen oyuncular arasında BNP Paribas, Citi Islamic Investment Bank, ABC Islamic Bank, Al Baraka Islamic Bank ve UBS yer almaktadır (Mokhtar, 2007:4).

Genel olarak, Bahreyn'in İslami bankacılık çıktıları geliştirmekte olan bir piyasa olduğunu gösterir niteliktedir. Dolayısıyla, Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) arasında İslami finans sektöründe daha küçük bir paya sahip olan Bahreyn'in hem mevcut durumunun hem de gelecekteki konumu için yapılacak araştırmaların faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada Bahreyn ülkesinin genel olarak finansal yapısı, bankacılık sistemi, İslami finans ve bankacılık faaliyetleri konularına açıklık getirilecektir.

### 1. BAHREYN'DE FİNANSAL YAPI VE BANKACILIK SEKTÖRÜ

Bahreyn, 19 yy.'da "inci avcılığı" yapan bir ülke olarak öne çıkarken, 1932 yılı itibarıyla petrole yönelen bir körfez ülkesi olmuştur. Bahreyn, diğer ülkelere göre daha az petrole sahip bir ülkedir ve petrol rezervinin az olmasından dolayı, Bahreyn petrol dışı alanlara yönelmeye gayret etmiş ve finans sektörüne ağırlık vermiştir (DEİK, 2008). Ancak, petrol gelirlerini destelemek için Körfez ülkelerinden destek de geldiği görülmektedir. Örneğin, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt, Bahreyn'e destek olmaya çalışmışlardır (DEİK, 2011:2). Diğer yandan, Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) içerisinde yer alan Bahreyn'in dış gelirlerde petrol üretimine bağımlılığını etkilemektedir. Bankacılık sektörü, genel olarak Körfez ülkelerindeki ekonomideki gevşek GSYİH büyümesinin temel taşı oluşturmaktadır (Loghod, 2005:2).

Arap Körfez ülkelerinde, 1973-74 yıllarında petrol fiyatlarının yükselişi ekonomik kalkınmayı hızlandırmıştır. Bahreyn'de petrol ve alüminyum endüstrisi büyümüş, yeni sanayiler kurulmuş ve iletişim - ulaşım altyapısı geliştirilmiştir. Lübnan iç savaşı da 1970'lerin sonunda Lübnan'daki bankacılık sistemini yok ettiğinde, Bahreyn off-shore'a dayalı yeni bir finans sektörü gelişmiştir. 1970'lerin muhteşem ekonomik büyümesi, yöneticilere, işgücünün Bahreinizasyonu için taleplere olumlu yanıt vererek emek hareketini yerleştirmek için eşsiz bir fırsat vermiştir (Louer, 2008:36).

Körfez ülkeleri arasında Bahreyn, bankacılık sektörü ile, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Katar'dan farklılaşarak, kendisini bir finans merkezi haline getirmiştir. Bahreyn'de finansal hizmetlerin GSYİH'ye petrolden sonra en çok katkıda bulunan sektördür. İlgili bölge itibariyle Bahreyn İslami bankacılık sisteminde de öncü rol almaktadır (Onur, 2011:4).

Bankacılık sektörü, likidite ve aktifleşme seviyelerinin güçlü olduğu 2017'de sağlam duruşunu sürdürmüştür. Aralık ayının başında CBB tarafından yayınlanan verilere göre, sektörün sermaye yeterlilik rasyosu üçüncü çeyrekte risk ağırlıklı varlıkların % 19.8 iken perakende mevduat Ekim ayının sonundaki 12 ayda % 4.5 artmıştır. En son raporda IMF, Bahreyn bankalarının istikrarını onaylamıştır ve sektörün, orta kredi ve likidite şoklarıyla yüz yüze geldiği ve 2018 yılına kadar görece sağlam likidite pozisyonlarına sahip olduğunu belirtmiştir (Oxford Business Group, 2018).

Kasım 2016'da, Bahreyn'deki bankacılık sektörü 105 bankadan oluşmakta olup, bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (IFSB, 2017:15-16):

- 29 perakende banka (7 İslami perakende banka dahil); 14 yerel banka ve 15 şubesi bulunan yabancı banka,
- 76 toptan banka (19 İslami toptan banka dahil),
- Bahreyn'de faaliyet gösteren ve yatırım işletme firmaları, sigorta şirketleri (Takaful ve Re-Takaful firmaları dahil olmak üzere 302 bankacılık dışı finansal kuruluşlar) ve özel lisanslar bulunmaktadır. Sigorta endüstrisi, son birkaç yıldır etkili bir şekilde ilerlemiş ve bölge merkezi haline gelmiştir. Sigorta katkısı, 2015 yılının sonuna kadar GSYİH'nın %5,1'ine yükselmiştir. Son beş yıl içinde özellikle güçlü bir büyüme, toplam sigorta priminin %20'sini oluşturan sağlık sigortasında gerçekleşmiştir.
- Bahreyn'deki sigorta pazarı, şu anda 25 yerel şirketle ve sigorta, reasürans, takaful ve retakaful yapan 11 yurtdışı firması kapsamaktadır. Bu kurumlar, tıbbi ve sağlık sigortası, uzun vadeli sigorta (hayat ve tasarruf ürünleri) gibi temel ve modern sigorta hizmetlerini sunmaktadır. Takaful sektöründeki genişleme (Şeriat uyumlu sigorta), 2001 yılında 5 milyon dolardan 2015'te 168 milyon dolara yükselen brüt katkılardan ötürü etkileyici şekilde gerçekleşmiştir.

Off-shore bankacılığı ile Bahreyn 1970'li yıllardan itibaren piyasada adını geçirmeye başlamış ve Arap yarımadasında bir merkez haline gelmiştir. Kıyı bankacılığı yönüyle de Bahreyn adası öne çıkmaktadır (Istanbul International Finance Center, <http://iifc.com.tr/bahreyn-off-shore-finans-merkezi/>). Off-shore bankacılığı yanı sıra "İslami bankacılık, sigortacılık ve turizm" alanları, Bahreyn'in önem verdiği sektörlerdendir. Bankacılık sektörüne verdiği önem sonucunda, Bahreyn kendisi için iyi bir sektör yakalamıştır. Dubai ve Katar gibi ülkelerle rekabet edebilir durumda olup, yabancı bankaların ve yatırımcıların ilgisini kendi ülkesinde toplayabilmiştir (DEİK, 2011:8).

## **2. BAHREYN KRALLIĞINDA İSLAM EKONOMİSİ ve İSLAMİ BANKACILIK**

İslami finans hizmetlerini sunan kurumlar, bir dizi ülkede finansal sistemin önemli ve büyüyen bir bölümünü oluşturmaktadır. Sudan ve İran'da, tüm bankacılık sistemi şu anda İslami finans ilkelerine dayanmaktadır. İslami bankalar, Orta Doğu ve Güneydoğu Asya'da yoğunlaşmakta, fakat aynı zamanda Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde niş oyuncular olarak bulunmaktadır (Cihak ve Hesse, 2010:95).

Bahreyn, İslami finans alanında küresel liderler arasına girmeye başlamıştır. Son yıllarda popüler hale gelen finansman araçlarının çoğuna öncülük etmiştir ve dünyadaki en büyük İslami mali kurum konsantrasyonuna ev sahipliği yapmaktadır. Örneğin, Bahreyn'in İslami bankacılık sektöründeki varlıkları 2000 yılında 1.9 milyar dolardan Haziran 2015'te 25.1 milyar dolara yükselmiştir. Bahreyn'de 24 yeni

İslami banka bulunmaktadır ve varlıkları Krallığın toplam bankacılık varlıklarının yaklaşık % 13'ünü oluşturmaktadır. Bahreyn Ekonomik Kalkınma Kurulu (EDB), Bahreyn'e iç yatırımı çekmek için genel bir sorumluluk taşıyan dinamik bir kamu kurumu olarak faaliyet göstermektedir (Business Friendly Bahrain,2017).

Başlangıcından yaklaşık kırk yıl sonra, İslami bankalar şu anda hem Müslüman hem de Müslüman olmayan ülkelerde tüm dünyaya yayılmaya devam etmektedir. İslami bankacılık ve finansın gelişiminde önemli bir rolü olan ülkelerden biri 1979'dan beri İslami bankacılık sektöründe faaliyet gösteren Bahreyn'dir. Bahreyn, KİK bünyesinde İslami finans altyapısı açısından gelişmiş bir ülke konumundadır. Krallık, kendini İslami finans için uluslararası bir merkez olarak teşvik etmektedir. Bu amaca ulaşmak için, Merkez Bankası Bahreyn (CBB), kapsamlı düzenleme çerçevesiyle, ülke içinde faaliyet göstermek üzere yerel ve uluslararası İslami finans kurumlarına kapılarını açmaktadır. Bahreyn, aynı zamanda İslami finansın geliştirilmesinde merkezi birçok kuruluşa ev sahipliği yapmaktadır. Örneğin, İslami Finansal Kurumlara yönelik Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI), Likidite Yönetimi Merkezi (LMC), Uluslararası İslami Finansal Piyasalar (IIFM) ve İslami Uluslararası Derecelendirme Ajansı (IIRA) gibi kuruluşlar göze çarpmaktadır (Hidayat ve Abduh, 2012:79).

Bahreyn, göreceli olarak küçük bir ekonomi olmasına rağmen, KİK'deki finansal merkez olma statüsünü sürdürmektedir. Bunun nedeni, özellikle İslami bankacılık ile ilişkili olarak daha iyi düzenleyici çerçeveye sahip olmasıdır. Yurt içi perakende bankacılık segmenti, yıllar içinde gelişen, 22 geleneksel ve 6 İslami bankadan oluşan ve toplam bankacılık sektörü varlıklarının %43'ünü temsil eden, oldukça rekabetçi bir manzardır; kalan sanayi varlıkları çoğunlukla toptan bankacılık varlıklarını içermektedir. Bahreyn, 2015 yılı itibarıyla Bahreyn'in toplam perakende bankacılık varlıklarının yaklaşık %27'sini oluşturan Orta Doğu'daki en büyük İslam bankalarının yoğunluğuna sahiptir (Economic & Banking Sector Overview, 2017:2).

Bahreyn'de (diğer herhangi bir ülkede olduğu gibi) İslami bankacılık ve finans, “riba” üzerinde faaliyet göstermeyen faizsiz ticari işlemleri kapsayan bir faaliyet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. İslami şeriat (İslam hukuku), riba, gharar (aşırı belirsizlik) şeklindeki ödemeleri ve alkol gibi ürünleri finanse etmeyi yasaklar. Dolayısıyla İslami bankalar borç vermez veya borç almazlar. İslami finansal kuruluşlar bu amaçla ürünlerini riba'yı veya haram olarak kabul edilen (yasaklanmış) sözleşmeleri içermeyecek şekilde yapılandırır. İslami bankaların riba'ya alternatif olarak kâr ve zarar paylaşımı temelinde faaliyet göstermesi beklenmektedir (Al-Ajmi vd., 2009:1087).

Bahreyn'de İslami bankacılığın gelişmesinde bazı önemli faktörlerin etkisi söz konusudur. Bu faktörler şu şekilde açıklanabilir (Menon ve Roy, 2008: 1-2):

- *Özel sermaye finansmanının genişlemesi*
- *Sukuk piyasasının yükselişi*
- *Gayrimenkul finansmanlarında risk yoğunlaşması*

Bahreyn'in bölgenin İslami finans merkezi olarak ortaya çıkmasında etkili olan 3 temel faktör ise şu şekilde sıralanabilir: “Merkez Bankasının rolü, ülkenin stratejik konumu ve Bahreyn'deki destekleyici kurumların varlığı”. Daha önce Bahreyn Para Ajansı (BMA) olarak bilinen Bahreyn Merkez Bankası (CBB), sektörün düzenlenmesi ve pazarlanmasında öncü rol oynamıştır. CBB, geleneksel bankaların mevcut altyapılarını kullanarak İslami bankacılık faaliyetleri için lisans veren ilk kurumlardandır. Böylece Bahreyn, İslam'a özel düzenlemeler geliştiren ve uygulayan ilk ülke olmuştur (Mokhtar, 2007:4). Bahreyn'in İslami bankacılık için uluslararası bir merkez olmasında, “Bahreyn Monetary Agency ve Accounting and Auditing Organization for Islamic Banks (AAOIFI)” gibi 2 temel kuruluşun da önemli bir

rol oynadığı söylenebilir. Ayrıca, Bahreyn’de İslami bankacılık sistemi, konvansiyonel bankacılık ile birlikte yürütülmektedir. Dolayısıyla, Bahreyn’de İslami bankacılık ve finans sektörünü oluşturan temel banka türleri şu açıklanabilir (Tahir, 2007:15-16):

- Tamamen İslami banka olan bankalar (Bahreyn İslam Bankası ve Al-Baraka İslam Bankası gibi)
- Esasen Konvansiyonel banka olup, İslami finansal ürünler sunan bankalar (Arap Bankacılık Ortaklığı gibi)
- Çok uluslu bankaların İslami bankacılık için oluşturdukları yan kuruluşlar (Citi İslami Yatırım Bankası gibi).

Bahreyn’deki İslami bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankalar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Bahrain Islamic Bank
- Arab Banking Corporation(ABC): Bank ABC Islamic
- Gulf International Bank
- Bank Alkhair
- Khaleeji Commercial Bank
- Ithmaar Bank:
- Gulf Finance House
- Al Baraka Islamic Investment Bank
- Al Salam Bank
- Kuwait Finance House (KFH)
- Citi Islamic Investment Bank

Tablo-1’de Bahreyn’de perakende İslami bankalar tarafından en çok kullanılan İslami ürün ve hizmetler gösterilmiştir. Buna göre, Bahreyn’de finansal ve bankacılık işlemler için tercih edilen İslami araçların “Murabaha, Mudarabah, Musharakah, Bai Salam, Istisna, İcara ve Quard Hassan” olduğu görülmektedir.

**Tablo 1:** Bahreyn’de En Çok Kullanılan İslami Bankacılık Ürün ve Hizmetleri (Perakende İslami Bankalar Tarafından sunulan)

Ürünler	Açıklama
Murabaha	Mal ve hizmet alımını finanse etmek için kullanılan bir araçtır. İslam bankasının mal ve hizmetleri müşteri adına satın alır
Mudarabah (ortak girişim)	Kar-zarar paylaşımlı yatırım
Musharakah	Fon sağlayıcısının bulunduğu tam sermaye ortaklıkları. Girişimci doğrudan ve tamamen iş içinde olur.
Bai Salam	Tarım ürünlerinin ön ödemeli satış sözleşmeleri
Istisna	Banka müşterisi adına imalat sözleşmelerini kapsar
İcara	İşletme kiralaması şeklinde finansal kiralama
İcara (Muntahia Bittamleek)	Finansman şeklinde finansal kiralama (sermaye kiralama)
Quard Hassan	Kredilerin faizsiz teklif etti

**Kaynak:** Al-Ajmi vd, 2009:1092’den alınmıştır.

**Tablo 2: Bahreyn’de İslam Bankacılık Sektöründe Hizmet Veren Bankalara Göre Farklı İslami Ürünlerden Örnekler**

Banka	İslami Ürün ve Hizmetler	Açıklama
Kuwait Finance House (Kuwait Finance House, <a href="https://www.kfh.bh/en/retail-banking/">https://www.kfh.bh/en/retail-banking/</a> ) :	Libshara Tasarruf Hesabı	Bahreyn Dinarı ya da Amerikan Doları olarak açılabilen İslami ilkelere uygun ve Mudaraba temelli bir hesap.
	Gayrimenkul finansmanı	İcara sisteminin bir uyarlamasıdır. KFH-Bahrein, 25 yıllık ev finansmanı konseptini oluşturmuştur
	Tamweely kişisel finansmanı	Kişisel ihtiyaçlar için verilen parasal finansmandır. (İslami ilkelere uygunluk şartı altında)
	Otomobil için Murabaha ve Musawama	Otomobil için finansman sağlanması
	Baytik İcara Kart	Kart ile müşteriler bazı varlıkları satın alabilirler
Al-Salam Bahrain Bank (Al Salam Bank, <a href="http://www.alsalambahrain.com/en/RETAIL-BANKING/Pages/Retail-Banking.aspx">http://www.alsalambahrain.com/en/RETAIL-BANKING/Pages/Retail-Banking.aspx</a> ) :	Bancatakaful sigortası	Tekafül, diğer bir deyişle sigortacılık hizmetleri verilmekte
	Wakala yatırım hesabı	İslami şartlara uygun yatırım hesabı
Al Baraka Islamic Investment Bank (Al Baraka Islamic Bank, <a href="http://www.albaraka.bh/default.asp?action=category&amp;id=5">http://www.albaraka.bh/default.asp?action=category&amp;id=5</a> ) :	Mudaraba Yatırım hesabı	Müşteriler, belirli dönemlere göre belirli miktarlarda para yatırılması mümkündür
	Taqseet finansmanı ve Taqseet Mortgage Finansmanı	Murabaha ya da diğer malların finansmanı için kullanılmaktadır. 3 şekilde olabilmektedir: “İcara Muntahiya Bittamleek, İcara Mawsoofa Bilthima, Diminishing Musharaka”.
Khaleeji Commercial Bank (Khaleeji Commercial Bank, <a href="http://khcbonline.com/en">http://khcbonline.com/en</a> ):	Mudharaba Hesabı	Müşterinin gereksinimlerine uygun esnek tenor ile yüksek kar sağlayan bir Şablon uyumlu bir hesaptır. Bu yatırımcı (Rub-Al Mall) sermaye sağlayan sınırsız Mudharaba (Al-Mutlaqa), ilkesine dayanmaktadır. Banka (Mudharib), iki taraf arasında mutabık kalınan oranlarda bölünecek olan, helal (kanuni) kar elde etmek için sermaye yatırımı için uzmanlık sağlar.
	Al Waffer hesabı	Mudaraba esasına göre düzenlenen hesap
	Thabet hesabı	Murabaha ilkelerine uygun hesap
Arab Banking Corporation(ABC) - ABC İslamic Bank (Bank ABC Islamic, <a href="https://www.bank-abc.com/En/Wholesale/Pages/Islamic-Finance.aspx">https://www.bank-abc.com/En/Wholesale/Pages/Islamic-Finance.aspx</a> ):	ABC Banka grupları esasen konvansiyonel bankacılık ürün ve hizmetlerine sahip iken; İslami bankacılık ürün ve hizmetleri içerisinde “Murabaha, İcara ve İstisna” sistemine göre ürünler sunmaktadır	İslami Finansal Hizmetler birimi Londra merkezinden sağlanmaktadır.
	Tas’heel personal finance	Murabaha temelli bir kişisel finansman ürünüdür
	Al Thuraya Privileged Banking Services	Al Thuraya hesabı müşterilere finansman imkanları verir
	Al Wekala	2 yıllık yatırım hesabı
	Otomobil finansmanı	Murabaha yöntemi ile otomobil finansmanı sağlanır



Bahrain Islamic Bank (Bahrain Islamic Bank, <a href="https://bisb.com/">https://bisb.com/</a> ):		
Ahli United Bank içerisinde ayrıca yürütülen AlHilal İslami Bankacılık hizmetleri (Ahli United Bank, <a href="http://www.ahliunited.com/bh_aub_alhilallife.html">http://www.ahliunited.com/bh_aub_alhilallife.html</a> ):	AlHilal İslami banka hesabı	İslami bankacılık ilkelerine uygun hesap işlemleri
	Mudaraba	Mudaraba temelli hesap
	Wakala	Yatırım hesabı
	Mazaya “Social Housing Finance Scheme”	İslami ilkelere uygun konut finansmanı

Tablo-2’de görüleceği üzere, Bahreyn’deki İslami bankalarda öne çıkan bazı farklı İslami ürünler bulunmaktadır. Ürünlerin adlarında farklılaşma olsa da, temelinde “Mudaraba, Murabaha ve İcara” araçlarının prensibi bulunmaktadır. Esasen konvansiyonel bankacılık yapan kurumlarda (Arab Banking Corporation- İslamic Bank ve Ahli United Bank’a bağlı AlHilal İslami Bankası gibi) da üretilen İslami bankacılık ürünlerinin temelinde “Murabaha, İcara, İstisna, Mudaraba” ilkeleri olduğu görülmektedir.

## SONUÇ

Dünya genelinde İslami finans ve bankacılık sektörünün yükselen bir trende sahip olmasının yanı sıra; İslami finansal araçlara olan ilginin hem Müslüman hem de Müslüman olmayan kişiler tarafından artan bir talebe dönüşmesi bu sektörde faaliyet gösteren ülkeleri finans ve bankacılık stratejilerin İslami araçlara dönük olarak planlamaya yönlendirmiştir. Özellikle İslami finansal piyasalara hakim olan KİK ve Orta Doğu bölgesindeki ülkeler gelişmişlik seviyelerine göre daha çok dikkat çekmektedir. Bu noktada, Bahreyn ülkesi İslami finansal araçlar ve İslami Bankacılık sisteminde kendini yeni yeni kanıtlamaya çalışan bir ülke konumunda olarak incelenmiştir.

Bahreyn’de konvansiyonel bankacılık ile İslami bankacılık sistemi beraber yürütülmeye devam etmektedir. Hatta konvansiyonel banka olarak sektörde hizmet veren bankalardan bazıları İslami finansal araç sunarak İslami bankacılık sektörüne katkıda bulunmaktadır. Ayrıca tamamen İslami bankalar ve çok uluslu grupların yan kuruluşları olarak İslami kurumlar da Bahreyn’de faaliyet göstermektedir (Tahir,2007). Bahreyn’de en çok kullanılan İslami araçlar ise “Murabaha, Mudaraba, Musharakah, Bai Salam, İstisna, İcara ve Quard Hassan (Karz-ı Hasan)” olarak görülmüştür (Al-Ajmi vd., 2009). İslami bankacılık ve tekafül sektöründeki kurumların ürettiği yeni ürünlerin de temelinde bu araçların prensiplerine rastlanmaktadır. Küresel İslami finansal piyasalarda önemli bir yere sahip olan “sukuk ve tekafül” araçları yönünden de Bahreyn, birçok ülkeye göre daha az paya sahip ve gelişmekte olan bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Güncel verilere bakıldığında, Bahreyn henüz küresel sukuk ve tekafül piyasasında söz sahibi ülke konumunda değildir. Örneğin; İslami bankacılık varlıklarında 2016 yılı itibarıyla Bahreyn’in payı %2’dir (Benchmark.Televisory, 2017). İslami finans sıralamasına göre de Bahreyn genellikle orta sıralarda yer almıştır. Thomson Reuters (2017)’nin sıralamasında 3. sırada; Dubai Islamic Bank (2017)’nin sıralamasında 8. sırada; IFSB (2017)’nin sıralamasında 13. sırada yer almıştır (Sidio,2017).

Bahreyn’in sahip olduğu sağlam finansal alt yapı ve bankacılık sektörü desteği ile gelecekte İslami finansal piyasalarda liderliğe ilerleyeceği söylenebilir. KİK bölgesinde finans merkezi olma avantajını İslami finansal merkez olarak da Bahreyn’in sürdürebileceği düşünülebilir. Çünkü İslami kuruluşlara

ülkesinde yer vermesi, merkez bankasının İslami finans sistemini desteklemesi, Dünya’da ilk açılan İslami bankalardan birine sahip olması Bahreyn’i birçok ülkenin önüne hızla taşımıştır. Özetle, Bahreyn’in İslami bankacılık sektöründe gelişmekte olan bir ülke olduğu ve uzun vadede petrol ve siyasi nedenlere bağlı krizleri atlattığında lider konuma geçebilecek bir ülke olduğu söylenebilir.

## KAYNAKÇA

- Al-Ajmi, J., Hussain, H. A., Al-Saleh, N. (2009). Clients Of Conventional And Islamic Banks In Bahrain: How They Choose Which Bank To Patronize, *International Journal of Social Economics*, Vol. 36 Issue: 11, 1086-1112
- Al-Sadah, A.K.E. (2005). *The Development of Islamic Banking in Bahrain*. <https://www.theglobaltreasurer.com/2005/07/18/the-development-of-islamic-banking-in-bahrain/>
- Benchmark.Televisory (2017). Islamic vs. conventional banks in the GCC, <https://benchmark.televisory.com/widget/blogs/-/blogs/islamic-vs-conventional-banks-in-the-gcc> (Erişim:20/03/2018)
- Business Friendly Bahrain, (2017). *Financial Services*, <http://bahrainedb.com/app/uploads/2017/06/Fact-Sheet-Financial-Services.pdf>
- Cihak, M. ve Hesse, H. (2010). Islamic Banks and Financial Stability: An Empirical Analysis, *J Financ Serv Res* (2010) 38:95–113
- DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu) (2008). *Bahreyn Arabistan*, Bahreyn Ülke Bülteni 2008
- DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), (2011). *Bahreyn Ülke Bülteni*, Ocak 2011
- Economic&Banking Sector Overview (2017). *Kingdom of Bahrain*, Islamic International Rating Agency. May 2017.
- Hidayat, S. E. ve Abduh, M. (2012). Does Financial Crisis Give Impacts on Bahrain Islamic Banking Performance? A Panel Regression Analysis, *International Journal of Economics and Finance* Vol. 4, No. 7; July 2012, 79-87
- IFSB (Islamic Financial Services Board) (2017). *Islamic Financial Services Industry Stability Report 2017*, <https://www.ifsb.org/docs/IFSB%20IFSI%20Stability%20Report%202017.pdf>
- Istanbul International Finance Center, <http://iifc.com.tr/bahreyn-off-shore-finans-merkezi/>
- Loghod, H.A. (2005). Do Islamic Banks Perform Better than Conventional Banks? Evidence from Gulf Cooperation Council countries. API/WPS 1011.
- Louer, L. (2008). The Political Impact of Labor Migration in Bahrain, *City & Society*, Vol. 20, Issue 1, 32–53
- Mokhtar, S. (2007). *New Islamic Finance Opportunities*, Islamic Finance News, Bahrain Report 2017, A Red Money Product, ss. 4-8
- Menon, R. ve Roy, S. (2008). Risk management in Islamic Banks: The Bahrain Experience
- Onur, G. (2011). *Bahreyn Ülke Raporu*, Ankara February, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi
- Oxford Business Group, <https://oxfordbusinessgroup.com/overview/forefront-country-remains-leading-global-centre-islamic-finance> (Erişim: 20/03/2018)
- Sidio, K. W. (2017). *Islamic Finance 2017: State Of The Art And Outlook For the Future*, K4D-Knowledge,Evidence And Learning For Development, Helpdesk Report
- Tahir, S. (2007). Islamic Banking Theory And Practice: A Survey And Bibliography Of The 1995-2005 Literature, *Journal Of Economic Cooperation* 28,1, (2008) 1-72

Townsend, S. (2015). *Bahrain's Islamic Finesse*, <http://www.arabianbusiness.com/companies/gulf-finance-house-bahrain-66435.html>

**Web site Kaynakları:**

Ahli United Bank, [http://www.ahliunited.com/bh\\_au\\_b\\_ahilallife.html](http://www.ahliunited.com/bh_au_b_ahilallife.html)):

Al Baraka Islamic Bank, <https://albaraka.bh/default.asp?action=article&id=33> (Erişim: 20/03/2018)

Al Salam Bank, <http://www.alsalambahrain.com/en/RETAIL-BANKING/Pages/Retail-Banking.aspx>  
(Erişim: 20/03/2018)

Bahrain Islamic Bank, <https://bisb.com/> (Erişim: 20/03/2018)

Bank ABC Islamic, <https://www.bank-abc.com/En/Wholesale/Pages/Islamic-Finance.aspx>):

Khaleeji Commercial Bank, <http://khcbonline.com/en> (Erişim: 20/03/2018)

Kuwait Finance House, <https://www.kfh.bh/en/retail-banking/> (Erişim: 20/03/2018)



# İKTİSADİ VE SOSYAL BOYUTUYLA İSLAMDA ÇALIŞMA

**Doç. Dr. İlhan Eroğlu**

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi  
*ilhan.eroglu@gop.edu.tr*

**Öğrt. Gör. Fatma Çelik**

Yozgat Bozok Üniversitesi, Yerköy Adalet Meslek Yüksekokulu  
*fatma.celik@bozok.edu.tr*

## ÖZET

Sosyal bir varlık olarak İnsan üretime ve tüketime yönelik davranışlarıyla bir ülkenin sosyal ve iktisadi yapısının temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Toplumsal hayatın büyük bir bölümünü oluşturan ekonomik ilişkilerin boyutu din ve ahlak gibi manevi değerler ile hukuki kurallar gibi önemli mekanizmalar tarafından belirlenmektedir. Zira iktisadi karar alıcılar İktisadi faaliyetlerini beşeri hukuk kurallarının yanında inandıkları manevi değerler çerçevesinde yürütmektedir. Manevi kriterlerin iktisadi faaliyete yön vermesi 18.yy kadar dayanmaktadır. Nitekim Adam Smith ahlak ve milletlerin refahı arasında bir bağın varlığından bahsetmiştir. Max Weber de benzer bir ilişki kurarak; dinin sosyal veya sosyo-ekonomik yapı üzerinde etkisinin olduğu gibi, sosyal yapının da dinin anlaşılması ve yorumlanması üzerinde etkisi olduğundan söz etmiştir. Din ve ekonomi gibi iki realite arasındaki etkileşimin yönüne, derecesine ve niteliğine diğer ilahi dinlerde yer verildiği gibi İslam Dini'nde de bu hususla ilgili önemli kaideler dikkat çekmektedir. İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim iktisadi nizama dair hususları modern iktisadi anlayıştan farklı bir yaklaşımla ele almıştır. Ancak bu yaklaşımlar modern iktisadi analizlerde gördüğümüz gibi teorik temelli bir yaklaşım olmaktan ziyade üretim, tüketim, yatırım, tasarruf ve gelirin yeniden dağılımı süreçleri gibi genel prensip, uygulama ve yönlendirmeleri içermektedir. Bu bağlamda, İslam'ın iktisadi yaklaşımı "çalışma" olgusuna önem vererek ekonomik ve sosyal hayatın düzenlenmesinde, gelir dağılımında, adaleti sağlamaya yönelik uygulamalarında çalışmaya kutsal bir anlam yüklemiş, emeğe değer vermiştir. İslam'da çalışma, toplumun kalkınması ve huzuru için itici bir güç, dünyada ahireti kazanmanın bir yolu olarak görülmüştür. Bu vesile ile İslam'ın çalışmayı kutsal bir değer ve erdemli bir özellik olarak görmesi bu çalışmanın motivasyonunu oluşturmuştur. Bu çalışmanın amacı; iktisadi ve sosyal boyutuyla İslam'da "çalışma" olgusunu üzerine bir değerlendirme yapmaktır.

**Anahtar Kelimeler:** İslam, Ekonomi, Çalışma, Toplum

## ABSTRACT

Human beings as a social entity constitute the basic building blocks of the social and economic structure of a country with its behavior towards production and consumption. The dimensions of economic relations, which form a large part of social life, are determined by important mechanisms such as spiritual values and legal rules such as religion and morality. The economic activity direction of the spiritual criteria is based on the 18th century. Indeed Adam Smith mentioned the existence of a bond between morality and the well-being of nations. By establishing a similar relationship with Max Weber; as well as the influence of religion on the social or socio-economic structure, as well as the influence of social structure on the understanding and interpretation of religion. As the interaction between the two realities, such as the economy and the economy, is included in other divine religions, important points about the issue are attracting attention. The Qur'an, the sacred book of Islamic religion, deals with the issues of economic order in a different approach than modern economic understanding. However, these approaches include general principles, practices and directions such as processes of production, consumption, investment, saving and income redistribution rather than a theoretical based approach as we have seen in modern economic analysis. Work in Islam has been seen as a driving force for community development and peace, as a way of gaining afterlife in the world. By this means, seeing Islam as a sacred value and a virtuous feature has created the motivation of this work. The purpose of this study is; is to make an assessment of the "work" in Islam with its economic and social dimension.

**Keywords:** Islam, Economy, Work, Society

## GİRİŞ

Din inananlarda geliştirdiği bilinç düzeyi ile, onların tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Bu sayede din sosyal hayatın temellerinden birisi olan ekonomiye bakış açılarını şekillendirmektedir. Böylece din bir taraftan bireysel ve toplumsal fiillerin meşruluğunu sorgularken diğer taraftan eylemlerin itici gücü olmuştur. Hayat döngüsünde yer alan üretim, tüketim, dağıtım, tasarruf, yatırım gibi mefhumlar basit birer davranış biçimi değil, pek çok olumlu veya olumsuz sonucun temelini teşkil eden kalıplardır. Dolayısıyla bir çok insan bilerek veya bilmeyerek bu konularda dinin etkisi altında iktisadi ve sosyal hayata dair kararlar almaktadır.

Bu bağlamda ahlaki değerler örgüsü olarak kabul edilen din, bireyin ilk aşamada ahlaki bilgiye sahip olma, ardından ahlaki bilgiyi irfana dönüştürerek, kendi vicdan ve değer süzgecinden geçirmesiyle sosyal ve psikolojik hayata yansıtılmasında farklılıklar yaratabilmektedir. Böylece ekonomik ilişkilerde, hukuk, örf-adet ve ahlaki değerler kadar dinin etkisi de izlenmektedir. İslam'ın Kur'an ve hadis gibi temel kaynaklarda ve söz konusu kaynakların yorumlarında bütün bir hayata ve ekonomik ilişkilere dair pek çok konuya dünya ve ahiret ekseninde yer verildiği görülmektedir. İnananlarına dini sorumlulukları hükmünce dünya ve akabinde ahiret hayatlarını nasıl inşa edecekleri konusunda yol gösterici olan İslam emek ile çalışmayı, üretmeyi, ticarete adil olmayı, paylaşmayı ibadet olarak kabul ederek günlük hayatın parçası olarak sorumluluklarını ve mükafatlarını ayet ve hadislerde sunmuştur. Böylece İslam mensuplarına ekonomik ilişkilerde bireysel ve de toplumsal aşamada dinin temel prensip olduğu fikri ve pratiğe yansımaları gerektiği, din ile iktisadi ilişkiler ve ahlak üçgeni arasında ayrılmaz bir bağın olduğunu da vurgulamaktadır. Bu çalışmada İslam dinin referans kabul ettiği ilkeler ışığında çalışma olgusu ele alınacaktır. Bu bağlamda çalışmada ilk önce çalışma ve insan konusuna yer verilecektir. Devamında İslam Dini'nin çalışmaya bakışı ve toplumsal boyutu ele alınarak işçi işveren ilişkilerinin boyutu tartışılacaktır. Son olarak sonuç kısmına yer verilecektir.

### 1.Çalışma ve İnsan

İslam dinine göre insan dinin inancın ve çalışma hayatının öznesi konumundadır. İslam Dini'ne göre yaratılmışların en mükemmeli olarak da takdim edilen insan, çok çeşitli vasıflarla donatılmıştır. İnsanda karşılığını bulan bu vasıflar ancak işleterek varlığını devam ettirebilir ve geliştirilebilir. İnsan çevreyi kendine, kendini de çevreye uydurabilmek için, ilkel toplumlardan itibaren doğadan faydalanmak, doğadan korunmak ve modern toplumlarda sermayesini biriktirmek için çalışması gerekmektedir. Kant'ın da dediği gibi "İnsan, çalışmak zorunda olan bir varlıktır." (Mengüşoğlu, 1971:206. )

Sosyal hayatın ve üretim-tüketim ilişkilerinin temelinde yer alan insan ve çalışma, ilişkisini doğru bir zeminde müzakere etmek için insan ve çalışma kavramları arasında ilişkinin niteliğine bakmak gerekmektedir.

İnsanın çalışması zorunlu mu yoksa kişinin isteğine bağlı bir şekilde tercih edilen bir olgu mudur? sorusunun cevabının ne olduğuna karar verebilmek için insanın varlık şartları üzerinde durulması gerekmektedir(Kılıç,2000:117). İnsanın en temel ihtiyaçları, ihtiyaçlar hiyerarşisinde, beslenme, barınma, giyinme olarak sıralandığına göre bu ihtiyaçları karşılanmayan insanın varlığını sürdürebilmesi mümkün görünmemektedir. Aslında ihtiyaçların kimin tarafından karşılandığı önemli değildir. Önemli olan bu ihtiyaçların karşılanma zorunluluğudur. Dolayısıyla ihtiyaçların karşılanmasındaki zorunluluk insan ile çalışma arasındaki ilişkiyi de zorunlu kılmaktadır.

Hukuk ve din sistemlerinin yanı sıra ekonomik sistemlerin olayları ve olguları değerlendirme biçimleri farklı da olsa çabalarının insanın varlığını devam ettirmesi ve insanlığın gelişmesi ve insan

yararını sağlama konusunda yoğunlaştığı söylenebilir. Fakat bu çabaların eylemsel boyutu farklılık göstermektedir. Söz konusu farklılıkların en belirgin olduğu noktalardan bir tanesi ekonomik ve sosyal ilişkileri açısından insanın tanımlanmasıdır. Zira varsayılacak olan tanımlamanın niteliği merkezinde insanın bulunduğu bütün sistemi etkilemesi mümkün görünmektedir.

İnsanın ihtiyaçlarını karşılama bakımından modern yaklaşımda insan davranışlarına şart konmaksızın hareket ettiği vurgulanmaktadır. Neo Klasik İktisat Modeli, ihtiyaç kavramının tanımında karşılandığında haz veren karşılanmadığında elem veren ve kedere sevk eden nitelemesi temelde insan davranışlarının içgüdüleri olarak görülmüştür. Bundan dolayı Batı dünyasında Aristoteles'ten Russel'e kadar ahlaki yararlı veya hoş şeylerin yapılmasına indirgeme eğilimi görülmektedir. Batılı materyalist yazarlardan bazıları bunu dile getirmişlerdir. Jeremy Bentham da insan davranışlarının haz ve elem duygusuyla yönlendirildiğini ve haz duygusunun hayatın en yüksek hedefi olduğunu iddia eden Yararcılık ahlakının ideologlarından (Bentham, 1789).

Yukarıda insanın bu şekilde yapılan tanımının standart iktisat düşüncesinin temelini oluşturan rasyonelleşme kavramı ile uyumlu olduğu gözükmektedir (Kurt, 2017;226). Batıda ekonomik alandaki rasyonelleşme hareketlerinin ortaya çıkardığı insan, "iktisadi-adam" şeklinde tanımlanmıştır. İktisadi adamın en temel özelliklerinin, çıkarıcı ve rasyonel olması sebebiyle, kendi çıkar ve hazzını sürdürülebilmek için arzu ettiği şeylerin peşinden koşan, dolayısıyla paylaşmadan ve başkaları için kendi çıkarından fedakarlıktan kaçınan bir insan tanımlaması insan doğasını objektif olarak yansıtmadığı konusunda eleştirilere hedef olmuştur. İrzık ve Buğra'ya göre İslam, çalışmanın ve kazanç elde ederek servet sahibi olma davranışının altında yatan nedenin sadece ve sadece kişisel çıkar maksimizasyonu olmadığını, bununla beraber insanın 'alim-i mutlak' olduğuna işaret ediyor. Onun alim-i mutlak bir yaratık olması yani çıkarlarını maksimize etmeye elverişli gerekli bütün verilere sahip olarak hareket edebilme kabiliyetinde bir varlık olduğunu söylemektedir. Fakat söz konusu yeteneklerini dinin ve peygamberin çizdiği ölçülerde kullanabileceğini ifade etmektedir (İrzık, Buğra, 1998:35-36).

Bunlara binaen, kendi çıkar ve amaçları için bütün verilere sahip olan rasyonel insanın mutlak memnuniyeti ise mümkün olmayabilmektedir. Columbia Üniversitesi tarafından yapılan araştırmalar sonucunda yayınlanan 2015 Dünya Mutluluk Raporu'na göre mutlak değil göreceli maddi kazanımlar insanları daha fazla mutlu etmektedir. İnsanlar maddi kazanımlarını maksimize ederken yoğun ve rekabetçi çalışma temposu içinde ailelerinden, arkadaşlarından, uykularından, düzenli beslenmelerinden vb. fedakârlık etmektedirler. Söz konusu fedakarlıklar bireyde işine, çevresine ve kendine yabancılaşmaya neden olarak iş stresine, sosyal, psikolojik ve sağlık sorunlarına yol açtığından mutluluğu negatif etkilemektedir. Günümüzde yaşamı kolaylaştıracak gelişmelerin artmasına rağmen insanların mutluluğun artmamasıdır. The New York Times'in haberine göre 2015 yılında ABD'nde ölümle sonuçlanan olaylar % 16 artmıştır. Yapılan bazı ampirik çalışmalarda gelir dağılımı adaletsizliğindeki artış insanların mutsuzluğunu artırmaktadır (Görmüş, 2015:162).

İslam'ın iktisadi hayatın öznesi olan insan tanımı iktisadi insan tanımından farklılık arz etmektedir. Kur'an-ı Kerim' de geçen Al-i İmran Suresi 103.ayetinde "Allah'ın ipine sınıksız sarılıp ayrılmayın" tavsiyesinde 'Müslüman İnsan' modeline gönderme yapmıştır. Bu bağlamda Müslüman İnsan, iktisadi hayattaki tavırlarında, kendisine verilmiş olan nefsinin tatmin ve faydasını en üst seviyeye çıkarma gayesini Allah'ın men ettiklerinden sakınarak ve emirlerini yerine getirerek mutedil ölçülerde uygulayan insan olarak tasvir edilmiştir. Bu yönüyle bakıldığında 'Homo Economicus' tasviri İslam'da karşı bir model olarak Müslüman insan olarak tanımlanmıştır (Ayengin, 2005:466-468).



Weber ekonomik araçların olduğu alt yapı kurumlarının değersel üst yapının bir yansıması olduğu varsayımının aksine, dinsel inançların bir ekonomik düşünce ve yaşayış sisteminin doğuşuna neden olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden Protestan (özellikle Kalvinist) ahlâkı ile kökleri 16.yüzyıla kadar uzanan kapitalist düşünce sistemi arasında sarıh bir bağlantı kurarak Kalvinist Protestan ahlâkının kapitalizmi ortaya çıkardığını iddia eder. Buna göre inanmış bir Kalvinist ve Püriten'in, devamlı çalışmayı, Tanrı'nın emri ve dinî arılığın günahattan silkinmenin vasıtası olarak benimsemesi sebebiyle, Kalvinizm ve Püritenizm<sup>24</sup> belirli bir aşamaya, dünyevileşme aşamasına kadar kapitalist ruhun taşıyıcısı ve temsilcisi olmuştur (Weber,1958:15-181, Kurt, 2010:4-5).

Rasyonel insan (Homo Economicus)- Müslüman insan tanımlamalarının farklılığından başka İslam "çalışma" kavramına Klavinizmin yüklediği anlamdan farklı bir değer yükleyerek, sadece çalışmak amacıyla emek sarfetmeyi erdem olarak nitelendirmemektedir. İslamın çalışma kavramına yüklediği anlam; bireyin şahsi ve toplumsal yaşantısında oluşturduğu düzeni sürdürebilme çabasıdır. (Ayengin, 2005:469-470). İslam'da insanların geçimini İslam'ın öngördüğü biçimde temin etmesi hedeflenmiş ve böyle bir ekonomik mücadelenin ibadet olduğu kabul edilmiştir. Bu bağlamda, İslam Dini sosyo-ekonomik mücadeleyi kişiyi Allah'a yakınlaştıran bir çaba olarak görmüştür. Kur'an-ı Kerimde sosyo-ekonomik hayatla ilgili konularda İslam'a uygun rızık aramanın Allah'ın rızasını kazanmanın bir ön şartı olduğu vurgulanmıştır (Qados, Badshah, vd., 2012:136). Nitekim "Gündüzü onlar için çalışıp geçinme zamanı olarak belirledik" (Nebe Suresi,78/11), "Namazdan sonra yeryüzüne dağılın ve gelir kaynaklarını arayınız" (Alâu'd- Dîn,El-Hindi,c.IV,9225 ) ayet ve hadisi bunun açık örnekleridir. Konuyla ilgili ayet ve hadisler incelendiğinde bireylerin bir günlerini üç bölüme ayırmalarını; bir bölümünü çalışarak ve üreterek geçirmeye, ikinci kısmını insani ihtiyaçlar olan dinlenme, yeme içme ve uykuyla, zamanın geriye kalan bölümünü ise yakınları ile ilgilenerek ve güzel uğraşlarla doldurarak günü doldurmanın ehemmiyetine işaret edildiği görülmektedir. Bir hadiste Peygamber "*Gelir kaynaklarında orta yolu benimseyen bir kimse asla ekonomik krize maruz kalmaz.*" diyerek kazanmada normal ölçüleri vurgulamıştır. Ayrıca Kur'an'da dünya ömrünün baki olmadığına, azimli olmayı hırsla çeviren davranışların ve maddi varlıklara olan düşkünlüğün bireyi madden ve manen zarara iteceğine ve paylaşılmadan sadece kazanmak için biriktirilen servetin doğru olmadığına önem atfedilmiştir. Dolayısıyla bütün bunları göz ardı ederek aşırı çalışmanın tehlikelerine yer verilmiştir.

İslam'ın ekonomik hayata dair tahsisi de sadece biriktirmek değil paylaşmak üzerinedir. Bu paralelde Zaim'in (1995) '*Homo İslamicus*' olarak tanımladığı insan Allah'ın emir ve yasakları çerçevesinde ihtiyaçlarını karşılarken adil, hayırsever, işbirlikçi ve sosyal sorumluluk sahibi bireyler olma özelliklerine işaret etmektedir. Bu insan modelinde kişi bilir ki nasıl vücudun bir uzvu ağrıyınca bütün vücut bundan etkileniyorsa toplumda da ihtiyaç sahibi insanların olması diğer insanları da olumsuz etkileyecektir. Bu olumsuz etkiler karşısında İslam'ın, sahip olduğu işbirliği içinde ihtiyaç sahiplerine yardım etme anlayışı refahın toplumun her kesimine dağıtılmasında önemli bir rol üstlenmektedir.

İslam inancı toplumsal hayatın huzur ve selameti için önemli kaideleri tavsiye etmektedir. Buna göre; Kâinattaki bütün kaynakları ve malları Allah yaratmıştır, dolayısıyla bunlar gerçekte O'nun mülküdür: Göklerde ve yerde ne varsa, Allah'ındır. İnsanlar Allah'ın yeryüzünde ki halifeleri olarak birer emanetçilerdir. Aslında insanların sahip olduğu her şey onlara Allah'ın bir emanetidir ve bu emanetleri gerçek sahibinin insanlardan istediği şekilde kullanması zorunluluk olarak kabul edilmektedir (Eskicioğlu, 1999).

<sup>24</sup> **Kalvinizm:** Dürüstlük ve çalışkanlığı birinci sırada önemseyen ve ekonomiyi de destekleyen bir Protestan mezhep ve inanç şekli. **Püritenizm:** Kendisini saflığı aramak olarak tanımlayan bir Protestan doktrin ve ibadet şekli.

Diğer yandan İslam, insanın bencil ve mala karşı hırslı bir yapıda yaratılmış olduğunu “*Gerçekten insan bencil ve haris olarak yaratıldı*” (Mearic 70/19) ayetiyle kabul etmekle birlikte, servetin bir imtihan aracı olduğuna “*Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir. Büyük mükafat Allah katındadır*” (Enfal, 8/28) ayetinde değinilmektedir. Ayrıca dünya hayatının geçici olduğu “*Size verilen şey sadece dünya hayatının geçimidir. Allah’ın yanında bulunanlar ise, daha iyi ve daha süreklidir*” (Şura 42/36) ayetinde vurgulanarak, “*...Asıl iyilik o kimsenin iyiliğidir ki, (...) Allah rızası için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve boyunduruk altında bulunan köle ve esirlere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekat verir*” (Bakara,2/177) ayetiyle de İslam insanları fedakarlıkta bulunmaya davet etmektedir.

## **2.İslam Dininde Çalışmanın Temelleri ve Toplumsal Boyutu**

Hayatın büyük bir kısmını kapsayan üretim ve tüketim süreçlerini düzenleyen ekonomik sistemlerin temel soruları olan; ne, nasıl, ne kadar, kimler için üretilip, kimler arasında ne şekilde paylaşılacak sorularına İslam dininin ahlaki cevabını kavrayabilmek için Arapça’daki “çalışma” kelimesinin İslam hukuktaki yer alan haliyle “hareket” kelimesi ile neredeyse aynı olduğunu belirtmek gerekir. Çalışma kavramını eş anlamlı olarak karşılayan kelimeler “*amel ve sun*” olarak yer almaktadır. Bilginin zıt anlamlısı olarak “hareket” kelimesi “amel”in bu yönünü tanımlamakta; “amel”in diğer bir yönü oluşturan bir şey ortaya çıkarma veya yaratma veya üretme şeklinde sanat ve zanaat manasında “sun” kelimesi tamamlamaktadır. İslam’ın çalışma eylemine ahlak vurgusu amel ile beraber sun’ kategorilerinde uygulanmaktadır. Sun’ aynı zamanda sanat estetik bir boyut taşımaktadır. Söz konusu estetik kurallar İlahi vahyin içsel manasını gösterirken, insanın somut olarak yaptığı eylemlerin tamamının hareket yani amel ile bir arada sun yani sanatın ahlaki(etik) boyutuyla İslam’ın ayet ve Peygamber öğretilerinde kendini göstermektedir (Nasr, 2009:143).

Protestanlığın bazı kollarında görülen çalışmak adına çalışmanın erdem olarak kabulünü İslam dini reddetmektedir. Bu konuda İslam Dini’nin görüşü insanın ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile bireyin iç dünyasında kendisine yabancılaşmadan, günlük toplumsal hayatını da dengede tutarak varlığının devamı için çalışmasını erdem olarak görür. Bu durumda İslam’ın çalışmaya karşı tutumu bireyin kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere zamanı iyi ve faydalı değerlendirerek kontrollü bir şekilde devam ettirilmesidir. Zira Kur’an’da gelir elde etmek için çalışmak engellenmemiş hatta boş vakit geçirmenin doğru olmadığı salık verilmiştir. Fakat bununla birlikte dünya hayatında hırs, heva ve tamahla sadece servet biriktirmek için aşırı çalışarak ömrün doldurulmasının yanıldan ibaret olduğuna vurgu yapılarak, aksi şekilde yaşamının dünya ve ahirete dair tehlikelerinden önemle söz edilmiştir(Nasr, 1976).

İslam dinine göre Allah Davut Peygamber’e Sebe Suresi’nde “*Zırhlar imal et ve ilmeklerini iyi ayarla. İyilik yap, zira ben bütün hareketlerinizi görmekteyim*” sözleri ile işini hakkıyla yapmasını buyurarak meslek etiğinin kapsamını belirlemiştir. İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed ise “*İşini güzel yapanı Allah sever*”, “*Muhakkak ki Allah mü’min sanatkar kulunu sever*” hadislerinde yapılan işin güzel olmasını ve sanat zarafetinde yapılması gerektiğini dile getirmiştir.

Bireyin somut olarak gerçekleştirdiği eylemlerin hareket(amel) ve sun’(sanat)un ahlaki boyutuyla İslam’ın emir ve Peygamber öğretilerinde kendini gösterdiğini yukarıdaki ayet ve hadislerde görmekteyiz. İnsanın kazancının en hayırlısı, kendi elinin emeği ve alınının teriyle temin ettiği kazançtır. “*...İyi amellerde bulunanların mükâfati ne güzeldir.*” (Zümer 39/74) ayeti de ispat niteliğindedir. İslam iktisadi düşüncesini üç temel değer üzerine inşa edilmiştir (Mannan, 1973:95-96):

Bunlardan ilki Allah’a olan inançtır. “*Göklerde ve yerde olanların hepsi mülkün sahibi olan Allah’a aittir.*” (Cuma Suresi,62/1) ayeti ile Allah’ın kaynakların gerçek sahibi oluşu, İslam’da özel mülkiyetin

olmadığı, bireyin kazandıkları üzerinde tasarruf hakkının olmadığı anlamına gelmemelidir. Herkes teşebbüs ve kaynaklardan yararlanma özgürlüğüne, servetin ve kaynakların gerçek sahibi Allah'ın birer ihsanı olduğu düşüncesinden bağımsız olmamak kaydıyla, sahiptir. Yani kaynakların dağıtım, paylaşım ve kullanım biçimine getirilen sınırlamalar dahilinde dini ve sosyal gerekleri ifa edildiği sürece ve meşru sınırlar içinde kaldığı sürece kişi mülkünde dilediği tasarrufu yapabilir.

İkinci önemli değer ise ölüm sonrası hayatı (ahiret inancı) ilgilendiren uhrevi sorumluluktur. İslam iktisadi hayatına şekil veren ahiret inancı iki tür oto kontrol mekanizmasıyla iktisadi hayatta karşılık bulmaktadır. Söz konusu oto kontrolden ilki doğuştan var olan iyilik ve iyilik etme duygusundan beslenmektedir. Diğer bir otokontrol mekanizması da ahirete hayatında karşılığı olduğuna inanılan mükafat ve ceza inancıdır. Bu bağlamda iktisadi ilişkilerde aldatma ve hileler hukuki düzenlemelerde kontrol edilebildiği ölçüde engellenebilir. Fakat ahlaki sorumluluk, bireyin yapacağı her davranıştan ötürü ahirette sorumlu olacağı inancı bu dünyanın ötesine işaret etmektedir. *“İnsanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, kendileri dışındakilere vermek için ölçüp tarttıklarında ise noksan yapan hilekarlara yazıklar olsun. Onlar düşünmezler mi ki, büyük bir günde diriltilecekler”*(Mutaffifin Suresi, 83/6) ayeti ekonomik ilişkilerdeki sorumluluğun ahiret yönüne dikkat çekerek Müslüman her ekonomik davranışında ahirete yönelik boyutunu düşünmekle mecbur kılınarak iktisadi eylemlerinde de birey uhrevi sorumluluk ile hareket etmelidir.

Üstelik Müslüman, dünya hayatında dünya-ahiret dengesini iyi kurabilmesi tavsiye edilmiştir. İslam'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de: *“Allah'ın sana verdiği mal ile ahiret yurdunu iste, dünyadan da nasibini unutma”* (Kasas Suresi 28/77) tavsiyesiyle dünya yaşamında ve öldükten sonra dirileceği gerçeğine bağlı olarak ahiret yaşamında bir denge unsuruna vurgu yapılmıştır. Öte yandan İslam Dini'nin Peygamberi H.z Muhammed İslam dinin mensup toplumlara hitaben ; *“Sizin en hayırlınız ahiretini dünyası için, dünyasını da ahireti için terk etmeyen, her ikisinden de nasibini alandır. İki günü birbirine eşit yapan aldanmıştır”* gerçeğine dikkat çekmiştir.

İki dünya dengesini sağlama ve ahiret sorumluluğu İslam iktisadi faaliyetlerinde üçüncü temel değer olan adaletli davranışı tamamlayıcı değer olarak görmektedir. Zira üretimde, tüketimde ve dağıtımda adalete uygun davranma toplumsal barışın ve huzurun teminatı olarak görülmektedir. İslam İnancına göre çalışmada temel amaç Allah rızasını kazanmak olduğunda, üretimde verimli olmayı ve tembellikle mücadeleyi, hak üzere paylaşımı ve sosyal adaleti sağlamayı ve toplumsal hayatın düzenin zekat ve sadaka müesseleri ile yürütülmesini, tüketimde israfa yol açmayacak şekilde ölçülü olmayı gerektirmektedir. Kur'an-ı Kerimde *“Onlar zekat verirler”* (Mu'minun Suresi, 23/4), *“Ey inananlar, kazandıklarınızın ve yerden sizin için çıkardığımız nimetlerin iyilerinden Allah için verin”* (Bakara, 2/267) vb. ayetler ile hem doğrudan hem de dolaylı olarak çalışmayı ve paylaşmayı emretmektedir.

İslam'a göre refah içinde bir hayat sürebilmek için azim ve emek sarf etmek temel esaslardandır. Fakat her birey bu konuda eşit değildir. Onlardan bazıları çok fazla azimliken bazıları ise tembelliğe eğilimlidir. Bu da farklı kazançlar elde etmelerine sebep olmaktadır. Sonuçta gayretli olanlar büyük ekonomik değerlere sahip olurken, tembel olanlar ise asli ihtiyaçlarını dahi karşılayamazlar. Bu sebeple İslami İnanç Sistemi servetin ve refahın az sayıdaki sermaye sahibinin kaynakların çoğunu tekelinde tutmasını tasvip etmez. Bu bağlamda İslam toplumda ortalamaya yakın hayat süremeyen, insan onurunu zedeleyici durumda bulunan fakir, düşkün vb. insanlara maddi manevi faydalar sağlayan refah artırıcı ve paylaşımcı harcamaları ve kazancı teşvik etmektedir. Ancak İslami inanış eşit bir paylaşımı düşük refah düzeyinde eşitlemek değil, adil, dengeli paylaşımı salık verir. Zira Kur'an-ı Kerim ayetlerinde eşit refah dağılımının yeryüzünde bozgunculuğa yol açacağından bahsedilir (Şura Suresi, 42/27). Eşit paylaşım

halinde toplumda ihtiyaç duyulan birçok işi kimsenin yapmayacağı, işverenlerin ise o işleri yapacak kişileri bulamayacağına Kur'an-ı Kerim'in Zuhur Suresi, 43/32. 'inci ayetinde dikkat çekilmiştir (Bahadır, Eroğlu, İnanır, 2017: 154).

### 3. İslam'da İşçi İşveren İlişkileri

İnsan, yardım eden ve başkasının yardımına muhtaç olan sosyal bir varlıktır. Öyleyse toplumdaki iş dağılımı ve farklı meslek ve çalışma alanlarının mevcudiyeti, Allah'ın insana daha rahat yaşayabilmesi için, büyük bir lütfudur. Her meslek, helal olduğu takdirde kutsal ve değerlidir.

İslami perspektifte üretim faktörleri emek ve mal olarak genellikle iki ana başlık altında toplanmıştır (Sırım, 2016:367). Emek, İslam Dini'nin hayata aktarılma felsefesinde en kıymetli üretim faktörü olarak diğer üretim girdilerinin temeli olarak kabul edilmiştir. Üretimin olduğu gibi gelir sağlamanın ve servetin de en önemli menşei yine emektir. Çünkü, kazanç ve gelir iki şekilde elde edilebilir; birincisi emek harcamanın ürünü, ikincisi ise girişimde bulunarak olası riski kabullenişin sonucudur (Zaim, 1992:30).

İslam Dini'nde emeğin kiraya verilmesinin karşılığı ücrettir. İşçi kelimesine karşılık gelen kelime ise Ecir'dir. Her iki kavram da (ücret ve ecir) kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Esasen ücret kavramının içinde çok çeşitli meslek guruplarının bedeni ve zihni olarak emeklerini sarfeden esnaflar, mühendisler, işçiler, doktorlar, hâkimler, memurlar vb. nin gelirleri girmektedir (Tabakoğlu, 2005:132). Birey çalışmasının bedelini alma isteğindedir ve faaliyetlerinin karşılıksız olmasını istemez. Emeğin bedeli olarak nitelenen ücretin gerçekleşmemesi kölelik mefhumunu doğurur ki insan onuruna yaraşmaz bir durum söz konusu olur. Hatta emek hak ettiği cari karşılığını alamadığında dahi adaletsizlik meydana gelir akabinde de bireylerin bu uygulamalara direnç göstermesi (Yeniçeri, 1980:117, 126) ile ve sosyal uyumsuzluklarla, huzursuzluklarla sonuçlanır. İslâm dini bu tür sosyal sorunların, adaletsizliklerin oluşmasını engellemek için maddî ve de manevî yaptırımlar getirmiştir. *“Allah, tuttuğu işçiden tam iş aldığı halde, ücretini vermeyenin ahirette hasmı olacaktır”* (Buhârî, İcare: 10) hadis-i şerifinde görüldüğü üzere İslam Dini işverene bir takım sorumluluklar yüklemiş çalışanın yaptığı işin maddi olarak tam karşılığını zamanında vermesini emretmiştir. Diğer taraftan sosyal uyumu, ve sosyal adaleti sağlamakla görevli makamlara ekonomik hayatın yönlendirilmesi konusunda koyulacak kural ve kanunların hangi nitelikte olacağının yönünü göstermiştir. Aynı zamanda İslam her farklı emeğe niteliğine ve niceliğine göre belirlenen farklı rayiç ücret verilmesi gerektiğine işaret etmiştir. İ Söz konusu işaret Ahkaf Suresi'nde ifade bulmuştur: *“Herkesin yaptıklarına göre dereceleri vardır. (Bu da) Allah'ın onlara yaptıklarının karşılığını tastamam vermesi içindir. Asla kendilerine haksızlık yapılmaz.”* (Ahkâf Sûresi, 46/19)

İslami bakış açısında emek sarf ederek üretmek sadece işçi sınıfı olarak nitelendirilen bir ücret karşılığında emeğini kiraya veren emek manasının da ötesinde, emeğini piyasaya sürmeyen fakat risk alan girişimci emeğini, işverenin çalışmak isteyenleri istihdam ederek üretimi gerçekleştirme emeğini, kendi işini yapan bütün bireylerin de emeğini çalışma ve emek kavramları içinde saymıştır. Üstelik tüm bu bahsi geçen emek kavramları dünya hayatı gibi ahiret hayatını da çalışma yaşayışının içerisine dâhil etmektedir (Erdem, 20017:23). Ayrıca belirtmek gerekir ki emek güzel bir amaç için harcanabileceği gibi iyi olmayan bir amaç uğruna da harcanabilir. İşte bu noktada Kur'an bir ayırım yapmaktadır: Faydalı bir amaç için harcanan emek “salih amel” şeklinde ahiretin güzelliğini de kazanmak yolu olarak gösterilip, emeği faydalı işlere yönlendirmeyi teşvik etmiştir. Emeği harcamak iyi yönde olabileceği gibi kötü yönde de olabilir, Kur'an iyi yönde emek sarfetmeyi teşvik ederken bunu “salih amel” olarak nitelemektedir. Bu niteleme *“İman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, halkın en hayırlısı da onlardır”* (Beyyine Suresi, 98/8) Ayet-i'nde ifade bulmuştur. İslami bakış açısında bir üretim faktörü olan emek, İslami yaklaşımda sırf maddi niceliği ile değil manevi değerinin ahir boyutu ile de söz konusu edilmiştir.

İslami çalışma hayatında, ekonomik bakımdan çalışma ilişkileri hem işverene hem de çalışana yüklenen sorumluluk ile adil şekilde yapılan bir sözleşmeye dayandırılarak sağlanır. Maide Suresi 1. Ayeti “*Ey iman sahipleri! Akitlerinize sahip olunuz*” emri ile sözleşme uygulamasının gerekliliğine işaret etmektedir. Akitler kelimesinin kapsamı ise insanın bütün hayatının manevi ve maddi boyutunu içine alan bir “*dürüstlük bildirisi*” olarak nitelendirilebilir. Bu şekildeki bir bildiri insanın manevi hayatını içine alan aynı zamanda da sosyal sorumluluklarının da tek bir kelimedede toplandığını göstermektedir. İslam’ın çalışma ahlakının temelini, tüm insan faaliyetlerinin kaçınılmaz manevi karakteri ve kişinin, faaliyetlerinden ötürü sadece işi veya işverene karşı değil, işin kendisine karşı da taşıdığı sorumluluk oluşturur. Kısacası bu sorumluluk iş etiği ve meslek etiğine de yön vermektedir.

İslami inanışta önemli bir yeri olan ve bir düstur şeklinde hayatın içinde kendisini gösteren “helal lokma yemek” düşüncesi çalışma eyleminin gerçekleşmesiyle elde edilen geliri niteleyen bir tabirdir. Helal lokma yemek tabiri bireyin işini hakkıyla süresi içinde yapmasını izah eden yüksek ahlaki değerlerin manasını bulması şeklinde anlam dairesinde yerini bulmaktadır. Çalışanın Allah’a ve işverene karşı sorumluluğu olduğu gibi işverenin de Allah’a ve çalışanına karşı sorumluluğu vardır. İşveren de aktin öngördüğü kurallarına riayet etmek; kendisi için emek sarfedenlere karşı güzel davranışlı korumacı olmalı ve aynı zamanda ücreti hakkıyla ödemek konusunda cimri olmamak zorundadır. Zira, işveren o çok bilinen hadis uyarınca, “*çalışanın ücretini alınının teri kurumadan*” ödemelidir. İzah edilenlerden görülmektedir ki çalışan- işveren ilişkisinin bütün yönleri, İslami bakış açısında her zaman iç içe bulunan ahlaki, iç dünyaya dönük ve somut olarak da iktisadi temele dayanmaktadır. Çalışma ve çalışma ahlakı safi şekilde iktisadi bakımdan dikkate alınmamış; İslami görüş açısından iktisat ve ahlaki değerler birbirini tamamlayan bütünlük şeklinde kabul edilerek iktisadi olarak gelir elde etmenin yolunda ahlaklı olmak, ahlak sahibi olabilmek için de ekonomik hayattaki ilişkilerde de etik davranmak mecburiyeti getirilmiştir. Bu sebeple ki adalet ve iyi niyete, güzel amaca dayalı ahlaki kaidelerden yoksun iktisadi bir faaliyet meşru sayılmamaktadır.

## SONUÇ

Canlıların en mükemmeli olarak yaratılmış olan insan, kendisine verilmiş olan yetenekleri ve potansiyelini içine doğduğu dünyada çalışarak değerlendirip ilerleyebilir ve de varlığını sürdürebilmesi çalışmasına bağlıdır. Üstelik çalışmak; amaçsız bir eylem, meşgale değil, bir duygu, düşünce ve nesneyi gerçekleştirmek için yapılacak faaliyetlerin bütünü olarak tanımlanabilir. Diğer taraftan insanın tek başına yaşamayan ancak kendi türünden diğer canlılarla hayatta kalabilmeye muktedir tek sosyal varlık olduğu düşüldüğünde, onun yaşamı boyunca yaptığı eylemler, insan ilişkileri, ekonomik faaliyetleri de sosyal yaşamını oluşturmaktadır. Toplumsal yaşamın adil, insan onuruna yaraşır, barış ve huzur içinde olması bütün ilişkilerde olduğu gibi ekonomik ilişkilerde insanın bağlı olduğu her türden değerlerin davranışlar yoluyla vuku bulmasına bağlıdır. İnsan davranışları ise kişilik özellikleri, hukuk kuralları, örf ve adetlerin, manevi değerlerin ve din kurallarının yansımalarıdır denilebilir.

Buradan hareketle Kur’an-ı Kerim’de “*Allah, iman edenleri, dünya hayatında ve ahirette sapaşğlam sözle sebat içinde kılar(...)*” (İbrahim Suresi 27) ayetinden İslam Dini’nin dünya ve ahiret hayatından müteşekkil bir din olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu sebeple dünya hayatının tüm kaidelerine Kur’an-ı Kerim ayetlerinde ve hadislerde yer verildiği görülmektedir. Günlük yaşayışın önemli bir parçası olan çalışmaya, üretmeye ve ekonomik ilişkilere iyi niyet ile, dengeli, hakkaniyetli olması şartıyla kutsal bir nitelik yüklenmiştir. Bu sebeple kişinin emek faaliyetini sürdürürken dünya ve ahiret dengesini gözetebilmesi için sıkı disiplinle çalışması, işini hakkıyla yapması ve insanlara faydalı olan bilgi, meta vb. şeyleri üretmesi büyük önem taşımaktadır. Sıkı disiplinle çalışmak zamanı boşa harcamanın önüne geçerken, işini hakkıyla yapmak ürettiklerinin kalitesini arttıracaktır.



Bu sebeple çalışma eylemi ölümden sonraki dünyaya da kapıları açmakta ve kişiyi en üst mertebeye yükseltmektedir. İslam'ın tevhidi bakış açısı dini eylemler ile uhrevi eylemler arasında fark gözetmez; dolayısıyla çalışmak da ibadet etmek kabilinden sayılarak ikisi arasında fark söz konusu olmaz. Buradan yola çıkarak Müslümanın Allah'a karşı duyduğu sorumluluk nasıl ibadet ise genel anlamıyla çalışma da bir ibadettir. İslam'a göre çalışmak sadece kişinin kendi özeline ve menfaatine yarar sağlayan bir eylem olmaktan çıkarılmıştır; dolayısıyla sınırsız bir fayda ve kar maksimizasyonu elde etmeye meyilli "rasyonel insan" tanımlaması İslam Dini'nin muhatabı olan insan tanımına uymamaktadır. O'na göre insan akılla donatılmış, irfan sahibi olarak her şeyi yapabilecek kabiliyete sahiptir. Fakat İslam'daki insan kendi çıkarı için bütün araçları mübah olarak kullanan insan değil; çalışmak için çalışan, biriktirmek için biriktiren insan değil, işini doğru ve güzel yapan, kazandıklarını zekat ve sadaka müesseseleri aracılığıyla paylaşan, "komşusu aç iken tok uyuyamayan" bencil olmayan, üretimde ve tüketimde mutedil olup aşırıya gitmeyen sosyal bir varlıktır. Aksi bir durum kul hakkını doğuracaktır. Zira neredeyse bütün müslümanlar tarafından bilindiği şekliyle; Allah, kendisine karşı işlenen kusurlarda tövbe kapısını açık bırakmışken kulun diğer bir kullara işlediği suçları istisna tutmuştur.

Hz. Peygamber'in sünnetinde de emek, helal kazancın anahtarı olarak takdim edilerek. Emek kutsanmış, haksız kazanç kınanmıştır. Hz. Peygamber, insana ve emeğine büyük bir değer yükleyerek onun sarf ettiği emeğin değerini helal kazanca bağlamıştır. Aslında toplumu oluşturan fertlerin bu hususa riayet etmesi, ideal ve temiz bir toplumun oluşması açısından da önemlidir. Dolayısıyla bu inanca göre, inanan iktisadi faaliyetlerini hakkı ve adaleti gözeterek, akdine sadık kalarak, ahiret sorumluluğunun bilincinde en iyi şekilde yerine getirdiği takdirde hem ahirette kul hakkının hesabını vermekten muaf olacaktır hem de içinde yaşadığı toplumun iyilik haline katkıda bulunmuş olacaktır. "İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır" (Hanbel, Müsned, II, 400) hadis-i şerifini kendisine düstur edinen insan, emek vererek meşru yollarla elde ettiği kazancının dünyada topluma, ahirette de kendisine fayda vermesi için malını toplum yararına Allah rızası için vakfetmeyi tercih ederek ideal bir toplumun inşasını gerçekleştirmiş olacaktır.

## KAYNAKÇA

- Abdul QADOOS, Syed Naeem BADSHAH, Abdul GHAFFAR, Neghat RUKHSANAd (2012). İslâm'da Ekonomi Kavramı, Journal of Islamic Research , Cilt:23, Sayı:3, s.134-139.
- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel(1991). el-Müsned, Beyrut.
- Ayengin,Tevhid(2005). Çalışmanın Dini Temelleri: Kalvinizm ve İslam Örneği, İslam Araştırmaları Dergisi, Cilt:18, Sayı:4, ss.463-472.
- Bahadır, Muhammet, İlhan Eroğlu, Ahmet İnanır(2017). Modern Ekonominin Refah Anlayışının İlamî Perspektiften Değerlendirilmesi, **İslami Perspektifte İktisadi Yaklaşımlar**, Edt. İlhan Eroğlu, Yusuf Temur, Serkan Kekevi, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Bentham,Jeremy(1789) An Introduction to the Principles of Morals and Legi slation , Clarendon Press, Oxford.
- Buhâri, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail (1992), Sahîhu'l-Buhârî, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- ElHindî (2004) Alâu'd- Dîn c. IV, Hadis: 9225.
- Erdem, Suat (2007). İslam Hukukunda İstihdam İlişkisi ve İstihdam Edenlerin Sorumluluğu (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Eskicioğlu, Osman(1999). İslam ve Ekonomi, Anadolu Dağıtım, İzmir.



- Görmüş, Şakir( (2015). İslam İktisadı İnsanlık için Bir İhtiyaç mı? International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, Year:1, Volume:1, Number: 2 ss.161-171.
- İrzık,Gürolı Ayşe Buğra(1998). İnsan Doğası, İnsan İhtiyaçları ve İktisat, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Toplum ve Bilim (Sempozyum Bildirileri), Metis Yay., ss. 34-41. İstanbul.
- Kayadibi, Fahri , (2011). Sosyolojik Açıdan İslam Dini Ve Çalışma İlişkisi. Sosyoloji Konferansları, 0 (30), ss.31-51. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/iusoskon/issue/9507/118828>
- Kılıç, Recep( 2000). İnsan ve Çalışma Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Cilt:41, ss. 117-136
- Kozak, İ.Erol(1984). İbn Haldun'a Göre İnsan Toplum, İktisat, Değişim Yayınları, İstanbul.
- Kurt,Abdurrahman(2010). Weber'in İslam Görüşü Üzerine Bir Değerlendirme, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:19, Sayı:1 ss. 1-23
- Kurt, Abdurrahman(2017), Sosyolojik Açıdan Din-İktisat İlişkisi, Journal of Islamic Research, 8(3), ss.224-46.
- Mengüşoğlu, T(1971). Felsefi Antropoloji, İnsanın Varlık Yapısı ve Nitelikleri, Sosyoloji Konferansları, İstanbul.
- NASR, Hüseyin(1976) Islamic Science - An Illustrated Study, Londra,Türkçesi, İslâm ve İlim, çev. İ. Kutluer, İstanbul.
- Seyyid H. Nasr(2009).İslami Çalışma Ahlakı, İş Ahlakı Dergisi Turkish Journal of Business Ethics, Mayıs May 2009, Cilt Volume 2, Sayı Issue 3, ss. 143-151.
- Serahsî, Ebu Sehl Ahmet, El-Mebcut, 2. Baskı, c.30, Beyrut (Tarihsiz), s.244 vd.
- Sırım, Veli (2016), Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 35, Aralık 2016, ss. 366-374.
- Tabakoğlu, Ahmet (2005). İslam İktisadı – Toplu Makaleler II, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Türkdođan, Orhan(1994).İslami Kapitalizm mi?, İslami AraştırmalarDergisi, Cil:7, Sayı: 2 Bahar Dönemi ss.191-123.
- Yeniçeri, Celal (1980). İslam İktisadının Esasları, Şamil Yayınevi, İstanbul.
- Weber, Max(1958).The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, the Relationships Religion and The Economic and Social Life in Modern Culture, translated by Talcott Parsons, Charles Scribner's Sons, New York, 1958, ss.155-181; Türkçesi, Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhı, çev. Zeynep Aruoba, Hil Yay, İst. 1985.
- Zaim, Sabahattin(1995). İslam-İnsan-Ekonomi, Yeni Asya Yayınları, 2. Baskı.İstanbul.
- Zaim, Sabahaddin (1992).İslâm-İnsan, Ekonomi, Yeni Asya Yayınları, İstanbul.